

СКРЫЖАЛІ ГІСТОРЫІ

САМАЎПРАВА НАШЫХ ПРОДКАЎ — ВЕЧА

Жыцьцё наших продкаў да Полацкага пэрыяду малавядомае і патрабуе досьледу. Ад самага ранняга пэрыяду жыцьця наших продкаў веча было галоўным чыннікам іх самаўправы, яно кіравала ўсім жыцьцём, як унутраным, так і вонкавым.

Права ўдзелу ў вечы мелі ўсе свабодныя людзі, ня толькі багатыя, заможныя, але й бедныя, незаможныя (Bunge L. Urkundenbuch, t. VI. № 2963, p. 339). Ані чэлядзь, ані дзеци, што жылі пры бацькох, нават тады, калі яны былі ўжо паўнапраўнымі, не маглі браць удзелу ў вечы. Калі ж яны былі складовымі часткамі сям'і, ад якой меў голас бацька, гаспадар, было іначай: «аче ны ся и с детьми бити за тя, а ради ея бъем за тя» — гавораць Рагвалоду Барысавічу жыхары Друцка.

Вечавая зборкі не былі пэрыядычнымі, але склікаліся ў выпадку патрэбы, яны практиковаліся нават у паходзе, калі была якая справа, патрабуючая безадкладнай развязкі.

Зьбіралася веча пад адкрытым небам, акрэсленага месца зборак не было. У паганскія часы зьбіраліся ля багоў ды святых месцаў, дрэваў, крыніцаў, у хрысьціянскія — на рынковых пляцох ды ля найбольш паважаных святыняў, як на месцы найбольш мнагалюднымі.

Пытанье, паставленае на веча, развязвалася або адзінагалосна, або большынёю галасоў, якой падпарадкоўвалася меншасць. Былі выпадкі, калі меншасць, нязгодная з большасцю адносна вынесенай вечам пастановы, была вымушана пакінуць даны горад, як гэта бачыл у 1158 годзе ў Полацку са старонікамі Рагвалода. Аднак падобныя здарэніні сустрэкаліся вельмі рэдка, толькі тады, калі спрача беспасярэдна адносілася да данага гораду ці княства.

Пастановы веча выконваліся выбранымі для гэтага асобымі або ўсім народам, залежна ад характеристу пастановы, якая выносілася нават у часе адсутнасьці свайго князя, як гэта бачым з пастановы мячан ў 1067 годзе, у часе адсутнасьці Усяслава Чарадзея. Веча пастанавіла абараняцца ад кіеўскіх князёў і сваю пастанову правяло ў жыцьцё, хоць дорага мячанам гэта каштавала.

Веча было паўнапраўным апаратам самакіраўніцтва нашых продкаў. Гэта права за ім прызнавалі нават князі, якія ўступалі зь вечам у беспасярэдня зносіны і ўкладвалі з ім саюзы, рабілі рады — дагаворы, — прызнаючы гэтакім чынам паўнапраўнасьць і юрыдычную праваздольнасьць веча. Нават і ў пазнейшую эпоху літоўскія князі прызнавалі веча як законную форму ўправы.

Прыблізна да XII стагодзьдзя вечавыя зборы маглі склікаць усе — як адзінкі, так і партыі-групы ды князі. Пасьля аб'еднання нашых плямён люцічамі-вялетамі ў магутную дзяржаву Літву веча прыняло арганізаваны характеристар, і ягоныя пастановы выконваў съпірша князь, а пасьля намеснік. У часе княжанья Віценя (прыблізна канец XIII і пачатак XIV стагодзьдзя) вечавыя пастановы выконвалі нават япіскапы. Гэтак мы бачым полацкага япіскапа Якава, які карыстаўся ў той час вялікай папулярнасцю сярод грамадзянства. Ад ягонага імя пісаліся дагаворы, да якіх прыкладалася ягоная пячатка.

Веча кіравала жыцьцём нашых продкаў, яно пастанаўляла ці зьмяняла ўправу, суд, кіравала вонкавымі зносінамі і ўстанаўляла права. «Нашы продкі жылі не паводле закону, а паводле абычаю, аднолькава абавязваючаму і народ, і князёў» (Сергіевіч, Рус. нар. др., т. II, в. I, с. 73).

Акрамя «пасаджэння на сталец», існаваў яшчэ другі характэрны закон, так называны «рад». Гэта быў своеасаблівы дагавор князя з народам, які замацоўваўся цалаваннем крыжа, пасыля паўтарэння пэўных жаданінь ў народу і князя, і наадварот. Дзякуючы слабасці княскай улады, «рад» між народам і князем быў больш абавязуючым для апошняга, чым для народу, але ў пазнейшы час, калі ўлада ўдзельнага князя была беспасярэдна падлеглая вялікаму князю, гэта адношанне падсягло зъмене, хоць мы бачым, што яшчэ ў 1381 годзе палачане адмовіліся прыняць

да сябе на княжанье Сьвідрыгайлу (Летапіс Быхаўца, с. 23—24).

Хоць права выбару ці замены князя, у часе В.К.Літоўскага было залежнае ад вялікіх князёў, аднак вялікія князі гаварылі, што «старыны не кранаем і новага нічога ня ўводзім», і яны амаль заўсёды слухаліся голасу народнага, ішлі насустрач волі народу.

Мы ведаем, што і пад канец XV веку «выбар ваяводы залежаў ад насельніцтва той ці другой зямлі», што «ў бальшыні земляў намеснік назначаўся ці са згоды насельніцтва, ці нават выбіраўся самім насельніцтвам, хоць і зацвярджаўся каралём» (М. К. Любавский, Областное деление и местное управление Литовско-Рус. гос., ст. 867).

Тэкст прывілею, выданага жмудзінам вялікім князем Аляксандрам Казіміравічам у 1492 годзе, гаворыць: «Теж старосту, которого бы хотели мети, того им даем, а ведь з нашою волею» (далей — лацінскі тэкст) capitane ut habere voluerint eis dabimus nostra tamen voluntate etiam ad hoc accedente» (Акты Зап. Рос., Лекции по Рус. ист., Пресеньков, том II, ст. 124—125). Бачым у гэтым толькі зъмену назову зь вялікакняскага намесніка на ваяводу ці старасту, як раней — князя на намесніка, аднак права ўнутранай самаўправы засталося за народам, за ім жа засталося і права суду. Пацвярджае гэта дагавор, падпісаны між Полацкам і Рыгай 21 ліпеня 1405 году, дзе чытаем: «А извинится наш Полачанин у Рызе, ино его немцам у Рызе не казнити, а отпустити его у верх, ино его там свои Полочане казнить» (Bunge L. Urkundenbuch, t. VI. № 2962, p. 340).

Князь быў неабходным элементам пры самакіраўніцтве, на ім ляжаў увесь цяжар вырашэння ўнутраных і вонкавых справаў. Веча было толькі кантралюющим апаратам дзейнасці князя і тады ўмешвалася ў дзейнасць князя, калі бачыла, што яна пярэчыць агульным інтэрэсам. Тады веча дыктувала князю сваю волю, які ў выпадку непаслухманасці замяняўся другім.

Дарма, што мінулі вякі з таго часу, калі над нашай зямлёю змоўк, зьнішчаны ворагам, сымбаль свабоды нашага народу — вечавы звон. Непераможнае імкненіне быць гаспадарамі свайго Краю захавалася да сяньня, нягледзячы на ўсе нагонкі чужацкай няволі. «Сэпаратызм», які стараюц-

ца прыпісаць нам «суседзі», гэта ня што іншае, як рэха разьбітага, дарагога нашаму народу вечавога звону вольнасці. І гэтага рэха, дзякуючы якому беларусы перажылі ўсе буры, не паўстрымае нічога.

Янка Люціч-Воўк
(Паводле Данілевіча)

№ 10, 1949 г.

ЖЫЦЬЦЁ НАШЫХ ПРОДКАЎ У IX—X СТАГОДЗДЗЯХ

Археалігічнымі раскопкамі, праведзенымі Беларускай Акадэміяй Навук, даведзена, што на тэрыторыі нашай Бацькаўшчыны жылі людзі яшчэ да крэмневай эпохі. Наколькі гэта адказвае сапраўднасці, пакажуць дальнейшыя працы.

Паводле старэйшых гістарычных даных ведама, што прыблізна у 2—3 стагодзьдзях пасля Нараджэння Хрыста сяньняшня тэрыторыя этнографічнай Беларусі была заселена шасцю пакрэўнымі плямёнамі — крывічамі, раздзімічамі, дрыгвічамі, севіянамі, вяцічамі ды вялетамі-люцічамі. Аднак, на вялікі наш жаль, а на карысць ворагам засталося вельмі няшмат помнікаў з іхняга жыцця да VIII—IX ст. Брак матэрыялаў дапамагае нашым суседзям будаваць розныя байкі і перакручваць гістарычныя факты.

Толькі ад IX стагодзьдзя знаходзяцца матэрыялы, на падставе якіх, як і археалігічных раскопак, можна даведацца аб жыцці наших прашчураў.

Ведама, што кожнае з вышэй упамянутых плямёнаў мела свайго князя і складалася з родаў. Цэнтрамі родаў былі гарадзішчы, а плямён — гарады. Звычайна, як гарады так і гарадзішчы, будаваліся над водой, на высокім абрывістым беразе ракі, возера ці балота, якое засыпала жыхароў ад нападу дзікіх звяроў і людзей. Не забясьпечаны натуральнымі перашкодамі бок атачаўся ровам, парканам і т. п.

Ад найдаўнейшых часоў грамадзкае жыццё наших продкаў рэгулявалася самым народам праз так званае веча, на якое сходзіліся ўсе дарослыя людзі. Веча выбірала ці зъмяшчала князя, які зьяўляўся толькі вайсковым кіраўніком роду ці племя, выносіла пастановы вайны, міру і развязвала другія важныя справы.

Сталай сувязі між паасобнымі плямёнамі не было, яна навязвалася толькі ў вынятковых выпадках. Пазней гэту сувязь наладжвае крывіцкае племя палачанаў, арганізующа жа мацней паслья вялеты-люцічы.

Найбольш пэўнымі і бяспрэчнымі шляхамі зносян, як між паасобнымі плямёнамі так і гарадамі, былі вадзяныя прасторы — рэчкі і вазёры. Гэта пасцьвяджае той факт, што амаль усе гарады ці паселішчы былі пабудаваны ля рэчак.

Наши продкі ў дахрысьцянскія часы верылі ў звышнатуральныя сілы прыроды і духаў. Найбольшы культ аддаваўся старым дубам і другім дрэвам, пашкоджаным перуном. Агню прыпісалася ахоўная сіла, ён адганяў дзікіх звяроў. Людзі верылі ня толькі ў цудоўную сілу дзікіх звяроў, але і хатніх, з якіх кот, конь і сабака лічыліся абаронцамі людзей. Наши продкі верылі, што жывёла разумее гутарку чалавека. Таксама наши продкі верылі ў існаванье фантастычных, чалавекападобных істот: лесуноў, палевікоў, вадзянікоў, дамавікоў. Да сяньняшняга часу захаваліся яны ў нашым народзе ў казках і народных паданінях, як істоты звышнатуральнай сілы.

Наши продкі верылі, што нябожчык жыве і мае ў сабе небясьпечную для людзей сілу, што ён устае і нападае на людзей. Да сяньняшняга дня захаваліся гэтыя паданіні; таму рэдка хто ў нас можа раўнадушна ўночы праходзіць ля могілкай, не жахаючыся якойсці незразумелае сілы нябожчыкаў.

У гаспадарчым быце наших продкаў першае месца займае культ дзядоў як апекуноў сям'і. Далей яны верылі ў Жытнью Бабу — матку збожжа, Жыценя, ад якога залежаў ураджай, гаспадара поля, Спарыша, Рая і Багача. Дзяды дайшлі да наших часоў і зьяўляюцца адным з большых сівятаў на Беларусі. У вечар Святых Дзядоў наладжваецца ўрачыстая вячэра, падчас якой гаспадар ці гаспадыня стукаюць у раму вакна, запрашаючы Дзядоў прыняць удзел у вячэры, завучы: «Дзяды, Дзяды ідзіце Куцьцю есьці». З кожнай спажыўнай стравы адкладаецца крыху ў асобную пасудзіну, якая застаўляецца паслья вячэры на стале, каб душы дзядоў, якія прыходзяць ўночы, маглі пажывіцца.

У куце заўсёды ставіцца жытга, як сымбалъ будучага ўраджаю. Па заканчэнні вячэры гаспадыня зъяўртаецца да Дзядоў, кажучы: «Няхай са святымі спачываюць, а нам жыта пасылаюць».

Акрамя багоў уласных кожнага роду ды сям'і, былі таксама багі для ўсяго племя: Пярун — бог грому і вайны, Дажбог — бацька людзей, Стрыбог — бог ветру, Сварог — бог неба і агню, Хорс — бог сонца, Волас — бог скаціны, і другія.

Для выкананьня сваіх абрадаў нашы продкі зъбіраліся ля багоў ці святых месцаў і пяялі песні ў гонар перамогі дабра над злом; прыносілі ахвяры, якія застаўлялі ля багоў.

Дзякуючы вечу, нашы продкі ня зналі крыйдаў, яны жылі свабодна. Іхны супакой перарывалі толькі чужаземныя князі, якія для аграбленьня, здабытку ў другіх плямён рабілі на іх напады. Гэткімі грабежніцкімі суседзямі былі кіеўскія князі. Ад IX стагодзьдзя Кіеў выдзяляецца як моцны цэнтар, князі якога мелі свае сільныя дружыны для нападаньня на суседнія плямёны і зъбіраньня з іх дані.

Вось як апісвае летапіс зъбіраньне дані кіеўскім князем Ігарам (сынам Рурыка):

«І прыйшла восень, і пачаў (Ігар) думаць на драўлян, жадаючы вялікую дань... У гэты год сказала дружына Ігара: «Отракі Сванельдавы апрануліся зброяй і адзенінем, а мы — голыя. Пойдзем, княжа, з намі па дань: ты здабудзеш і мы».

Паслухаў іх Ігар, пайшоў па дань; дадавалі да ранейшай дані і чынілі гвалты мужы яго. І, узяўшы дань, пайшоў у свой горад. Ідучы назад, ён падумаў і сказаў дружыне сваёй: «Ідзіце з данью дамоў, а я вярнуся і яшчэ пасяджу». І адпусціў дружыну сваю дадому, а сам з малой дружынай вярнуўся, прагнучы болей дабра. Пачулі дзераўляне, што ізноў ідзе, і парашылі з князем сваім Малам: «Калі павадзіца воўк да авец, то перацягнё ўесь статак, пакуль не заб'юць яго, так і гэты: калі не заб'ём яго, то ўсіх нас загубіць». І паслаў да яго гаворачы: «Нашто ідзеш ізноў? Ты забраў усю дань». І не паслухаў іх Ігар. Выйшлі з гораду Іскарасыцяня супраць (Ігара) дзераўляне, забілі Ігара і дружыну яго: іх было мала. І пахавалі Ігара: магіла яго ля гораду Іскарасыцяня ў дзераўлянскай зямлі да гэтага часу».

Паганства на Беларусі было амаль да X стагодзьдзя, бо нат прыняўшы хрысьціянскую веру, сялянскія масы па далёкіх і глухіх мясцінах доўга яшчэ трymаліся сваёй старой паганскаі веры. Новая хрысьціянская рэлігія была незразумелая для сялянскіх масаў і таму не прышчаплялася сярод іх так хутка. Сваіх пагanskіх багоў сяляне прыстасоў-

валі да хрысьціянскіх святаў. Гэтаму спрыяла тое, што хрысьціянскія святыні вельмі часта будаваліся на месцы пагanskіх капішчаў.

Прыняцьце хрысьціянства на Беларусі мела вельмі вялікае значэнне. Яно ўзыяло ў нашым Krai вялікі агульнакультурны ўздым. Хрысьціянства прычынілася да стварэння пісьменства і беларускай літаратурнай мовы. Толькі дзякуючы яму, наша Бацькаўшчына ў сярэдніх вяках заняла першае месца ва Усходній Эўропе.

Дзякуючы вернасці традыцыям сваіх продкаў, наш паняволены народ ня страціў свайго нацыянальнага аблічча. Аб гэтым сведчыць няўпынны развой беларускага нацыянальна-вызвольнага руху на шляху да адраджэння Бацькаўшчыны.

Янка Воўк

№ 7, 1949 г.

1410 ГОД — ПЕРАМОГА НАД КРЫЖАКАМІ

15 ліпеня мінула 539 год ад памятнай гістарычнай даты, калі на полі паміж Танэнбэргам і Грунвальдам, дзякуючы бліскучым жаўнерскім якасцям наших прадзедаў і незрайналінаму таленту Вялікага Вітаўта, была зламаная гордасць крыжацкага рыцарства.

Грунвальдская бітва мае вялікае значанье ня толькі для беларусаў, нашчадкай славных герояў, згінуўшых у ёй, але і для ўсяго славянскага сvetу.

Нягледзячы на шматлікую колькасць гістарычнага матэрыялу, што адносіцца да Грунвальдзкага бою, ягоны прабег шмат каму застаецца мала зразумелым дзеля таго, што гісторыкі наших суседзяў падавалі бітву ня гэтак, як яна была на самай справе, але як ім жадалася яе бачыць. Карыстаючыся ўсімі даступнымі нам матэрыяламі, падаем ніжэй увесь прабег бою, які, паводле нашага пункту гледжання, найбольш адпавядзе гістарычнай праўдзе.

«На поўдзень ад Марыенбургу блізу Грунвальду і Танэнбэргу быстры пабоішча каралю Ягайлу Адъгердавічу правданаму Уладыславу і Вялікаму Князю Літоўскаму Вітаўту Кейстутавічу зь Немцамі і Прусакамі ў зямлі іхнай Прускай між гарадоў Дуброўна і Астрода; і убіша містра і

маршалка і комендура (камтура) побіша і ўсю сілу іх нямецкую одолеша і грады іх нямецкія поіманша токмо троі грады не вдашася каралю і Вітаўту...» — пішацца ў тагачасным летапісе.

Экспансія рыцараў на даўжэйшы ці каротшы час паралізавалася вялікімі князямі нашае дзяржавы Літвы, аднак, як нашыя князі, гэтак і крыжакі, разумелі, што пакуль ня будзе вырашальнага змаганьня, супакою ня можа быць. Абодва бакі рупна рыхтаваліся да дэцыдуючага мамэнту. Вітаўт у канцы 1409 году апрацоўвае супольна з Ягайлам плян дзеянья і дапамогі ў барацьбе супраць Ордэну, апошні рассылае граматы, запрашаючы з усяе Эўропы ахвотнікаў на нажыву — рыцараў — у шэрагі свайго Ордэну.

Крыжацкія сілы нарахоўвалі да 83 тысячаў (зь іх — 50 тысячаў прусакоў і 33 тысячи чужаземных рыцараў; агульна у іх было 57 тыс. пяхоты і 26 тыс. коннікаў). Яны дайшлі да вёскі Фрогэнай, дзе распалажыліся абозам.

У той час літоўска (беларуска)-польская сілы нарахоўвалі разам 163 тысячи (пяхоты — 97 тысячаў, конніцы — 66 тысячаў і 60 цяжкіх гарматай). У гэтым ліку літоўскага (беларускага) войска было 42 тысячи (каля 50 харугваў або палкоў), палякаў — 60 тысячаў (ці 50 харугваў). На нашу думку, лік палякаў павялічаны за рахунак беларускага войска, бо сам Нарбут падае, што 30 тысячаў кіпчацкіх татарапаў, прыйшоўших зь Вітаўтам, былі адданы ў польскі рэзэрв. З гэтага вынікае, што судносіны ў сілах былі якраз адваротныя, бо калі б палякі мелі такую перавагу, як падае Нарбут, то Вітаўт ніколі не аддаў бы ім татарапаў; гэта хоць бы з боку гледжання раўнавагі сілаў. Прывышэнне гэтае будзе тым больш праўдападобным, калі мы прыгадаем шырыню Вялікага Княства Літоўскага за Вітаўта і Каралеўства Польскага.

У склад літоўскага (беларускага) войска ўваходзілі наступныя палкі: Віленскі, Троцкі, Гародзенскі, Лідзкі, Берасцейскі, Медніцкі, Пскоўскі, Полацкі, Смаленскіх 3, Старадубскі, Віцебскі, Пінскі, Наваградзкі, а таксама палкі ўдзельных князёў: Жыгімонта Кейстутовіча, Лянгвенія, Юрыя і другіх. Татарапаў літоўскіх (беларускіх), асеўшых у Літве (Беларусі), было 10 тысячаў, татарапаў кіпчацкіх на чале з султанам Салядынам — 30 тысячаў. Наёмнага войска — 21 тысяча. (Паводле польскага гісторыка-публіцыстага Охманьскага, усіх харугваў з літоўска-польскага боку была 91 (гэта

пацьвярджае праф. Філевіч), зь іх літоўскіх (беларускіх) — 45 палкоў, польскіх — 41, жмудзкіх — 3, чэскіх — зь Яськам Саколам на чале (у tym ліку са славным Жыжкам) — 2.

Калі каралю стала ведама, што на ягоную прапазыцыю аб замірэнні Ордэн выказаўся за вайну, — 8 ліпеня літоўска-польскае войска перайшло граніцу, кіруючыся ўглыб тэрыторыі ворага. 14 ліпеня, пасля захопу раду меншых умацеваныняў, саюзная армія распалажылася абозам між Логдаў і Острравіц, дзе ёй прынеслы вестку аб tym, што крыжацкія сілы пад кірауніцтвам вялікага Магістра Ульрыха фон Юнгінгэна сталі абозам каля Фрогэнай.

«Пад вечар вялікі князь Вітаўт са сваім войскам пайшоў уперад і заняў месца становішча між вёскамі Логдаў і Файленкаш, закрытае съпереду лесам, які, напэўна, быў абсаджаны лёгкаўзброенымі войскамі, што дазволіла і аблігчыла разгарнуць становішча ўсяго войска» (Ліндэнбланд). Хоць афіцыйальным кірауніком літоўска-польскага войска ражаваўся Ягайла, аднак фактычна ім быў Вітаўт, які ня толькі выбраў пазыцыю (як нам ведама, вельмі ўдала, левае і правае крыло прыкрывалася балотам, што змушила крыжакоў ісці ў фронтальны наступ, але не дапушчала ні акружыць, ні адрезаць у разе патрэбы шлях адступлення), але і кіраваў у гарачых мамэнтах польскімі войскамі. Кароль, заняўшыся несвоечасова набажэнствам, даваў змогу крыжакам лёгка разьбіць па частках польскага войска, якое яшчэ не было выведзенае на становішча, дзеля недахопу аднаўлікага кірауніцтва, у той час, калі крыжакі былі гатовы да бою і знаходзіліся ў блізкай адлегласці.

Энергічны Вітаўт нястомна аб'яджаў сваё войска, распаложанае ўздоўж скраю лесу, расстаўляў палкі. Хутка пачалі прыбываць ганцы з пастоў зь весткай, што паблізу Танэнбергу паказаліся сілы рыцараў. Жадаючы пераканацца асабістай ў раскладовым парадку і сіле крыжакоў, Вітаўт на кані паскакаў у канец лесу, дзе пабачыў, што ўся армія Ордэну заняла дамінуючае ўзвышша між Грунвальдам і Танэнбергам. Адлегласць, раздзяляючая Вітаўта ад крыжакоў, была ня больш кіляметру і дазваляла бачыць як найлепш сілы Ордэну. Апошні бачыў толькі частку літоўска-польскага войска, бо галоўныя сілы ягоныя былі распаложаныя ў лесе. З'арыентаваўшыся ў баёвым раскладзе ворага, Вітаўт адпаведна паставіў сваё войска. Правае крыло складалася зь літоўцаў (беларусаў), левае — з палякаў. Па-

за галоўнымі сіламі знаходзіліся вялікія рэзэрвы, у якія ўваходзілі кіпчацкія татары (30 тыс.). Акрамя гэтага Вітаўт меў у засадзе рэзэрву, якою прыкрываў правае крыло і ў разе патрэбы мог даць неспадзянны ўдар у флянг ці ў тыл Ордэну. Літоўска-польскае войска было паставлена па прастай лініі зь невялікімі загібамі (пад тупым кутом) уперад.

«Быў ужо поўдзень, а кароль аддаваўся несвоечасовай малітве, будучы неаднаразова заахвочаны энэргічнымі сваімі братамі (Вітаўтам) да актыўнага ўздезлу...» Аднак, нягледзячы на гарачую гутарку з Вітаўтам, які дамагаўся актыўнага дзеяньня, кароль не съпяшаўся распацынаць наступ: ён чакаў пасланцоў ад Ордэну з прапанаванаю міру. Чаканье не ад рана да паўдня вельмі дэмаралізавала войска, упłyваючы на ягоны псыхічны стан. Бачачы гэткую нерашучасць, магістар Ордэну выслаў двух гэрольдаў да саюзнага войска. Ягайла вельмі ўсьцешыўся вестцы аб прыбыцці пасланцоў ад Ордэну. Якое ж было ягонае расчараўваньне, калі ён пачуў: «Вялікі Магістар чесных рыцараў мяча... Ульрых фон Юнгінген пасылае табе, слайны кароль, гэты меч, а другі мы павінны перадаць твайму брату Вітаўту ад ягонае высокасці маршалка, калі толькі можам убачыць яго асабісту». Калі ж зьявіўся Вітаўт, які быў пры сваіх войсках, пасланцы перадалі яму меч ад імя маршалка з наступнымі словамі: «Кароль і князь Вітаўт, прыносім вам ад імя вялікага Магістра і вялікага Маршалка і ўсяе брації Ордэну гэтыхі два голыя мячы ў дапамогу і заахвоту да барацьбы, якую вы сяняння будзеце мець. Гэтыхі ж спадары дазваляюць вам выбраць месца для бою, або дазвольце гэта зрабіць ім, а не хавайцесь ў лясной цемры, не скрывайцесь маладушна, не ўхіляйцесь ад бою, пазбавіца ад якога вы ня маеці...»

Ягайлаў адказ быў: «Мы ні ў каго ня просім дапамогі ды і не патрабуем яе; адзіная нашая надзея на Бога. У Імя Ягонае прымаем гэтыхі два мячы. Месца мы сабе не выбіраем, а выступаем там, дзе Ён нам і вам пакажа...» Пасыля гэтага быў загад да наступу. Раскладзеная на тры шэрагі літоўска-польскае войска, съпяваючы старую баёвую малітву «Багародзіца Дзева, радуйся...», пайшло наперад. У Вітаўта быў узянуты настрой. Пасыля хістаньня ў адносна магчымасцяў вайны і помсты Ордэну за ягоныя злачынствы, нанесенныя Бацькаўшчыне і яму, ён нястрымана на чале шматтысцячнай арміі паймчайся на ворага. Ягоны прыклад

ахапіў усё войска, запаліў да бою ўсе дружыны. Кожны адчуваў, што дзеецца нешта вялікае, таму быў гатовы на ўсё найгоршое. Крыжакі, убачыўшы наступаючыя шэрагі, распачалі страляніну з гарматай, аднак, не задавальняючыся вынікамі, змушаныя былі яе спыніць ды выступіць на спатканыне ў полі. Нягледзячы на беспараўнальна лепшае ўзбраеніе, крыжакі ў першым спатканні былі адштурхнутыя напорам літоўскага войска з папярэдняга становішча. Пасыля ледзь прыкметнага непарафку на загад вялікага Магістра крыжакі пайшлі ў наступ. Праціўнікі сышодзілі з узгоркаў ды спатыкаліся ў даліне з гэткаю ўпартасцю ды крикам, што зямля затраслася ад дружнага ўдару дзідаў па щытох і панцырах. Зламаныя дзіды заступаліся мячамі, сякерамі ды дубінамі; толькі съмерці праціўніка давала дарогу наперад. Заўзяты, небывалы бой кіпей на ўсёй лініі, з абодвух бакоў — маса забітых, але перавагі яшчэ не было. Вітаўт зразумеў, што злучаных радоў рыцараў, закутых у сталь, зламаць немагчыма. Пасыля ўваходу ў заўзятую бойку прыбае крыло ліцьвіноў (беларусаў), што складалася з 3-х жмудзкіх (летувіскіх) палкоў, адступала пад напорам рыцараў, якія, убачыўшы гэта, наступалі з яшчэ большаю энэргіяю, змусіўшы праціўніка ўцячы. Гэта толькі і было патрэбна Вітаўту, які жадаў за ўсялякую цану разлучыць замкнуты, баёвы парадак ворага. Крыжакі, асъмеленяя перамогаю над жмудзінамі, пагналіся за імі, гэтым самым баёвы парадак быў парушаны, разарваны. Левае крыло Ордэну было аголенае, падстаўленое пад удар Вітаўтавага рэзэрву, які на загад князя наваліўся неспадзянава на Крыжакоў, што засталіся на левым крыле, вынішчыў іх і перасёк шлях спалучэння між Ордэнам і тымі рыцарамі левага крыла, якія пагналіся за жмудзінамі. Рыцары, быўшыя ў пагоні, былі канчаткова зьнішчаныя съвежымі літоўскімі (беларускімі) рэзэрвамі. Бой разгарнуўся з новаю сілаю. Галоўная маса рыцараў ня толькі затрымалася съцяною геройскіх смаленскіх палкоў з Юрэем Лугвеніявічам на чале, а была хаця паволі, але систэматычна адпіраная назад. Цяжкія доўгаасаджаныя сякеры смаленскай падымаліся і глуха ападалі на кутую сталь рыцараў, секучы крыжацкія галовы і рукі; іхныя шэрагі пасоўваліся наперад, прасякаючы сабе праход у жывой съцяне ворага. Крыжацкія высілкі зламаць адпор смаленскіх палкоў не далі вынікаў, бо Вітаўт своечасова даваў падмацаваньне. Бяда крыжакоў сталася яшчэ

большаю, калі яны пабачылі наступаючыя съвежыя сілы польскага войска, што яшчэ ня прымала ўдзелу ў бою. Сам вялікі Магістр зьбірае апошня рэзэрвы ды кідаецца на наступаючыя шэрагі палякаў, якія ня могуць стрымаць напору злучаных радоў Ордэну. Тры разы прарабіваліся крыжакі праз польскую лінію, якая ніяк не магла іх стрымаць. Польскі вялікі дзяржаўны съцяг зь белым арлом дастаецца ў рукі ворагу. Палякі адыходзяць. Немцы наступаюць з большай энэргіяй, з троюмфуючай песнёй. Вітаўт высылае зьлева ў абход правага крыла Ордэну, пад напорам якога адступалі палякі, рэзэрвы кіпчацкіх татараў (Нарбут). Яны займаюць у тыле ворага ляск Шонвалльдхэн і неспадзівана налятаюць з тылу на прававае крыло крыжакоў. Град стрэлаў, выпушчаных шматтысячнай масаю татараў, хістае парадзелы шэрагі рыцараў. Дзяржаўны съцяг адабраны, крыжакі націск на палякаў слабее. Рыцары адступаюць пад напорам татараў і палякаў, што ўжо апамяталіся пасыля няўдачы. Вітаўт вяртаецца да свае арміі і вядзе нястрымны наступ. Пад націскам літоўска-польскага войска Ордэн, пакідаючы масы забітых, адступае ў напрамку Грунвальду. Але і тут не скаваўся ён ад Вітаўта, які высылае свае рэзэрвы ў абход, у тыл адступаючым рыцарам, каб адрезаць іх ад злучэння з пяхотаю, што засталася ў абозе (Нарбут). Крыжакі, акружаныя з усіх бакоў, зацята бароняцца але пераважаючая сіла ды вера ў перамогу літоўскага і польскага войскаў, робяць сваю справу. Рэшта, бачачы немінучую пагібел, разъбягаецца, пакідае поле змаганьня. Толькі вялікі Магістр, які вёў апошні наступ, не пакінуў бою, няглядзячы на раду быўших пры ім чужаземных рыцараў. З горсткай верных крыжакоў ён яшчэ імкнуўся наперад пакуль ня паў героем, забіты літоўскай (беларускай) сякераю. Закончыўшы (каля 4-ай гадзіны) вынішчэнне рыцарскай коњніцы і часткі пяхоты, літоўска-польскіе войска, стомленае, але ўпоеное перамогай, накіроўваецца да абозу ворага, распаложанага ля Фрогэнаў. Пяхота Ордэну ставіць арганізаваны, зацяты адпор, але, акружаная з усіх бакоў, зьбіваецца ў кучу і гіне ў большасці пад безагляднымі ўдарамі пераможцаў, у рукі якіх дастаецца вялікі абоз з усім іго багаццямі і ваеннымі прыпасамі ды артылерыйяй.

Дзякуючы незраўнальнай тактыцы і таленту Вялікага Вітаўта ды зацятасці літоўскага (беларускага) войска, асаб-

ліва Юрэя Лугвеніянавіча і смаленскіх палкоў, якія затрымалі ворага да таго часу, пакуль Вітаўт ня выканаў удалы контр-наступ на аголены левы флянг крыжакоў, раней непераможны Тэўтонскі Орден быў расыярушаны на полі між Грунвальдам і Танэнбергам. Ён панёс такую паразу, пасыля якое ягонае існаванье было ўжо немагчымым. На полі бою засталося шмат слайных рыцараў з вялікім Магістрам Ульрыхам фон Юнгінгэнам на чале. Усіх разам загінула больш 200 законных рыцараў вышэйшага рангу, 400 — съвецкага і ніжэйшых рангau, 60 000 — простых крыжакоў (паводле другіх даных — 40 000). У палон дасталося 15 000 рыцараў ды пяцьдзесят съцягоў. Уцяклі 8 тысяч крыжакоў (Дусбург). Зь літоўска-польскага боку, паводле Нарбута, згінула больш 20 000 збройных людзей.

Хаця перамога над крыжакамі пад Грунвальдам адчыніла вароты для палянізацыі нашага Краю, на які нагла, не перабіраючы ніякіх мераў, накінулася палякі пасыля съмерці Вітаўта, аднак яна дала нашаму народу шмат дадатнага. Яна мо ўпершыню з усёй яскравасцю паказала тыя беспарунальныя жаўнерскія якасці, якія мае ў сабе беларус. Яна нам прыпамінае, што мы, беларусы — нашчадкі герояў Грунвальдзкага бою — маем у сабе вялікую сілу і волю на тое, каб пазбавіцца ад чужацкай «апекі».

Мы, беларусская моладзь, шануючы памяць герояў перамогі пад Грунвальдам, павінны зайсёды памятаць іхны чын ды ісьці іхнімі шляхамі да поўнае незалежнасці нашае Бацькаўшчыны.

Я. Ф.

№ 12, 1949 г.

СУЧАСНЫ НАЗОЎ НАШАЕ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ І ЯГОНАЕ ПАХОДЖАНЬНЕ

Апошнімі гадамі паўсталая цэляя блытаніна з нашым дзяржаўным назовам «Беларусь», і можна было б паверыць, што гэта і прычынілася да стварэння «крывічоў» ды «зарубежнікаў», калі б не было зразумелым, што гэта было толькі пратэстам. Хацелася б зацеміць, што гэтыя радкі пішуцца ня дзеля зьмены нашага дзяржаўнага назову, гэта справа ўсяго народу, а не часткі ягонай, але дзеля інфарма-

цы, каб кожны з нас, называючы сябе беларусам, ведаў: хто, як і дзеля чаго «падарыў» нам гэтае імя.

Ад самага пачатку дзяржайнага існаванья нашых продкаў, г. з. ад найдаўнейшых часоў, якія нам пераказала гісторыя, аж да XVII стагодзьдзя імя «Белая Русь» было зусім няведамым ім, а аж да XVIII стагодзьдзя было чужое, хоць і ведалі яны, што гэта克 называючы іх суседзі з Усходу.

Бацькаўшчына нашых прашчураў называлася «Русью», а мова «рускай», толькі гэта не мае нічога супольнага з пазнейшай Расеяй, якая запазычыла назоў «Русь» у нашых дзядоў (раней яна аж да XV—XVI стагодзьдзяў называлася Маскоўшчынай), як пазней тое саме бачым у выпадку са жмудзінамі, пераняўшымі наш гістарычны назоў «Літва».

Слова «Русь» прынесена да нашага народу нарманскімі плямёнамі варагамі, хоць даказаць гэта вельмі трудна з узгледу на брак адпаведных матэрыялаў, якія з таго часу амаль не існуюць.

Да XIII стагодзьдзя тэрыторыя сяньняшняй Беларусі была арганізавана крывіцкім племем палачанаў, таму дзяржава іх і называлася «Полацкай Русью», а суседня з ёю — сяньняшняя бацькаўшчына ўкраінцаў, — «Кіеўскай Русью». З часам упадку дынастыі полацкіх князёў Усяславічаў і пераняццем кіраунічай ролі ваяўнічымі люцічамі, назоў з «Полацкай Русі» заменяеца — Літвой, пазней — Вялікім Княствам Літоўскім.

Што нашая Бацькаўшчына раней XVII—XVIII стагодзьдзяў ніколі не называлася Беларусью, пацвярджае прафэсар Бялградзкага ўніверсітэту Аляксандар Салаўёў, які ў выданай у 1940 г. кніжцы «Белая і Чорная Русь», на старонцы 34 піша: «...Імя беларусаў было зусім няведамае ў В.К. Літоўскім XIII—XVI веку». Гэтае цверджанье пісанае ў супрацьпастаўленыне праф. Доўнар-Запольскаму, які даказае, што назоў «Белая Русь» паходзіць ад того, што гэтае тэрыторыя не была падлеглай татарам — белая, незалежная, — сапраўды мае слушнасць. Што Бацькаўшчына нашых продкаў не была залежнай ад татараў, гэта факт, але тое што зъяніла яна назоў у IV ст. пасля татарскага пастраху, ды на такі, аб якім нашы прадзеды нават ня чулі, як гэта даказае праф. А. Салаўёў, ня толькі падлягае сумліву, але і наагул нічым не абаснавана.

Даказана, што слова «белы», «белая» ўсходняга паходжаньня; некаторыя татарскія цары называліся «белымі», пазней ад іх запазычылі гэты назоў маскоўскія князі.

«Каляровыя назовы «белы і чырвоны» з'явіліся на радзіме старажытных харватаў пад уплывам усходніх качаўнікоў, падобна — пад аварскім уплывам» (А. Салаўёў, «Белая і Ч. Русь», ст. 38).

Колеры ў старажытнасці абазначалі таксама старонкі сцвяту: усход, заход і т. п.

Назоў «Белая Русь» ужывалася неакрэслена як да Цыверы, так да Пскова і Ноўгарада, аднак апошні называлася ім больш часта. Выданая ў 1515 годзе ў Страсбургу Г. Рэйшам карта падкрэслівае гэта, на ёй граніцы «Белай Русі» супадаюць з граніцамі Пскова і Ноўгарада, але калі апошні заўваёваецца Масквой, яна і пачынае, пачынаючы ад XVI ст., называючы «Белай Русью».

«Назоў «белы цар» ужывалася да рускага «гасудара» ў працягу XVI веку і, зразумела, упłyvaе на тое, што Маскоўскую Русь прадаўжаючы называецца «Белай Русью» (А. Салаўёў, «Б. і Ч. Русь», ст. 47).

На геаграфічнай карце С. Сансона (1653) пазначана вялікімі літарамі: «Руси Блянш», «Московія».

На Кастанцкім саборы, які адбыўся ў студзені 1414 г., «Райхэнталь падае сыпісак гарадоў, прадстаўленых на зъездзе: у Літві знаходзяцца Вільня, Віцебск, Смаленск, Бранск і другія»... Гэта лішні раз паказвае, што нашая Бацькаўшчына тады не называлася «Белай Русью».

Іпацэўскі летапіс каля 1305 году піша: «Літва (а) Жамо-іт... Ляхов и Мазуров полкамі в полон бра, сицэ лях един по гривне, си есть по 10 грошей Литовских в Літве»...

Кожны знайдзены гісторыі разумее, што мы з маскалямі не маем нічога супольнага, а доказам гэтаму зъяўляюцца тыя войны, якія няўпынна вялі нашы прадзеды з Масквой у абароне сваёй зямлі.

Пасля таго, як маскоўскія князі пачынаюць называцца «рускімі або вялікарускімі князямі», тэрмін «Белая Русь» яны адкідаюць ад сябе, застасоўваючы яго да нашых усходніх зямель з мэтаю, каб пасля мець прычыну сабіраць усе рускія землі, што мы бачым, распачынаючы ад княжання князёў Казіміра, Аляксандра, Жыгімонта і аж да канчатковага паняволення нашага краю. Тэрмін «Белая Русь» лёгка прыняўся да нашых усходніх зямель таму, што ў той час (прыблізна княжанье Вітаўта) да нашага Вялікага Княства Літоўскага належалі землі, якія раней называліся «Белай Русью» (і ў абарону якіх неаднократна становіўся

Вітаўт) — Цьвер і суседнія зь ёй землі. Распачынаючы вайну за гэтыя землі, маскоўскія князі пашыралі паступова граніцы «Белай Русі», а гэтым самым і свае прэтэндаваныні. Падпісаўшы Андрусаўскі мір у 1669 г. разъбітыя маскалі зракаючы ўсіх заваяваных земляў нашай Бацькаўшчыны, аднак тытула цар «Белай Русі» Аляксей не адракаецца, падкрэсліваючы гэтым самым свае прэтэндаваныні на яе. Зрэалізаванню маскоўскіх далёкасяжных плянаў «ахрысьціць» наш край другім іменем і загарнуць яго сабе дапамаглі палікі, якія, дзякуючы сваёй бязглуздай палітыцы апалячыць праз акаталічванье нашых братоў і заўладаць іхнай Бацькаўшчынай, скіроўвалі іх да Масквы за дапамогай. Масква ж пад выглядам «раўнівай абароны» грэцкае веры распачынала войны ды захоплівала наш Край.

Вось што піша расейскі прафэсар А. Салаўёў: «Маскалі самі адкідаюць ад сябе гэты назоў Белая Русь, каторы зас-тасоўваўся да іх раней, і даюць яму новы напрамак»... Далей: «Толькі ў XVII веку назоў Белая Русь паступова пераходзіць на Заходнюю Русь. Неабходна падкрэсліць, што ў Вялікім Княстве Літоўскім падлеглыя яму заходне-рускія (не маскоўскія — *зачемка наша*) вобласці афіцыйна *ніколі* не называліся «Белай Русьсю», іх называлі па іх аддзельных назовах: зямля Полацкая, Смаленская, Віцебская, а народ і мову называлі праста «рускім»... Ня трэба забывацца, што, як мы ўжо зазначылі, назоў «Русь» запазычылі ў нас маскалі значна пазней, пасля таго, як ён быў уведзены ў нас, і тое, што нашу мову называлі «рускай», ня мела з Москвой нічога супольнага. «Толькі ў сярэдзіне XIX веку палітычны тэрмін «Белая Русь» атрымаў этнографічнае значэнне», — піша ўспомнены прафэсар А. Салаўёў.

Гэтага, здаецца, хопіць, каб пераканацца, што Белай Русьсю (Беларуссіяй) наша краіна не называлася ніколі перед тым, як нам гэты назоў накінулі маскалі.

Прызнаем слушнасць выказваньня: «ня ў форме імя зьяўляеца павага і веліч народу, а ў тым, як ён паказвае і ўзышае яго ў гісторыі». Мусім, аднак, зазачыць, што ніводзін народ ня згодзіцца пад прымусам зъмяціць сваё сапраўднае, слайнае ў гісторыі імя на імя, чужое яму, тым больш, калі яно дaeцца з рук ворага».

Янка Люціч-Воўк

№ 11, 1949 г.

«СТАРШЫ БРАТ» БЕЛАРУСКАГА НАРОДУ

Ад некаторага часу расейцы, асабліва бальшавікі, началі ўсюды і пры кожнай нагодзе называць сябе «старэйшым братам» у адносінах да беларусаў і ўкраінцаў і адначасна прыпісваць сабе ролю настаўнікаў іншых народаў. Адкрыцьцё гэтага «братэрства» і асабліва «настаўніцтва», відаць, трэба залічыць у лік такіх жа бальшавіцкіх адкрыцьцяў, як тыя, што расейцы вынайшлі танк, радыё, тэлефон, тэлеграф і пад.

Чым абумоўлена гэткае зъявішча? Яно мае вельмі глыбокую псыхалягічную і гістарычную аснову.

Ад часу, калі заходне-эўрапейская навука рушылася хуткім крокам упярод і кожны з зах.-эўрап. народаў паважна прычыняўся да поступу навукі і цывілізацыі, Расея не магла пахваліцца нічым, акрамя свае адсталасці. Даволі глыбокі філёзаф і пісьменнік Л. Талстой у звязку з гэтым так характэрызуваў расейцаў: «Ангельцы хвалацца, што яны шмат вынайшлі і яшчэ больш вынайдуць, немцы хвалацца, што яны шмат ведаюць і яшчэ больш навучацца, а расейцы хвалацца тым, што нічога ня ведаюць і знаць нічога ня хочуць». Нават і песнню аб гэтым злажылі — слайную «Дубінушку»:

Англичанин-мудрец, чтоб работать помочь,
Изобрел за машиной машину.

А наш русский мужик, коль работать не прочь,
Так затянет родную дубину.

— Эх, дубинушка ухнем...

Расейцы ёсьць адным з найбольш колькасна вялікіх народаў сьвету, а найменш прычыніліся да поступаў цывілізацыі. Самі пляліся ў хвасьце і іншым паняволеным народам перашкаджалі ў культурным разьвіцьці. Асабліва прыгноблюча гаспадарылі расейцы на Беларусі, дзе пазакрывалі даслоўна ўсе вышэйшыя навуковыя ўстановы: у 1820 г. Полацкую акадэмію, у 1831 г. — Віленскі ўніверсітэт, у 1863 г. — Горы-Горацкі інстытут. Калі ж развіцьцё расейскага імпэрыялізму начalo сягаць штораз далей, і пасля Другое Сусьветнае вайны пад сферу бальшавіцкіх упływu трапілі вялікія прасторы народаў і дзяржаваў, якія стаяць шмат вышэй за Расею, дык стала зразумела, што расейцам у абліччы свае ніжэйшасці і адсталасці стала сорамна. І вось, каб закрыць гэты сорам і заглушыць у сабе съведа-

масъць меншвартаснасьці, расейцы раптам пачалі крычаць, што яны зьяўляюцца перадавым культурным народам і пра-
ста з мосту пачалі прыпісваць сабе ўсе культурныя вынахады і адкрыцьці. Праз гэта ў вачох усіх культурных народаў съвету асъмешваюць сябе і яшчэ горш паніжаюць, бо перш мала хто зьвяртаў увагу на тое, у якой ступені расейцы ўнесьлі ўклад у агульную скарбніцу культуры, а цяпер гэтым зацікавіліся больш і выявілі, што расейская культура і навука ў 75% ёсьць плодам людзей нерасейскага паходжання.

Ніжэй падамо кароткі сыпіс вызначнейшых навукоўцаў і літаратараў, мастакоў, музыкаў і інш. культурных дзея-
чоў нерасейскага паходжання, якія займаюць пачэснае месца ў расейской навуцы і культуры. Сыпіс беларускіх на-
вукоўцаў падамо асобна, бо для нас яны маюць асаблівае значэнне.

Фундамэнт расейскага мовазнаўства залажылі немцы В. І. Да́ль (1801—1864) — аўтар «Толкового словаря», А. І. Вастокаў (1781—1864) — выдавец расейскага слоўніка і агульна ведамы славіст (сапраўднае яго прозвішча Остэнэк), Я. К. Грот (1812—1893) — тварэц расейскага правапісу, М. Греч — аўтар першай навуковае граматыкі расейскае мовы і рэдактар «Энциклопедическага Лексикона».

У расейскай літаратуре адзін з найстарэйшых паэтаў Ан. Кантэмір (1708—1744) быў румынцам. Першыя гісторычныя паэмы «Россияда» і «Владимир» напісаў М. М. Хераскаў (1733—1807) — сын валоскага эмігранта. Першы одапісец Г. Р. Дзяржавін (1743—1816) быў патомкам татарына. Асновы расейскай камедый залажыў патомак нямецкага барона фон Візэна — Д. І. Фонвізін (1745—1792). Першы расейскі байкапісец І. І. Хемніцэр (1745—1784) быў родам з Саксоніі. Выдатны паэт В. Жукоўскі (1783—1852) быў сынам туркіні Салхі. Аўтар гісторычных раманаў Р. М. Зотаў (1795—1871) быў сынам татарскага атамана Вахухіна. Пісьменьнік і драматург А. С. Грываедаў (1795—1829) паходзіў з польскага роду. Маці найбольшага расейскага паэта А. С. Пушкіна (1799—1837) была негрыцянкаю, а бацька паходзіў з нямецкага роду — дзяячоae прозвішча ягонае маці было фон Швабах. Аўтар драматычных паэмаў фон Розэн Е. Е. (1803—1860) быў немцам. Выдатны пісьменьнік М. Гогаль (1805—1852) быў украінцам. Паэт М. Б. Агароў (1813—1877) быў татарынам. Вялікі паэт М. Ю. Лермантаў (1814—1841) быў шатляндзкага пахо-

джањня. Слаўны раманіст І. Тургенев (1818—1883) паходзіў з татарскага роду. Паэт М. А. Някрасаў (1821—1877) быў сынам полькі. Пісьменьнік А. А. Фет (1820—1892) меў маці немку з роду Шэншин і толькі пад старасьць атрымаў прозвішча бацькі.

Паэт Л. А. Мей (1822—1862) быў таксама немцам. Паэт М. Л. Міхайлай (1826—1865) быў кіргізам. Паэт-тлумач Н. В. Гербелль (1827—1853) быў швайцарскім немцам. Пісьменьнік і філёзаф Л. М. Талстой (1828—1910) быў патомкам зрусыфікаваных немцаў. Паэт і гісторык літаратуры П. Войнбэрг (1831—1908) быў жыдам. Пісьменьнік В. Г. Карапленка (1853—1921) быў ukранцам. Паэт С. Я. Надсон (1862—1887) быў жыдам.

Асновапаложнікам навуковае расейскай гісторыі лічыцца М. М. Карамзін (1766—1826) — патомак татарскага князя Кара-Мурзы.

Асновы расейскай клясычнай музыкі палажылі ўкраінцы М. Беразоўскі (1745—1777) і Д. Бартнянскі (1751—1825), а маскоўскую кансерваторыю заснаваў бэсарабскі жыд М. Г. Рубінштайн (1835—1881), ягоны брат А. Г. Рубінштайн (1829—1894) лічыцца найбольшым расейскім піяністам-віртуозам.

Ведамы скульптар М. М. Антакольскі (1843—1902) быў жыдам родам зь Беларусі.

Рэпрэзантатыўныя царскія палацы ў Маскве і Пецярбурзе будаваў у 1740—1762 гг. італьянскі дойлід Растрэлі, а ў 1813—1830 гг. у Маскве будавалі французскія архітэкторы Бавэ і Д. Жылярдзі, а ў Пецярбурзе амаль адначасна з імі будаваў італьянец Росі.

Трэба яшчэ заўважыць, што прафэсарскі склад расейскіх універсітэтаў у мінульым стагодзьдзі меў паважныя працэнты прафэсароў-чужынцаў, асабліва немцаў і французаў.

Цяпер асобна пералічым беларусаў, якія дабравольна ці недабравольна прычыніліся да развіцця расейскай навуки і культуры. Перад тым неабходна заўважыць, што ў XV і XVI ст. Беларусь культурна стаяла шмат вышэй за Расею, ці як яе тады называлі, Маскоўшчыну, і беларусы разам з украінцамі былі першымі піянерамі заходне-эўрапейскай навука і культуры ў Маскоўшчыне. Потым Масква за гэта «адудзячылася» па-свойму — царскі ўрад пазакрываў даслоўна ўсе вышэйшыя навуковыя установы на Беларусі і пачаў рабіць усё, што толькі мог, каб зьнішчыць беларускі

нацыянальны даробак і культуру. Калі ў 1563 г. Іван Грозны заняў Полацак, дык толькі адных царкоўных каштоўнасцяў было вывезена ў Москву 300 вазоў. Пасьля разбору Рэчы Паспалітая вывезылі перш у Москву, потым у Пецярбург усе беларускія дзяржаўныя архівы — 500 тамоў «Літоўскія мэтрыкі» з усімі залучнікамі, а меншым рабункам і ліку няма. Нас у даным выпадку найбольш цікавяць тыя беларускія таленты, якія былі ўпражаны ў расейскія навуковыя і культурныя кадры. На жаль, ніжэй паданы сьпіс ёсьць няпоўны — калісі В. Ластоўскі ў «Крывічы» падаваў падобны сьпіс шмат паўнайшы, але аўтару гэтых радкоў не удалося яго знайсці.

Васіль Ярмолін (XV в.) — галоўны дойлід і скульптар маскоўскага Крамля (1462), Усьпенскага сабору (1472) і інш., жывучы ў Москве, на траціў лучнасці з роднаю Беларусью. Першую друкаваную кнігу ў Москве выдаў у 1564 г. вучань Фр. Скарыны Пятро Мосьціславец родам з Мосьцілава. Значыць, расейскі друк з'явіўся на 47 гадоў пасьля беларускага.

Беларускі культурны дзеяч Труцэвіч у 1654 г. перавозіць у Москву з Куцейна ля Орши сваю друкарню разам з усімі супрацоўнікамі. У 1630 г. падобным спосабам пераехала ў Москву друкарня з Пачайна.

У 1563 г. пераяжджае ў Москву выдатны беларускі вучоны і пісьменнік Сымон Полацкі (1629—1689), ён дае першы пачатак расейскай драматургіі ў 1672 г., сам піша драмы і вершы. Першы заводіць у Москве казаньні для багаслужэння, узгадоўвае царэвіча.

Ільля Капіевіч рэфармуе царкоўна-славянскі шрыфт на т.зв. гражданку, і гэты шрыфт Пятро І заводіць у Рasei ў 1708 г.

Выдатны беларускі мовавед Ів. Насовіч (1788—1877) супраць свае волі ўваходзіць у лік расейскіх моваведаў. Ён быў вельмі незадаволены, калі ягоны «Слоўнік беларускага мовы» выдалі ў Пецярбурзе як «Словарь белорусского наречия», — з гэтае нагоды казаў, што яму прышылі маскоўскінос.

Адзін з большых кампазытараў сусьветнае славы М. I. Глінка (1804—1857) паходзіў з беларускага роду і ўнёс шмат беларускіх мэлёдый у свае кампазыцыі.

Выдатны тапограф Язэп Ходзька (1800—1881) паходзіў з Віцебшчыны, а слáўны географ Янка Чэрскі (1840—1891) быў родам з Віцебшчыны, затое пахаваны аж на Калыме.

Сусьветнае славы пісьменнік Хведар Дастаеўскі (1821—1881) паходзіў зь беларускага сям'і, хоць сам і радзіўся ў Москве. Магчыма, дзеля гэтага ён, як пастаронны назіральнік, змог глыбей, чым самыя расейцы, прыглянуцца да іх псыхікі.

Між прадстаўнікамі выяўленчага расейскага мастацтва беларусы асабліва шматлікія. Мастак-акадэмік Іван Хруцкі (1810—1885) быў сынам уніяцкага сівятара з-пад Полацку. Мастак-партрэціст праф. Сяргей Заранка (1818—1870) быў родам з Магілёўшчыны. Выдатны мастак-жывапісец Нікадым Сілівановіч (1830—1875) быў родам з Віленшчыны. Выдатны мастак праф. Апалінары Гараўскі (1833—1886) паходзіў з Меншчыны, сябраваў з Глінкаю. Слаўны скульптар Янка Шрэдар (1835—1884) быў родам з Віцебшчыны. Выдатны мастак-скульптар Мікалай Мікешын (1836—1899) паходзіў з Смаленшчыны і рахаваў сябе беларусам.

Лекар-афтальмоляг сусьветнае славы праф. др. Амялян Адамюк (1839—1909) быў родам з Гародзеншчыны.

Заоляг праф. Ал. Кавалеўскі (1840—1901), заснавальнік заалягічнае станцыі ў Севастополі, быў родам з Віцебшчыны.

Заснавальнік навуковае аграноміі ў Рasei праф. Ів. Ал. Стэбут (1833—1923) паходзіў з Горы-Горак.

Інж. мэліяратар Язэп Жылінскі (1834—1916) паходзіў зь Беларусі, ён шмат працеваў на Беларусі. Выдатны гідрограф Андрэй Вількіцкі (1858—1913) родам з Меншчыны, заснавальнік паўночнага марскага шляху, ён большую частку свайго жыцця прысьвяціў дасыследаванню Арктыкі.

Палеантоляг Ул. Кавалеўскі (1842—1883) паходзіў з таго ж роду, што і заоляг Ал. Кавалеўскі.

Выдатны астроном Зымітро Дубяга (1849—1918) быў родам з Магілёўшчыны.

Генэрал Раман Кандраценка (1857—1905) паходзіў з Віцебшчыны, загінуў у Японскай вайне.

З гэтага кароткага і няпоўнага сьпісу відаць, што беларусы нават у часе найгоршага нацыянальнага і грамадзкага прыгноблення мелі сваіх суродзічаў у першых радох выдатных навукоўцаў і гэтым самымі паказалі ўсіму съвету, што ня толькі не патрабуюць ніякое апекі ды настаўніцтва няпрошанага «старэйшага брата», але самі ў патрэбе могуць яму быць настаўнікамі. З другога боку, гэты ж «старэйшы брат» паказаў сваё сапраўднае ablічча, пасылаючы на Беларусь такіх сваіх прадстаўнікоў як Мураўёў, якога

самыя расейцы называлі вешальнікам; такіх ярархаў, як арх. Сава Ціхаміраў, які пад выглядам ачышчэння праваслаўя нішчыў на Віцебшчыне вартасныя помнікі беларускае ста-расьвetchыны.

Гэтых некалькі фактаў варта запамятаць кожнаму съве-дамаму беларусу, каб мець чым адбіваць нахабны наступ расейскага імпэрыялізму на культурным фронце.

Пр. К.

№ 26, 1952 г.

ПОШУКІ СТАРАЖЫТНАГА МЕНСКУ

Арганізаваная ў пару «нацдэмамаў» (нацыянал-дэмакра-тай) у 1925 г. сэкцыя беларускай этнографіі, якая ўвайшла ў 1929 годзе ў склад Акадэміі Навук БССР, шырака разгарнула ў свой час дзейнасць над досьледам нашай мінуўшчыны. У працягу кароткага часу былі зробленыя адпаведныя працы ў галіне этнографіі Беларусі. Толькі адзін архіў, сабраны этнографічнай сэкцыяй Інстытуту гісторыі, на-лічваў больш 70.000 рукапісных апісанняў беларускай эт-нографіі. Сярод гэтых матэрыялаў былі яшчэ неапубліка-ваныя зборнікі старэйшых беларускіх этнографаў. Была сабрана вялікая колькасць беларускіх народных песень, танцаў і народнай музыкі, а таксама вялікая калекцыя, да 10 000 здымкаў, шматлікая калекцыя беларускай нацыяналь-ной візарткі, ткацтва, мастацтва і т. д.

Дзякуючы «нацдэмам», былі заложаныя этнографічныя группы пры гістарычна-краязнаўчых музэях — Менскім, Віцебскім, Магілёўскім, Слуцкім, Бабруйскім і цэлым ра-дзе другіх.

Гэтая праца вялікіх сыноў беларускага народу вельмі занепакоіла Москву. Яна ўбачыла небясьпеку ўзгадаваньня беларускай моладзі ў варожым ёй духу, варожым таму, што, раскопваючы нашу слаўную мінуўшчыну, беларускія этнографы і навукоўцы бачылі з боку Москвы толькі под-ступы і гора, якое спаткала наш народ. Зразумела, што гэта моцна ўплывала на ўзгадаванье беларускай моладзі. Бачуцься гэтага і бачачы, што разгорнутая этнографамі і іншымі беларускімі навукоўцамі праца ёсьць чыста нацыя-нальнага характару, Москва пастановіла за ўсякую цену

зълквідаваць школную ёй дзейнасць. Пачынаючы ад 1931 году, яна вядзе жорсткае змаганьне з усім, што ёсьць беларускае, нішчачы ў першую чаргу лепшых беларускіх наву-коўцаў — съяблю беларускасці. Гэтакім чынам сотні ты-сяч беларусаў былі расстрэляны ці вывезены ў Сібір. Уся дальнейшая праца па этнографіі Беларусі, перарваная ў са-мым росквіце, спыняеца. Аднак у 1945 годзе былі распа-чатыя раскопкі гістарычным Інстытутам Акадэміі Навук БССР — у пошуках старажытнага Менску. Пасыль няўда-лых спрабаў шукаць Менск ў 20 км ад цяперашняга, там, дзе ўпадае Менка ў Сьвіслоч, раскопкі былі перанесены ў Менск, каля маста цераз Сьвіслоч. Аб патрэбе шуканья Менску там съведчылі вуліцы: Замкавая і Падзамковая, ка-торыя вядуць да маста на Сьвіслачы, і сам назоў якіх гаво-рыць аб tym, што яны знаходзяцца недалёка замку. І сап-рауды, гэтым разам раскопкі далі жаданы вынік. Адкінуў-ши частку штучнага напластаваньня, гісторыкі знайшлі старажытныя рэчы ад 18 да 11—12 стагодзьдзяў. З паўноч-нага боку ўзгорка, на абрыве ля ракі Сьвіслоч удалося знайсці вал, у якім захаваўся ніжні канец тоўстага ўбітага ў зямлю кала, які застаўся ад рэштак тыну. Была знайдзена цэгla са съядамі пальцаў на ўсю даўжыню цагліны, якая па способу выраблення адносіцца да 15 стагодзьдзя. Там жа былі знайдзены кафлі і тагачаснае начын'не. Ніжэй знайдзены пласт гліны без культурных рэштак — съяды разбуранага будынку. Яшчэ ніжэй — кавалкі струхнелага дзерава ад нейкай пабудовы, чарапкі зь зялёнай палівай, гэтакая ж кафля, зялезнай акова самастрэла, косьці лася, зубра, сарны, дзіка, зайца, дзікай качкі. Ведаючы, што са-мастрэл быў заменены ў пачатку 17 стагодзьдзя агнястрэль-най зброяй, рэшткі гэтых можна аднесці да 15—16 стагодзь-дзяў. У ніжнім пласціце знайдзены кавалкі перагнішага дзе-рава, апаленай гліны з дамешкай саломы — аблазка хаты-мазанкі. З мэтаю захаванья цяпла прызба хаты была аб-ложаная спрасаваным гноем, у якім трапляюць зерні проса і лёну. Знайдзены тут косьці хатнай каровы і съвінні. На-чын'не вельмі грубае, хоць і зроблене на ганчарным коле. Хвалісты і лінейны арнамэнт дае падставу меркаваць, што знайдзены посуд можа быць аднесены да курганнага пэры-яду. Адна пасудзіна лепленая рукамі. Нам ведама, што кур-ганы перастаюць насыпана ўжо з 13 ст., іх росквіт прыпа-дае на 10—11 ст., такім чынам, ніжні пласт адносіцца да 11—14 стагодзьдзяў.

У нізе культурнага пласту, які цягнеца да пяці мэтраў, а распачынаеца на глыбіні 3,5 мэтраў, знайдзены насыціл зь бярвен’няў, а пад ім, побач з чаропкамі начынья, не-калькі кавалкаў круглых ручных жорнаў, кавалкі вітых браслетаў з сіняга шкла, кавалкі скуры са съядамі швоў і прашыўкі, луска рыбы, рыбалоўны кручок і косьці аленя.

Гэтыя незвычайнія знаходкі даюць аграмаднія навуковыя багацьці беларускім гісторыкам пры вывучэнні нашай мінуўшчыны. Яны раскрываюць у гісторыі старажытнага Менску новую старонку. Правядзенне да канца гэтых раскопак, як і належнае выкарыстаньне іх, магчымае толькі тады, калі Беларусь страсе зь сябе цяжкі варожы пласт паняволен’ня, тады, калі беларускія гісторыкі, не баючыся перасьледу, усім сэрцам аддадуцца справе вывучэння нашай мінуўшчыны.

Кожны зь беларусаў, асабліва мы, моладзь, павінны съемля глядзець уперад, ведаючы, што нас чакаюць у будучыні найлепшыя пэрспектывы. Дык працуяма для Бацькаўшчыны і яе Народу!

Янка Воўк

№ 6, 1948 г.

ГАСПАДАРАНЬНЕ ПАЛЯКАЎ У ЗАХОДНІЙ БЕЛАРУСІ

У Парыжы выходзіць паважны польскі часапіс «Культура». Там амаль у кожным нумары асьвятляюцца польска-украінскія адносіны. Час ад часу там можна стрэнуть слова Беларусь, а часам зьяўляюцца і адважныя думкі. Напрыклад, у № 2(61) за 1952 г. кс. Язэп Маеўскі з Афрыкі называў польскія мроі аб павароце «Крэсаў Усходніх» да Польшчы «летуцен’ямі съятае галавы». На гэты ліст у № 1(63) «Культуры» за 1953 зъявіўся цэлы рад лістоў з абурэннем, у якіх ксяндзу Маеўскаму пагражаяюць за «зраду стану». Паколькі гэта сварка ў польскай сям’і за частку нашае Бацькаўшчыны, варта пры нагодзе прыгадаць, як гаспадарылі палякі ў недалёкім мінулым на аштары, за які так зядла сварацца.

Найперш неабходна спытацца: ці палякі самі ўважалі «Крэсы Усходнія» за частку Польшчы? На гэта з усёй пэў-

насьцю трэба адказаць — не! Якія на гэта ёсьць доказы? Незылічоныя. Ніхто ніколі на свой аштар не высылае каляністаў, а палякі сваё гаспадаранье ў Заходній Беларусі пачалі ад насыланьня ваенных і цывільных каляністаў ад пачатку свае ўлады; за два няпоўных гады да 1 студзеня 1923 г. у Заходнюю Беларусь было выслана 8 700 ваенных асаднікаў, а толькі ў 1923 г. — 9 000 цывільных. Потым пасыланьне асаднікаў была пасілена.

Побач з асаднікамі выслана на «Крэсы» з цэнтральнай Польшчы незылічона колькасць урадоўцаў. Перад усім съветам зьяўлялася фальшывасць съцвярджэнняў, што на «Крэсах» жыве больш 50% палякаў. Якія ж яны былі палякі, калі ім не давяралі ўрадовых становішчаў!

Асабліва вымоўныя адносіны палякаў да «Крэсаў» выявляюцца ў правах да выбару паслоў у Сойм. Калі ў цэнтральнай Польшчы ў сярэднім адзін пасол выбіраўся ад 40 тысяч жыхароў, дык на «Крэсах» — толькі ад 100 тысяч. Такое няроўнапраўства ёсьць найлепшым выяўленнем найглыбейшага перакананьня польскіх правячых кругоў аб няпольскасці «Крэсаў».

Палякі ня толькі ведалі аб беларускасці «Крэсаў Усходніх», але былі съведамія, што гэтыя «Крэсы» раней ці пазней ад іх адышаўці назаўсёды, што яны, палякі, тых «Крэсаў» не ўтрымаюць. Варта было глянуць на «халупы» асаднікаў, каб пераканацца, што насланыя калянізаторы ўважалі сябе няпрошанымі гасцямі ў Заходній Беларусі, якую ім хутка прыйдзецца пакінуць зь наславаю.

Але асаднікі не былі кіраўнікамі польскае палітыкі адносна Заходняе Беларусі, а нас найбольш цікавіць якраз перакананьне тых кіруючых кругоў, якія на ўвесь съвет крываюць і цяпер не перастаюць крычаць, аб польскасці «Крэсаў Усходніх». Вось жа польскія палітыкі за ўвесь час свайго гаспадаранья на «Крэсах» не збудавалі ніводнага кілямэтра чыгуначнага шляху. Не збудавалі ніводнае фабрыкі, не аднавілі тых, якія спачатку давялі да руіны. Віленская Гандлёва-Прамысловая палата паведамляла, што ў 1912 г. на аштары Беларусі было ўсяго 770 цэнзовых прадпрыемстваў з 28 749 работнікамі, а ў 1929 г. з гэтага ліку засталося толькі 243 прадпрыемствы з 10 372 работнікамі. Калі б палякі мелі хоць найменшую веру, што ўтрымаюць «Крэсы», дык так нядбайна не адносіліся б да прамысловасці. Калі яны пачалі разбудоўваць сваю прамысловасць, дык абрали

для гэтага абшар паўднёвае і цэнтральнае Польшчы, дзе заснавалі славуты СОП (Centralny Okręg Przemysłowy).

Для тых палітыкаў, якія стараюцца і далей крычаць аб сваіх правах на «Крэсы Усходнія», варта прыпомніць, як гаспадары палітыкі на «Крэсах».

Па-першае, што палітыкі прынеслы добрага на «Крэсы»? Нічога! Праўда, яны могуць хваліцца, што арганізавалі некалькі тысяч пачатковых школаў, але ж зрабілі гэта на руінах беларускага школьніцтва. Было зынішчана 436 беларускіх пачатковых школаў, 6 гімназіяў і 2 семінары. Засталася адзіная Віленская Беларуская гімназія, якую таксама праектавалі зачыніць.

Палітыкі выдавалі некалькі сот газетаў і часапісаў, але рабілі гэта з ганебных палінізацыйных меркаваньняў, канфіскуючы і забараняючы беларускія газеты і часапісы.

Палітыкі закладалі розныя арганізацыі («Kołko Rolnicze», «Strzelcy» і пад.), але ж гэта не культура, а найагіднейшая насельніцтва старанні палінізацыі. Прытым адначасна ліквідаваліся беларускія арганізацыі («Беларускі Каапэратыўны Саюз», «Беларуская Сялянска-Рабочніцкая Грамада», «Таварыства Беларускіх Школы», «Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры», «Беларускі Нацыянальны Камітэт» і інш.). Палітыкі нават не зацвердзілі «Беларускага Гуртка Цывярозасці»!..

Палітыкі разбурылі Аляксандра-Неўскую царкву ў Гродні, недакончаны сабор у Беластоку, больш за 150 драўляных цэркваў на Палесьсе, Падляшшы і Холмшчыне — з гэтага гледзішча яны спаборнічалі з бальшавікамі. Менавіта ў адносінах да цэркваў выявілася, што падкрэслены польскі каталіцызм ёсьць пустахвальствам, бо ў 1938 г. па загадзе польскага ваяводы Костэк-Бярнацкага запячаталі каталіцкую царкву ўсходняга абраду разам з Найсвяцейшымі Дарамі. Увядзенні самога Хрыста!

Палітыкі заснавалі больш сотні новых каталіцкіх парафіяў, але адначасна ператварылі іх у агмені палінізацыі, бо забаранілі беларускія казані, а беларускіх святараў павысылалі зь Беларусі. Напрыклад, з Жодзішкай выслалі кс. Гадлеўскага і на яго месца прыслалі палітика; калі вернікі яго не пусцілі ў святыню, дык паліція сіламоц выламала дзвёры і ўвяла новага ксяндза ў касьцёл.

Калі некаторыя з польскіх ксяндзоў брыдзіліся паніжаць сваю годнасць да ролі палінізатараў, дык тады польскія

афіцэры з «Korpusu Ochrony Pogranicza» бралі ў руکі «місіянерскую» дзейнасць у перацягваныні беларускага і украінскага насельніцтва на польскасць пад відам пераходу на каталіцтва. Рабілася гэта якраз тады, калі высяляліся з Захадняй Беларусі айцы марыяне з Другі, ксяндзы Станкевіч і Талочка з Вільні, а. Гарошка са Стоўбцаў і іншыя. Адначасна з беларускім каталіцкім духавенствам высыпаліся зь Беларусі найбольш актыўныя беларускія дзеячы (інж. Клімовіч і шмат іншых).

Уесь час гаспадараньня палітикаў на «Крэсах» турмы былі перапоўненыя беларусамі (у 1938 г. у турмах было ў паўтары разы больш зыняволеных, чым можна было зымосьці). Але съведамасць беларускіх масаў безупынна ўзрасцала. Тады палітыкі скапіліся за найбольш грубую сілу, каб здушыць беларускі і адначасна ўкраінскі рух. Яны закладаюць у Картузкай Бярозе канцэнтрацыйны лягер, які ня быў горшы ад савецкіх Салаўкоў і Калымы ды нацыстоўскіх Бухенвальдаў і Дахаў. Ці ж і сучасныя польскія палітыкі мројаць ашчасльвіць беларусаў новымі Бярозамі Картузкімі?

Але усіх беларусаў палітыкі не моглі загнаць у Картузкую Бярозу. Яны началі палінізаваць Праваслаўную Царкву, прычым прысьпешанымі тэмпамі; пераклалі багаслужэбныя кнігі на польскую мову і началі ўводзіць польскія праваслаўныя багаслужэньні, казаныні ў польскай мове. Яшчэ і сёньня ў Лёндане япіскап Матэвуш Сямашка прадаўжае пашыраць «Польскую Праваслаўную Царкву» за гроши польскага экзыльнага ўраду, каб паказаць, што палітыкі на лепшае не зъмяніліся. Яшчэ і сёньня прадаўжае існуваць у Лёндане «Związek Ziemi Wschodnich», – відаць на тое, каб прыпамінаць, што толькі палітыкі думаюць карыстацца беларускім землямі, як гэта было да 1939 г., калі было забаронена беларускім сялянам купляць зямлю без дазволу павятовых старостаў.

Для паўнайшаша характарыстыкі гаспадараньня палітикаў у Захадняй Беларусі трэба яшчэ дадаць, што падпісаны ў 1919 г. Вэрсалскі дагавор аб правах нацыянальных міншыні ю палітыкі ніколі не захоўвалі, а зІ.ІХ 1934 г. польскі міністар Бэк афіцыяльна адмовіўся ў Жэнэве перед Лігаю Нацыяў захоўваць права нацыянальных міншыні.

Адміністрацыйная самаўправа самаўрадаў, забясьпечаная канстытуцыяй на абшары Захадняй Беларусі, сталася

пустым словам у аблічны ўсеўладнага тэрору польскае паліцыі.

Насільства заўсёды мае пэўныя вынікі. Мелі іх і палякі ў дачынені да «Крэсаў Усходніх», але ці прычынілася гэта да ўзмацнення Польшчы? Адказам можа быць факт, што пасля абвешчання немцамі вайны за два тыдні ад ганарлівае Польшчу не засталося і съеду. Надзымутая і фанабэрлівия панкі далі драла за мяжу і пазашываліся, як мышы ў дзюркі.

У 1947 г. Аляксандар Бахенскі выдаў у Варшаве кніжку «Dzieje głupoty w Polsce». Новага яна нічога ня кажа, хіба толькі аўтар хоча перасягнуць сваіх суродзічаў у «глупоте», асабліва ў адносінах палякаў да іншых народаў. Сам назоў кнігі ёсьць хіба найтрапнейшым назовам адносінаў палякаў да беларусаў. Сумна што і падзеі апошніяе вайны нічому палякаў не навучылі. Ня бачаць яны, што сёньня ў Аб'еднаных Націях сядзіць ужо толькі марыянэтачны прадстаўнік Польшчы, але там жа сядзіць такі ж самы марыянэтачны прадстаўнік Беларусі — вось жа зраўнаныя ў правах і ў паняволеніні. А ў самой Польшчы, як і ў Беларусі, штотрэдзь больш зьяўлецца расейцаў на кіраунічых становішчах. Не зважаючы на ўсё гэта, эміграцыйныя польскія дзеячы не перастаюць мроіць аб паняволеніні «Крэсаў», гэта ўжо нейкая невылечная «глупата».

У канцы варта спытацца: як выглядаюць польскія прэтэнзіі да «Крэсаў Усходніх» з праўнага гледзішча? Ані самыя палякі, ані беларусы, як адвечныя жыхары гэтых земляў, ніколі ніякім актам не прызналі над сабою польскага панаваньня. Віленскі сойм, які 20.2.1922 г. галасаваў за дзяржаву так званае «Сярэдняе Літвы» да Польшчы, ня быў ніякім народным прадстаўніцтвам, там сядзелі людзі падстаўленыя польскім генэралам Жэлігоўскім. Да таго ж іхняе «галасаваньне» адносілася да штучнае «Сярэдняе Літвы», акупаванае польскім войскамі. Галасаваньне беларусаў у польскі Сойм і Сэнат нельга ўважаць за гэткае прызнаньне, бо паслы выбіраліся не для прызнання акупацыі, а толькі дзеля абароны правоў насељніцтва. Ды і то пасля зъмены выборчых систэм беларусы ў асноўнай масе байкатавалі выборы, гэтым самым выказываючы свой рашучы пратэст супраць польскае акупацыі.

Польскую супрацьбеларускую палітыку ўмела выкарыстоўвала бальшавіцкая пропаганда, здабываючы прыхільнікаў між найбольш прыгнобленымі. Гэтую нясьведамую

прыхільнасць і выкарысталі бальшавікі ў 1939 г., заняўшы Захаднюю Беларусь і Захаднюю Украіну. Тады 10.IX адбыліся выбары дэлегатаў на абшары ўсіх Захадніх Беларусі і нават на Ломжаншчыне. Пэўна ж, гэтыя выбары былі праведзеныя паводле савецкае систэмы, але ж яны рабіліся ўсяго праз трэх тыдні пасля акупацыі; за такі кароткі час нельга было правесць пойнае бальшавіцкі занятых абшараў. І вось гэтыя прадстаўнікі, як з Беларусі, так і з польскіх Ломжаншчыны, фармальна прагаласавалі за дзяржаву, якую ўзялі да БССР і аформілі гэты акт 2.XI.1939 г. Бальшавікі потым гандлявалі беларускім землямі: 15.6.1940 г. перадалі летувісам Вільню, 16.8.1945 г. адступілі Польшчы Ломжаншчыну і Беласточчыну, але ўсё гэта рабілі, ня пытаючыся волі нават тых «дэпутатаў», якіх яны ж самі падстаўлялі да «выбараў». Вось жа з праўнага гледзішча нават бальшавіцкае справядлівасці такая марыянэтка, як БССР, мае куды большыя праваў да польскіх Ломжаншчыны, чым палякі да «Крэсаў Усходніх».

Усё гэта варта прыпомніць тым польскім палітыкам, якія шукаюць розных праўных кручкоў, каб прысабечыць чужыя землі. Крукі часам могуць быць карыснымі, але часам вельмі небяспечнымі. І мы ня раім польскім засылепленым палітыкам са «Związku Ziem Wschodnich» пагражаць карыным кодэксам тым сваім суродзічам, якія адважваюцца прамовіць да сумлення польскага народу.

Пр. К.

№ 30, 1953 г.

НАВАГРАДЗКАЯ БЕЛАРУСКАЯ ГІМНАЗІЯ

Між беларускіх навуковых установаў, дзе калісьці ўзгадоўвалася беларуская моладзь, дзе расылі кадры беларускае інтэлігенцыі, чамусьці да гэтага часу рэдка калі ўспамінаеца Наваградзкая Беларуская Гімназія. Тым часам яна змімала далёка не апошнє месца ў ліку беларускіх адукаваных установаў. Варта прысьвяціць ёй крыху часу, каб падзяліцца з чытачамі малаведамымі фактамі, якія могуць мець немалое значэнне для гісторыі. На жаль, ня маючы пад рукамі дакументальнага матэрыялу, будзем у гэтым артыкуле апірацца выключна на ўспаміны. З гэтай прыchy-

ны аўтар напярод засыцерагаецца, што нарыс будзе вельмі няпойуны, і спадзяеца, што былья вучні і настаўнікі Наваградзкае Гімназіі, якія знайшліся на эміграцыі, дапоўняць напісаное новымі фактамі.

Заснавалася Наваградзкая Гімназія неўзабаве пасля сканчэння бальшавіцка-польскай вайны, але спачатку была беларуска-расейская і афіцыйна называлася Расейска-Беларускай Гімназіяй Бацькоўскага камітэту ў Наваградку. Гэта была прыватная ўстанова і на мела дзяржаўных правоў. У старэйшых клясах навука адбывалася па-расейску, а ў малодшых — па-беларуску. Расейскія клясы паступова ліквідаваліся, і апошні расейскі выпуск матурыстай адбыўся ў 1926 г. Вучнямі расейскіх клясаў былі пераважна мяшчане, дзеци праваслаўнага духавенства і нават часткова жыды. Вучні беларускіх клясаў у большасці былі сялянскія дзеци. Бяспрайнасць і зъмешанасць былі ненармальным зъявішчам, зь якім ніяк ня мог пагадзіцца дырэктар Янка Цеханоўскі; ён рабіў старанні, каб гімназія адразу стала чыста беларускай і атрымала дзяржаўныя права, але за актыўную дзейнасць яго агулам выкінулі з Польшчы, як усходніка. Дырэктар гімназіі апынуўся ў Францыі і там працаўваў, як звычайны шахцёр, каб зарабіць сабе на пра жыццё. Толькі ў 1926 г. новы наваградзскі ваявода Бячковіч дазволіў Цеханоўскуму вярнуцца ў Наваградак. Трэба з усёю аб'ектыўнасцю сцьвердзіць, што з усіх ваяводаў, якія былі ў Наваградку, толькі адзіны Бячковіч і быў чалавекам, зь якім беларусы маглі гутарыць аб сваіх патрэбах. Здаецца, дзякуючы ягонай дапамозе ў 1926 г. былі адчынена пры гімназіі дзве бурсы: для хлапцоў і для дзяўчат.

Што да складу настаўнікаў, дык мне неведомыя прозвішчы выкладчыкаў першых гадоў існаванья гімназіі. Побач успомненага вышэй Янкі Цеханоўскага найбольш цесна звязаны з гімназіяю быў Пятро Скрабец. Падчас адсутнасці Цеханоўскага і аж да 1929 г. ён быў дырэктарам і, хіба не памыліся, калі скажу, — душою ўсіх установы. Часта можна было бачыць, як Пятро Ануфравіч адразу з заняткай амаль падбегам некуды съпяшаўся, кашляў на розе вуліцы, выціраў свае вусы і прысыпяшаў хаду, каб усюды ўсьпесь на час. З дыплёмам Настаўніцкага Інстытуту яму прыходзілася выкладаць розныя прадметы, да якіх мусіў прыхтавацца шмат больш, як гэта вучням магло здавацца.

Выкладаў ён псыхалёгію, геалёгію і беларускую мову. Ягоныя выклады нічым асаблівым не вызначаліся, яны мелі сухі характар, толькі часам самыя сучні дадавалі да іх розных жартаў і анекдотаў і тым самым моцна зафіксоўвалі выклады ў памяці. Затое адносіны Скрабца да вучняў мелі дблайлівы, бацькоўскі характар. Калі перад Калядамі ў 1926 г. у хлапцоўскай бурсе ня стала харчоў, і вучням прыйшлося амаль цэлы тыдзень жыць на хлебе і вадзе, дык Скрабец прыбег, стурбаваны, у бурсу і за свае апошнія гроши зафундаваў абед. Зь яго вучні часам любілі пажартаваць, але агулам любілі.

Вялікаю пашанаю між вучняў карыстаўся Аляксандар Данілевіч, ён, як і Скрабец, настаўнічай у гімназіі ад першых дзён яе заснаванья і аж да закрыцця. Выкладаў ён фізыку і алгебру ў вышэйшых клясах. Гэты быў наймацнейшы настаўнік у гімназіі і вельмі шчыры патрыёт.

Адным са старэйшых настаўнікаў быў Аўген Мілаў, але гэта быў вялікі вораг усяго беларускага, па прафесіі — афіцэр царскай арміі. Выкладаў ён хімію і часткова матэматыку. Па-беларуску пачаў гаварыць толькі ад 1927 г., а перш цвярдзіў, што «Белорусь никогда не существавала и не будет существовать, а белорусский язык — это наречие русского языка». Паглядаў сваіх ён не змяніў да саме съмерці, але калі яму прыйшлося вывучаць «наречие», дык ня ваяўся больш паўтараць свайго ранейшага цверджанья.

Такія ж адносіны меў да беларусасці выкладчык пра васлаўнае рэлігіі а. Васіль Бабкоўскі, пазынейшы архіяпіскап Бенедыкт. Ён увесе час выкладаў выключна па-расейску, а калі ад 1929 году трэба было здаваць матуральныя экзамены перад дзяржаўнаю камісіяй па-беларуску, дык вучні часта пратэставалі супраць выкладаў рэлігіі па-расейску, але а. Васіль катэгарычна адмаяўляўся карыстацца беларускаю мовую, матывуючы свой адказ тым, што няма адпаведных падручнікаў у беларускай мове і няма каму іх напісаць. Ня дзіва, што і ўплыў ягоных выкладаў на вучняў быў амаль ніякі, калі ня быў адмоўны. Дзеля гэтага ад 1931 г. выклады рэлігіі быў даручаны а. Кляеўскому, які добра ведаў беларускую мову і нават гаварыў казані па-беларуску.

Між старых настаўнікаў, якія мелі ўплыў на вучняў, вырозніваўся Міхась Чатырка. Выкладаў ён гісторыю, умеў зацікавіць вучняў сваім прадметам і павязаць падзеі ў лягічную сузэльнасць.

У першых клясах найбліжэй да вучняў стаяў стары настаўнік Аляксандар Шумскі — выкладчык геаграфіі і сьпеву — да 1926 г. Потым съпевы выкладаў кампазытар Валынчык.

Съведама стараўся ўпльваць на вучняў настаўнік німецкае мовы В.Зінкевіч, але ён ніколі ня ўмёў знайсьці сапраўднага контакту з вучнямі, ды пагляды і ягоныя былі вельмі далёкія ад тых, якія маглі ўспрымаць вучні.

Затое вельмі хутка знайшоў супольную мову з вучнямі др. Аляксандар Орса, які вярнуўшыся з Прагі, быў у 1930 г. назначаны настаўнікам прыродазнаўства і біялёгіі. Яго выклады ўспрымаліся вучнямі.

Варта ўспомніць настаўніка рисункаў мастака Язэпа Драздовіча. Ён умеў ня толькі вучыць рысаваць, але і прыщэпліваў вучням любоў да беларускае старасьвetchыны. На жаль, з часам, дзеля свае адной слабасці, стаўся прадметам насыщэння.

Настаўнікі польскае мовы і гісторыі Польшчы, якія, дарэчы кажучы, часта мяніліся, былі для вучняў людзьмі зусім чужкімі. Адносіны з імі былі чыста афіцыйныя.

Аж да 1931 г. мясцілася гімназія на рагу рынку ў tym самым доме, што і жыдоўская школа «Тарбут». Школьныя лаўкі ад часу заснавання гімназіі ня правіліся і не мяніліся, бо на гэта не было сродкаў. Толькі дзесьці калі 1929 г., калі ў Польскай Дзяржаўнай Гімназіі ў Навагрудку было адноўленае абсталіванье, дык частку збракованых там школьніх лавак магістрат гораду перадаў Беларускай Гімназіі.

Дзеля матэрыяльнае нястачы гімназійная бібліятэка і фізічны кабінет былі вельмі беднымі. Гэтым, безумоўна, абцяжалася навука, але ўзровень навукі быў досыць добры, бо ўсе матэрыяльныя нястачы дараўляліся пільнасцю. Кнігі з абавязнай лекцурой да матуры перш пазычаліся ў магістрацкай бібліятэцы, а потым ад 1930 г. афіцыйна было дазволена карысташца зь бібліятэкі пры Польскай Дзяржаўнай Гімназіі. Часам у гэтай бібліятэцы адбываліся здарэнні, якія самі напрошваюцца, каб іх увекавечыць дзеля ілюстрацыі польска-беларускіх адносін. Загадвала бібліятэка паважнага веку польская настаўніца, а дапамагалі ёй троі гімназісткі — дочкі мясцовых шляхты, глядзелі яны на беларускіх гімназістах звысоку. Аднойчы папалудні ўваходзіць у бібліятэку беларускі гімназіст зь сёмае клясы, па-

мочніцы бібліятэкаркі глянулі на яго, і адна другой буркнула з абрыйданнем напаўголосу: — Juž «Pauluk» przyszedzi... На гэта «Паўлюк» — (так яны называлі ўсіх беларусоў) гімназіст, нічога не кажучы, злажыў спакойна руکі і пачаў так уважна і строга глядзець на іх, што настаўніца адразу падбегла да яго і спыталася, чаго ён патрабуе. Той далей глядзеў на шляхцянак. Тады настаўніца другі раз паўтарае пытаньне, а сама подбегам шыбуе да шафы і дае вымаганую кнігу. Як толькі «Паўлюк» зачыніў за сабою дзвіры, накінулася на сваіх памочніцаў з такой лаянкаю, што тыя ня ведалі, дзе вочы падзець.

Акрамя асноўнага занятуку, у жыцці вучняў паважнае месца займала самадзейнасць. Часта ставіліся беларускія прадстаўленыні і ладзіліся канцэрты. З гэтага гледзішча шмат прыслужыўся Валынчык. За яго часоў хор і аркестра Беларуское Наваградзкае Гімназіі былі ведамія далёка паза Наваградкам. Толькі вясною 1930 г. за свае канцэрты гімназісты мусілі шмат пацярпець — вяртаючыся з Нягневіч, аўтобус, які вёз вучняў і музычныя інструменты, перавярнуўся. Музычныя інструменты панішчыліся ўсе дазвалянья. Прыышлося загойваць раны і нанава зьбіраць інструменты.

Важную ролю для ўзгадаванья вучняў мела школьнай каапэратыва і вучнёўскі гуртак, арганізаваны каля 1927 г. Стараньнем гуртка выпускалася пэрыядычна беларуская і часткова польская прэса і ладзіліся частыя «суботнікі», на якіх чыталіся рэфэрэты, літаратурныя творы вучняў і адбываліся дыскусіі. Гэта надзвычайна пашырала съветагляд і ўзбагачала жыцьцёвым дасьведчаньнем. Але пасля некалькі вучнёўскіх штрайкай гуртак перастаў існаваць. З тae пары значна пагоршыліся адносіны між вучнямі і дырэктарам Я. Цеханоўскім.

Паважным здарэннем у гісторыі гімназіі былі падзеі з 1929/30 гг. Тады паўсталі думка выбудаваць адпаведны будынак пад гімназію. Магістрат прызначыў для гэтага плошчу, а толькі Сойм быў ахвяраваў аж 200 000 злотых дапамогі для будавання. Настаўнікі і вучні з энтузіазмам узяліся за працу і сваімі сіламі нівелівалі пляц, зьбіралі ахвяры і заклікалі сялян звоецца каменіне пад фундамэнт. Наваградзкае староства таксама прызначыла невялікую дапамогу. Заложаны фундамэнты ў 1930 г. урачыста пасвяціў яп. Сава, і акт аб заснаванні будынку афіцыйна пад-

пісалі сам прэзыдэнт Масьціцкі, ваявода Бячковіч, староса Грынкевіч. Але з грошай, прызначаных Соймам, не было атрымана ні злотага, і так будынак застаўся незакончаным аж да часу закрыцця гімназіі.

Пераломнаю датую ў жыцці гімназіі было яе ўдзяржаўленне. Сталася гэта не адразу, а паступова. Старанні аб прызнанні дзяржаўных правоў вяліся ад самага спачатку заснавання гімназіі, але толькі ў 1927 г. першы раз было дазволена матурыстам зь Беларускай Наваградзкай Гімназіі здаваць экзамены перад дзяржаўнаю камісіяй у Вільні. У 1929 г. гэткім жа парадкам здаваліся матурысты з Клецкай Беларускай Гімназіі, але для іх экзамены скончыліся катастрофай — за выняткам аднаго ўсе зrezаліся. Гэта паслужыла падставай для закрыцця гімназіі. Відавочна, падставу гэтую шукалі школьнія ўлады і адносна Наваградзкай Гімназіі, але, на шчасьце, наваградзкія матурысты трymаліся парайдзіць добра. У 1930 і 1931 гг. экзамены адбываліся ў самым Наваградку. Усе 13 матурыстай здалі экзамен, а ў 1932 г. адбылося ўдзяржаўленне гімназіі, але адразу было відаць, куды гэтае ўдзяржаўленне накіроўвалася, бо Беларуская Гімназія стала філіяй Польскай Дзяржаўнае Гімназіі ім. Адама Міцкевіча. Беларусаў перавялі ў будынак колішняга староства, але дні гімназіі былі парахованы. У 1934 г. зь Віленскай Школьнае Кураторыі прыйшоў дэкрэт ад закрыцці Беларускай Філіі Польской Дзяржаўной Гімназіі ім. Міцкевіча. Ад імя беларускага грамадства было зложана шмат пратэстуў супраць закрыцця, але на іх польская ўлады не звярталі ніякае ўвагі.

Матурысты з Наваградзкай Гімназіі, хоць у большасці былі сялянскія сыны і мелі паважныя матэрыяльныя цяжкасці, стараліся ўсімі магчымымі способамі прадаўжаць свою навуку. Іх можна было стрэнуть на ўніверситетах у Вільні, Варшаве, Познані, Львове і нават у Інсбруку.

Калі гімназія стала чиста беларускай, беларускі нацыянальны дух стаўся ў яе съценах вельмі моцным. Калі ў 1927 г. дзеці праваслаўнага духавенства працягвалі карыстасца ўсюды расейскаю моваю, дык ім быў абвешчаны агульны байкот. Справа кончылася тым, што 5 вучняў і вучаніцай «предпочлі» выступіць з гімназіі. Вялікая шкода, што гімназія праіснавала замала, магчыма дзеля гэтага рэдка калі аў ёй успамінаеца на старонках прэсы.

С-ски

№ 31, 1953 г.

БЕЛАРУСКАЕ ШКОЛЬНІЦТВА

Беларускае школьніцтва пачынаеца ад моманту прынцыпія хрысьціянства ў нашай краіне, якое адбылося ў канцы Х стагодзьдзя. Хрысьціянскі культ вымагаў асьвечаных сьвятароў і ўжывання рэлігійнай літаратуры. Гэтыя, спачатку чыста царкоўныя, патрэбы змусілі наша духавенства закладаць элемэнтарныя школы пры кожнай царкве, а вышэйшыя пры манастырох і япіскапскіх пасадах. З часам у гэтых школах вучыліся і сьвецкія людзі, а нават жанчыны. У манастырох паўставалі бібліятэкі і арганізавалася перапісванье новых кніжак. Першая такая бібліятэка паўстала ў Полацку пры саборы сьв. Сафіі ў XI ст.

Так, як тагачаснае наша пісьменніцтва было недастатковым, ужо ў XI стагодзьдзі пачалося масавае перакладаньне іншамоўнай літаратуры. Побач шматлікіх рэлігійных і сьвецкіх перакладаў зьяўляюцца першыя апісы падарожжаў і аповесці сьвецкага характару. На спачатку наступнага стагодзьдзя адчыняюцца на нашых землях і чиста сьвецкія школы.

Асвета таго часу так буйна развівалася на Беларусі, што ўжо ў 1130 годзе князь Расціслаў Месьціслававіч залажыў у Смаленску ўніверсytэт, званы Грэка-лацінскай Акадэміяй. Яго ж нашчадак Раман Месьціслававіч у 1180 г. заклікае замежныя прафэсарскія кадры «латынian і грэкаў» у вышэйшыя навучальныя ўстановы Смаленску.

У выніку буйнага росквіту асьветы і культуры на Беларусі ў XII раззвіваеца ня толькі багатая рэлігійная і сьвецкая літаратура, але паўстает вельмі плодная мастацкая дзейнасць у выглядзе мураванага будаўніцтва ва ўсіх даслоўна гарадох нашай Бацькаўшчыны. Патрэбы адміністрацыі нашай вялікай дзяржавы выклікаюць у XV ст. паўстанье статутаў, юрыдычнай літаратуры і юрыдычнага школьніцтва.

Патрэба абароны ад маскоўскіх і нямецкіх ворагаў, а таксама дынастычныя, эгайстычныя меркаваны беларускага князя Ягайлы прывялі да вуніі з Польшчай у XV ст. Беларусь, захоўваючы спачатку поўную аўтаномію, потым перастае быць незалежнай дзяржавай. Гэты момант — спачатак заняпаду нашай дзяржаўнасці, стаўся спачаткам заняпаду беларускай асьветы і культуры. Польшча паслья

Люблінскае палітычнай вуніі пачала праводзіць усімі дас-
тупнымі ёй сродкамі палянізацыю нашага Краю.

Нягледзячы на вельмі неспрыяльныя абставіны, праз
пэўны час беларуская культура разывівалася памысна. Ф.
Скарына першы ва ўсходній Эўропе, перакладае Біблію на
беларускую мову і закладае першую друкарню ў Вільні на
пачатку XVI ст. З часам паўстаюць цэлыя дзесяткі друкар-
няў на нашых землях. Друкуецца масава вельмі багатая рэ-
лігійная, съвецкая, праўнічая і навуковая літаратура. У 1529
г. выходзіць першае выданьне беларускага права — т. зв.
Літоўскі Статут. Укладаюцца беларускія граматыкі і
слоўнікі. У 1556 г. паўстает першая вышэйшая праўнічая
школа ў Вільні.

Урэшце Польшча прыступіла да энэргічнай ліквідацыі
нашай багатай культуры. Пачалося ад паленія беларускіх
кніжак у 1580 г., а скончылася на забароне ўжывання беларускай
мовы ва ўрадах у 1697 г. Беларускія школы зачы-
няюцца або замяненыяцца рознымі езуіцкімі акадэміямі,
якіх мэтай была заўсёды палянізацыя. Гэта быў найцяжкей-
шы момент нашай гісторыі — заняпад ня толькі дзяржаў-
насці, але і беларускай культуры.

Не памагло гэта, аднак, згнішай і разлажыўшайся
Польшчы; у канцы XVIII ст. яна была падзелена паміж су-
седзямі. Беларусь трапіла пад панаванье Рәсей.

Рәсей, у сваю чаргу, прыступіла адразу да русыфікацыі
Беларусі. Зачыняюцца ўсе ўцалеўшыя яшчэ беларускія шко-
лы і друкарні, паляцца або вывозяцца насы архівы і біблія-
тэкі. Урэшце ў 1867 г. забараняецца беларускі друк. Бела-
ruskі народ, аднак, герайчна перанёс зьдзекі ляхаў і маска-
лёў, перахаваў сваю нацыянальную культуру, што съвед-
чыць аб яго жывучасці.

Пад уплывам ідэяў Вялікай Французкай рэвалюцыі і ра-
мантызму ў канцы XVIII і пачатку XIX ст. цэлы шэраг беларускіх і чужых вучоных пачынае цікавіцца гісторыяй і
культурай Беларусі. Такім чынам паўстает багатая навуко-
вая літаратура, якая зьяўляецца падставай сучаснай бела-
русаўеды. Гэта быў пачатак адраджэння.

Пасля навукова-падрыхтоўчага перыяду, у палове XIX
ст., пачынаецца фактычнае адраджэнне. Беларускі народ
нараджае сотні паэтаў, пісьменнікаў, мастакоў, вучоных і
палітычных дзеячоў, якія рашуча змагаюцца за права на-
шага народа. Ані турмы, ані высылкі, ані расстрэлы не стры-
маюць ужо гэтага спантаннага народнага руху.

Адраджэнне беларускага школьніцтва прыпадае на пэ-
рыяд Першай Сусветнай вайны, калі 514 пачатковых і 9
сярэдніх школаў паўстала на нашых землях.

У 1921 г. Саветы і Польшча падзялілі Беларусь. Саветы, лічачыся з фактам 25 Сакавіка, змушаныя былі ўтварыць БССР, на абшары якой наша асвета і культура пачалі вельмі хутка разывівацца. У выніку гэтай працы ў 1929 г. у БССР існавала 4690 пачатковых, 420 сярэдніх і 22 вышэй-
шых школы. Аднак, пачаўшы ад 1930 г., Саветы прыступілі да рашучай ліквідацыі беларускай нацыянальнай культуры і асветы. Усе съведамыя беларускія навуковыя кадры і студэнты былі арыштаваныя і зынішчаныя; навуковыя пра-
цы былі спаленыя, а беларускі правапіс быў прыпадобне-
ны да расейскага. Беларускія кадры былі заменены чужымі,
выкладаючымі па-расейску. Наша культура сталася «на-
цыянальнай па форме, а сацыялістычнай па зъместу». За
публічнае ўжыванье беларускіх мовы пагражае арышта-
ваныне і съмерць. Такі стан трывае і да сёньняшняга дня.

Польшча, якая акупавала 1/3 нашых земляў і заабавяза-
лася не забараніць беларускага школьніцтва і культуры,
што нават загарантавала сваёй канстытуцыяй і іншымі за-
конамі, у практицы, ад пачатку свайго існавання, павяла
самы жорсткі наступ супраць нашага школьніцтва. У выні-
ку ў 1939 г. на абшары Заходній Беларусі з 3383 беларускіх
пачатковых і 7 сярэдніх школаў засталася толькі адна ня-
поўная гімназія ў Вільні, ды і той дні ўжо былі палічаны.

У 1941 г. немцы акупуюць нашыя землі і дазваляюць ад-
чыніць беларускія пачатковыя школы. Дзякуючы ахвярнай
працы нашага настаўніцтва, дапамозе ўсяго грамадзтва і
дрэнным падзеям на франтох паўстает некалькі сярэдніх
школаў. Такім чынам у 1945 г. існавала на Беларусі 4535
пачатковых, 51 сярэдніх і 1 вышэйшая школа, ня лічачы
шматлікіх кароткатэрміновых курсаў. Падобна, як і саве-
там, не падабаўся Бэрліну гэты надзвычайна буйны развой
беларускага нацыянальнага школьніцтва. Немцы паства-
навілі зыліківідаваць наша сярэдніе і вышэйшыя школьніцт-
ва, а вучняў вывезыць ў Нямеччыну на работы. Пэўныя ме-
рапрэемствы пачалі сыштэматычна праводзіцца пачынаю-
чы ўжо з 1942 г. Толькі непамысныя ваенныя падзеі не даз-
волілі немцам ажыццяўіць іх агідныя плян.

Канчаючы нарыс гісторыі нашага школьніцтва, ня мож-
на прамінуць факту існаваньня ў 1947 г. у Заходній Нямеч-

чыне 15 пачатковых і 3 сярэдніх беларускіх школаў. Шмат беларускай моладзі вучыцца на ўніверсітэтатах Заходняй Эўропы.

Урэшце трэба падкрэсліць з націскам, што нашае школьніцтва было шмат багацейшым, чым яно выглядае з захаваўшыхся дакумэнтаў, бо ўсе акупанты, як правіла, нішчылі нашыя архівы і бібліятэкі.

Гісторыя Беларусі паказвае, што пры першай, магчы-масыці наш народ перадусім стараецца будаваць сваё школьніцтва. Бяз школьніцтва няма кадраў, а без уласных кадраў няма ўласнай дзяржавы. Другая навука гісторыі — гэта факт, што кожны народ, які змагаецца за сваю самастой-насьць, раней ці пазней яе здабывае. Прыкладам гэтага могуць служыць сотні іншых народаў, якія ў выніку доўгай барацьбы скінулі чужацкае ярмо і збудавалі сваю дзяржаў-насьць. «Загляне сонца і ў наша ваконца» — Беларусь будзе вольнай і самастойнай. Беларускі настаўнік у той шчасльівы момант будзе мець вельмі адказнае і цяжкое заданье — адбудаваньне свайго шольніцтва.

Вельмі цяжка плянаваць сёньня будучае школьніцтва, ня ведаючы ані будучых межаў дзяржавы, ані наяўнасьці існу-ючых у tym часе навучальных кадраў, прыдатных будын-каў і розных навуковых дапаможнікаў. Аднак ужо сёньня можна акрэсліць мінімум патрэбных навучальных устано-ваў і некаторыя цяжкасці, звязаныя з іх арганізацыяй на пачатку існаванья нашай дзяржаўнасьці.

Асноўным і найважнейшым зьяўляецца пачатковае школьніцтва. У 1939 годзе на ашвары БССР было 4690 пачатковых школаў. У Заходняй Беларусі палякі зачынілі 5585 пач. школы. На беларускі ашвары Латвіі за нямецкай аку-пацыі існавала 25 пачатковых школаў. Падсумаванне гэ-тых трох лічбаў дае мінімальную колькасць будучых пачатковых школаў — 8098. Улічваючы нашы ўсходнія землі, не абнятывы БССР, трэба аблічаць мінімум будучых пачат. школаў на 10 000. Пачатковыя школы павінны былі б быць дваякія: ніжэйшыя 4-х клясовых і вышэйшыя 7-мі клясовых.

Сярэдняе школы, рыхтуючыя кадры для ўсіх галін дзяр-жаўнага жыцця, зьяўляюцца абсалютна неабходнымі. Ся-рэдніх школаў было ў БССР у 1948 г. аж 700. Гэтая велізар-ная колькасць тлумачыцца пагоняй савецкага рэжыму за колькасцю, прамінаючыя якасць, кароткім, бо толькі

шасьцігадовым трываньнем часу сярэдняй школы і вялікай наяўнасцю настаўніцкіх кадраў зь іх надзвычайна нізкай навуковай кваліфікацыяй. У выніку такога школьніцтва ня толькі матурыст, але і аблальнвент вышэйшай школы пісаў з грубымі артаграфічнымі, граматычнымі і стылістычнымі памылкамі. Вядома, што нават пасля добрай пачатковай школы і пры высокіх кваліфікованых кадрах немагчыма за шэсцьць гадоў падрыхтаваць вучня да вышэйшай школы.

Згодна зь беларускімі традыцыямі і практикай усяго цывілізаванага съвету, наша гімназія будзе восьмігадовая, абалёртая на ніжэйшай пачатковай школе. Гімназіі павінны быць гуманістычныя з замежнай мовай і лацінай. Яны павінны становіць каля 25% агульнага ліку гімназій. Паза-сталая частка была бы з матэматычна-прыроднічага тыпу без лаціны, але з замежнай мовай. Мэтай гімназіі з'яўляецца падрыхтоўка да ўніверсітетаў і іншых вышэйших школаў.

Акрамя гімназій павінны існаваць чатырохгадовыя на-стаўніцкія сэмінары з замежнай мовай, абалёртая на вы-шэйшай пачатковай школе, якая рыхтавала б настаўнікаў для пачатковых школаў і прадшкольных установаў. Леп-шыя аблальнвенты гэтых школаў мелі б права прыйма ў педагогічныя інстытуты. Побач іх неабходным з'яўляецца існа-ваньне розных пяцігадowych, абалёртых на вышэйшай пачатковай школе, з замежнай мовай, тэхнічных школаў, леп-шыя аблальнвенты якіх мелі б права прыйма на політэхніку. На вышэйшай пачатковай школе абалёртывя, павінны быць яшчэ арганізаваныя розныя і шматлікія 2—3—4 гадовыя прафесійныя школы. Беручы пад увагу даўгі час навучаньня і патрэбу вялікай колькасці высока кваліфікованых на-вучаючых кадраў, трэба лічыцца ў пачатковай арганізацыі прынамсі 100—150 сярэдніх школаў.

У 1948 г. на ашвары БССР існавала аж 28 вышэйших школаў. Гэту астронамічную колькасць маглі зразліза-ваць саветы, толькі дзякуючы вельмі нізкаму ўзроўню пра-фэсарскіх кадраў, што ў кансквэнцыі дае адпаведна нізкую кваліфікацыю аблальнвенту. Агульна ведама, што савецкі інжынер менш варт ад заходнє-эўрапейскага тэхніка. Зра-зумела, што такіх вышэйших школаў мы не патрабуем, бо колькасць не заступае якасці.

Было б вельмі пажаданым, каб мы на пачатку нашага самастойнага існаванья змаглі арганізаваць хада 10—12 вышэйших паўнацэнных школаў. Найважнейшай зь іх быў

бы ўніверситет у Менску з наступнымі факультэтамі: гуманістычным, юрыдычным, матэматычна-прыроднічым, мэдыцынскім (з дантыстыкай), агранамічным і тэалягічным для ўсіх веравызначаньняў. Зразумела, што факультеты падзяляюцца на розныя аддзелы. У тым самым горадзе неабходным было б арганізаванне наступных вышэйших школаў: політэхніку з усімі патрэбнымі аддзеламі, вышэйшую школу гандлёва-адміністрацыйную, вышэйшую школу мастацтва і музычную кансерваторыю. Патрэбныя напэўна будуть вышэйшыя школы вайсковыя і паліцыйныя. На праўніцы неабходным было б арганізаць шэсць пэдагагічных інстытутаў для падрыхтоўкі настаўнікаў розных сярэдніх школаў.

Безумоўна, гэты дыскусійны праект мае шмат хібаў, з якіх найбольшай зьяўляецца яго скромнасць, асабліва ў парадунаныні з савецкім школьніцтвам на Беларусі. Аднак, на нашу думку, гэтую мінімальную колькасць школаў будзе надзвычайна трудна зрэалізаваць на пачатку існаваньня нашай дзяржаўнасці. Найбольшай цяжкасцяй гэтага прадпрыемства будзе недахоп навучальных кадраў. 8 000 пачатковых школаў вымагаюць каля 40 000 настаўнікаў, 100 сярэдніх школаў патрабуюць каля 1500 настаўнікаў з вышэйшай асьветай, а 10—12 вышэйших школаў вымагаюць не менш 150—200 высокакваліфікованых прафэсарскіх кадраў. Саветы, палікі і немцы зрабілі ўсё, каб дащэнту зьнішчыць нашыя нацыянальныя, а асабліва навукова-ўзгадаваўчыя кадры.

Безумоўна, беларускі настаўнік пераможа з часам гэтыя цяжкасці. Некаторыя кадры знайдуцца ў Краі, некаторыя трэба будзе хутка рыхтаваць на розных курсах. У пэўных выпадках можна будзе карыстацца іншанацыйнальнымі кадрамі, існуючымі ў Краі. Для некаторых дысцыплін трэба будзе шукаць кадры за межамі або рыхтаваць свае кадры, высылаючы моладзь на загранічныя ўніверситеты. Ужо цяпер шмат нашай моладзі вучыцца на замежных університетах, гэта моладзь — нашыя бясцэнныя кадры, будучы каркас наших школаў.

За 5—10—15 гадоў выгадуюцца свае нацыянальныя кадры, і ўсе цяжкасці адпадаюць. Няма такіх цяжкасцяў, якіх не пераможа працавіты і самаахвярны беларускі настаўнік.

Эмігрант

№ 20, 1950 г.

ДЗЕВЯНОСТЫЯ ЎГОДКІ СКАСАВАНЬНЯ ПАНШЧЫНЫ НА БЕЛАРУСІ

Сёлета мінула 90 гадоў ад часу скасаваньня паншчыны на Беларусі. 90 гадоў — прамежак часу даволі кароткі. Калі ўзяць пад увагу, што на зьмену старому прыходзіць новае пакаленіне ў часе больш-менш 30-ці гадоў, дык за 90 гадоў зъмянілася толькі 3 пакаленіні. Калі сяньня часам можна пачуць галасы, якія наракаюць на некаторыя нястачы ў беларускім грамадzkім жыцці і бытам на малыя асягненыні беларускага адраджэнцкага руху, дык ніжэй зъмешчаны артыкул ёсьць вымойным адказам на гэткія закіды. Не зважаючы на тое, што ў народных беларускіх масах і агулам на беларускай душы не зажылі яшчэ раны, прычыненныя доўгавяковай паншчынай, ня выдыхнуўся яшчэ дарэшты дух карчмы, беларускі народ вяртае страты і хуткім крокам даганяе іншыя народы. І няма сумніву, што недалёкі той час, калі збудуцца прарочыя слова Янкі Купалы:

Падымайся зь нізін, сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі!
Занімай, Беларусь маладая мая,
Свой пачэсны пасад між народамі.

19 лютага 1861 г. паншчына была скасавана на Беларусі. Гэта вельмі важная дата ў нашай гісторыі; скасаванье паншчыны ўмажлівіла нацыянальнае адраджэннне. Чым жа была нясладкай памяці паншчына?

Паншчына, іначай прыгон, паўстала ў сярэднявечы. У гэтым часе ўся зямля належала князю. Князь за пэўныя паслугі раздаваў зямлю сваім служачым, якія сталіся шляхтай. Шляхта ў сваю чаргу перадавала частку зямлі сялянам. За атрыманую такім чынам зямлю селянін плаціў яе ўласніку, або быў абавязаны адпрааваць пэўную колькасць дзён у тыдні на зямлі пана. Калі ў сярэднявечы гэта систэма, згодна з духам часу, зъяўлялася нармальнай, карыснай для абедзвюх старон зъявай, дык у пазнейшых вякох яна выраджаецца ў страшэннае няшчасце для сялянства — паншчыну.

Паводле звычаяў паншчыны, селянін, іначай прыгонык, ня меў ніякай асабістай вольнасці; ён уважаўся за працоўнае быдла — поўную ўласнасць пана. Пан, зъяўляючыся ўласнікам сваіх сялян, мог іх прадаваць, купляць, даваць

дазвол на жанімства, здаваць у салдаты, а нават забіваць, згодна са сваімі капрывамі. Пану належай вымер справядлівасці і кары над прыгоннікамі, якія, зразумела, ня мелі ніякага права да якой-небудзь апэляцыі.

У такіх умовах паны, якіх грашовыя патрэбы штораз узрасталі, стараліся ўсьцяж павялічваць эксплюатацыю сваіх прыгонных. У выніку, калі на пачатку паншчыны селянін быў абавязаны працаўцаць 1—2 дні ў тыдзень для пана (на Беларусі аднадзённую паншчыну ўводзіў Драгічынскі прывілей у 1444 г., а ўжо згавор віцебскае і полацкае шляхты ў 1522 і 1531 гг. уводзіць двухдзённую паншчыну і г. д.), то ў вельмі хуткім часе яго змусілі працаўцаць аж 6 дзён у тыдзень. Сёмы дзень — нядзелью ён працаўваў на сваім полі, каб магчы пракарміцца са сваёй сям'ёй. Страшэнная матэрыйальная бядота панавала ў прыгоннай хаце. Цэлія вёскі выміралі з голаду, калі іх паны шалелі са збыткаў і роскашы. Бяспрайны прыгоннік цярпеў ня толькі голад і холад, але і нічым не абмежаваныя зьдзекі фізычнага і маральнага характару з боку розных пансікіх прыганятых: вайтаў, цівунай, эканомаў і т. п. Усё гэта рабілася за ведай і на загад самых паноў, якія ў гэтым сэнсе нічым ня розніліся ад сваіх слугаў. Не гаворачы аб нялюдзкіх цялесных карах, якія былі штодзённым хлебам прыгонніка, нярэдка здаралася, што пан адбіраў дзіцё ад кормячай жанчыны і змушаў яе карміць сваім малаком шчанятаў. Пан і яго прыганятыя, як правіла, амаль публічна гвалцілі дзяўчат і маладых жанчын. Праўда, пан мог вызваліць прыгонніка, або прыгоннік за вельмі высокую суму грошай мог купіць у пана сваю вольнасць. Вельмі рэдкія, аднак, былі такія выпадкі.

Усё вышэйсказанае адносілася да паншчыны на Беларусі. Неабходна аднак падкрэсліць з націкам, што ўмовы паншчыны на нашых землях былі значна горшыя, чым у іншых сумежных краінах. Справа ў тым, што пасылья вуні з Польшчай уся наша шляхта ў выніку польскай палянізацыйнай работы стала нацыянальна і рэлігійна чужой і варожай народным беларускім гушчам. Пан-вораг ня толькі жорстка эксплюатаваў і караў прыгонніка, але яго ненавідзеў, бо ён быў іншай нацыянальнасці і веравызнання.

Пераход Беларусі з польскага пад расейскаса панаваньне пагоршыў долю прыгонніка. Расейскі ўрад павялічае колькасць дзён паншчыны і забараняе прыгоннікам вучыцца ў сярэдніх і вышэйших школах. Народ наш добра разумеў

прычыну зла і з усёй душы ненавідзеў прыгнятальнікаў. Непасільныя фізычныя муکі і нялюдзкія маральныя зьдзекі спрычыняліся да спонтанічных масавых бунтаў, а нават паўстанніяў сялян. Такіх паўстанніяў найбольш адбылося ў канцы XVIII ст.

Бунты жорстка падаўляліся расейскім войскам. Першы беларускі сялянскі паэт П. Бахрым (1805—1891) у сваёй пазіі горка аплаквае нялюдскую расправу паноў і казакоў над безбароннымі сялянствамі. Дорага прыплаціў сваю съмеласць Бахрым, бо за гэта яго саслалі на 25 гадоў у салдаты. Знаючы крыху нашу гісторыю, ня трэба шмат дзвініцца, што калі ў 1863 г. Кастусь Каліноўскі хацеў выкарыстаць паўстанніе ў Польшчы, каб вызваліць Беларусь, дык найбольшую перашкоду ў падняцці масаў была расейская прапаганда, якая казала, што паўстанніе робіцца ў абароне паноў і нядайна скасаванае паншчыны. Дзеля гэтага беларускія сяляне часта вылоўлівалі паўстанцаў і выдавалі карнікам.

Усё мае свой канец, скончылася і паншчына. На наша няшчасціце, прыгон на Беларусі трываў найдаўжэй ў Эўропе. Калі ў Францыі паншчына скончылася ўжо ў 1789 г., у іншых краінах у 1848 г., то ў Рasei яна трывала аж да 1861 г. Яна існавала б і значна даўжэй, каб сялянскія бунты і рэвалюцыйны рух не падмінаваў да тae ступені расейскі рэжым, што тагачасны расейскі цар Аляксандар II змушаны быў сказаць: «Лепш вызваліць сялян згары, чым дазволіць ім вызваліцца самім зniзу».

У 1861 г. паншчына была скасаваная. Паўстае пытанье ці наш селянін стаўся вольным і незалежным пасыля гэтай даты? На гэта можна адказаць: так і не. Палітычна селянін стаўся вольным, матэрыйальная — не. Толькі частка горшай зямлі была перададзеная сялянам, рэшта і надалей заставалася ўласнасцяй пана. За прыдзеленую зямлю селянін мусіў сплачваць амаль усё сваё жыцьцё. Не была зусім урэгульаваная справа т. зв. сэрвітутаў. Гэта значыць, што селянін меў права карыстацца часткай пансікіх лясоў, лугоў і пашаў. Так як гэтыя сэрвітуты не былі выдзеленыя з двара, а таксама не акрэсленае іх колькасць, пан, будучы мацнейшай стараной у спрэчцы, практычна забараняў сялянам карыстацца з сэрвітутаў. Маладая сялянская гаспадарка ня толькі дрэнна вялася без сэрвітутаў, ёй не хапала патрэбнага інвентару, цягнала жывёлы, будынкаў і грошаў. Каб за-

радзіць гэтай бядзе, селянін змушаны быў ісъці зарабляць у двор — далей залежаў ад пана матэрыяльна. Сялянскія на-дзелы ад самага пачатку былі вельмі малыя, бо ня ўся двор-ная зямля была падзелена. З прычыны вялікага натураль-нага прыросту насельніцтва і адсутнасці якой-небудзь пра-мысловасці, шматлікія сялянскія сем'і не маглі выжыць на прыдзеленай зямлі. Такім чынам у вельмі хуткім часе паў-стает т. зв. «голад зямлі», а з ім разам пякучы матэрыяльны недастатак.

Нягледзячы на ўсе цяжкасці, сілаю працевітасці і сілаю волі селяніна быт беларуса пачаў папраўляцца. Гэта самае адносіца і да культурнага ўзроўню народу. У кожным іншым народзе культурна-духовую і нацыянальную працу ў пэрыйядзе прыгону і перад ім вялікай арыстакратыя, багацей-шае мяшчанства і духавенства. Прыйгонык паслья скасавання паншчыны адразу карыстаўся з вытваранай ужо імі культурай і асьветай. Ён уліваўся ў пэўную нацыянальную і культурную цэласць народу. У выніку чаго культура вызы-валенага сялянства хутка паднімалася ўгору, а зь ёй і яго матэрыяльны дабрабыт. Як жа іначай прадстаўлялася гэта справа на Беларусі! Беларускі прыйгонык паслья скасавання паншчыны знайшоў сваю культуру зынішчанай, сваю арыстакратыю страчанай, а што горш — яго Край надалей знаходзіўся пад чужым панаваннем. Наш народ складаў-ся выключна толькі з вызваленых цёмных прыйгоныкаў. Змагаючыся са шматлікімі матэрыяльнымі цяжкасцямі, ад першай хвіліны ён мусіў прыступіць ня толькі да барацьбы за сваю нацыянальнасць, але і за адбудову сваёй культуры. Асабліва у справе культуры трэба было пачынаць даслоў-на ад нуля. Вось чым і тлумачыцца наша страшэнная ад-сталасць у гэтай галіне. На вялікае шчасце, беларускі на-род меў багатую народную творчасць, ад якое і пачалося беларускае адраджэнне. Вызваленая прыйгоныкі ў вельмі хуткім часе выдаюць зь сябе сотні пісьменнікаў, вучоных, палітычных дзеячоў, якія ўпарты змагаліся і змагаюцца за лепшую будучыню народу.

Паншчына і чужацкае панаванье зьяўляюцца вялікім няшчасцем народу, бо гэта яны аставілі шматлікія чорныя плямы на псыхіцы беларуса. Калішнія паны беларускага сялянства съведама стараліся прыгнобіць ня толькі фізыч-на, але і духову ўсіх падуладных сабе сялян. З гэтаю мэтаю яны карысталіся жорсткімі фізычнымі карамі. Ужо над ка-лыскай сялянскага дзіцяці маці пяяла калыханку:

На плач маё дзіцятка,
А — цыц маё роднае,
Вунь у хату цівун ідзець,
На татку, на мамку бізун нясець.

Гэты сьвіст бізуна і розгай суправаджаў прыйгоныка ад калыскі аж да магілы, дык ці ж ня дзіва, што мусіў пакінуць па сабе глыбокі сълед у псыхіцы. На дапамогу бізуну для горшага прыгноблення сялян служылі корчмы. У кожнай вёсцы паны будавалі карчму і аваязвалі сялян штогод куп-ляць пэўную колькасць гарэлкі. Карчмар ахвотна даваў гарэлку на павер — і так прышчэплівалася п'янства. Тыя ж з сялян, якія рэдка заглядалі ў карчму, траплялі ў няласку і па даносах карчмара былі першымі кандыдатамі ў «маскалі» на 25-гадовую службу, або праста на ссылку.

Вынікі гэтага відаць ня толькі ў былой палітычнай пра-цы на Беларусі, але нават у сёньняшній дзейнасці нашай эміграцыі. Усю гэту працу характэрны адсутнасць змысли адрознівання асноўных важных проблем ад друга-радных і неістотных. Найважнейшым заданнем нашай эміграцыі павінна было быць аб'еднанне ўсіх съведамых беларусаў ідэяй службы Бацькаўшчыне. Тым часам бела-русy на эміграцыі падзяліліся на розныя групы і групкі, якіх нацыянальная дзейнасць агранічваецца ўзаемнай лаянкай і барацьбой, або дзяціннымі дыскусыямі над проблемамі замену назову «Беларусь» на «Крывію», Пагоні на Двупа-гоню, на Чатырыпагоню і інш.

Паншчына і чарговыя варожыя акупацыі аставілі глы-бокія раны ў душы беларуса, якія вельмі паволі гояцца і тармозяць наш духовы, нацыянальны і палітычны развой. Аднак вяковое змаганье з няволій вытварыла ў нашым народзе і пэўныя пазытыўныя вартасці. Беларус, які сваёй працай карміў розных паноў і акупантав, стаўся вельмі пра-цевітым і церпялівым. Шматвяковы перасылед вытварыў у ім нейкі статычны гарп, якога ніколі не зламалі ды і ня зломаў варожыя сілы. Дзякуючы гэтай рысе характару, у са-мая цёмныя моманты сваёй гісторыі наш народ ніколі не заламаўся і заўсёды выкарыстоўваў найлепшую магчы-масць для сваей нацыянальнай адбудовы.

Беларускае адраджэнне ў канцы XIX ст., 25 Сакавіка, велізарная нацыянальная праца, праробленая ў часе апош-ней вайны, папярэдняя і цяперашняя праца на эміграцыі, не дазваляюць нам быць пэсымістамі. Аднак кожны з нас

павінен ясна здаваць сабе справу з нашых нацыянальных нястачаў, абумоўленых няшчасным мінулым, і старацца пазбыцца іх як найхутчэй, абмежаваць да мінімуму іх уплыў на нашу нацыянальную дзейнасць. Усякія памылкі, калі іх выпраўляем і на іх вучымся, прыносяць паважную карысць, а ўсякае зло, якое перамагаем, гартуе сілы нашае волі.

Эмігрант

№ 22, 1951 г.

ЗА САПРАЎДНУЮ ДРУЖБУ НАРОДАЎ

Падобная гістарычнае доля, няўпынныя ад вякоў аж да сяньня гераічныя змаганыні беларускага й украінскага народу вельмі часта з аднымі і тымі ж самыми ворагамі, ліхімі суседзямі, за такія самыя вялікія і съвятыя мэты — абарону сувэрэнных правоў на родных прабацькаўскіх землях — вытварылі між гэтымі двумя народамі асаблівую ўзаемаадносіны, у аснову якіх ляглі праўдзівая дружба і глыбокая прыязнь. І таму вечар украінска-беларускай прыязні, што адбыўся 19.2.1949 году ў Парыжы, — гэта не звычайні ветлівы куртуазійны жэст, гэта нагляднейшы выяў тых шчырых братніх пачувань, што ў працягу вякоў вязалі беларусаў і украінцаў, гэта адначасова выяў нашых жаданьняў у гэтую цяжкую для нас гадзіну яшчэ больш аб'яднацца, ма-ніфэстуючы нашу дружбу навонкі.

Ня трэба быць асаблівым знаўцам украінска-беларускіх адносін, каб бачыць усе аналагічныя гістарычныя з'явішчы, падобныя па сваёй сутнасці, такія самыя гістарычныя падзеі і часамі амаль ідэнтычныя загрозы і небяспеку з боку тых самых, па-захопніцку настаўленых да нас ворагаў. Гістарычнае доля, геаграфічнае і геапалітычнае паложанне павязалі нас так, што загроза аднаму ставала адначасна загрозай другому, упадак пад ударамі ворага аднаго пагражай на раз упадкам другому.

Напалі татары ў XIII стагодзьдзі на ўкраінскіх князёў, — яны сталі таксама вялікай загрозай для Беларусі ў працягу амаль двух стагодзьдзяў. Аслабілі і разгрబілі саборнасць княжай Украіны заграбастая Москва ды засылена вялікапрасторна маніяй Польшча, і разам зьвярнулі яны свае

ненасытныя апэтыты таксама на беларускі народ. Скупаўшы ў крыві, пахаваў у папялішчах залатаверхі Кіеў дзікі суздальскі князь Андрэй Багалюбскі, і ўжо трох стагодзьдзі пазьней, у 1563 годзе, зрабіў тое саме зь беларускім Полацкам асатанелы маскоўскі сатрап Іван Грозны, выразаўшы 93.000 беларускага насельніцтва. У 1705 годзе уласнымі рукамі забівае няўніх насельнікаў жаночага манастыра ў тым самым Полацку азяўрэлы маскоўскі цар Пётр I, а чатыры гады пазьней гэты самы сатрап Пётр пахоўвае пад крывавай Палтавай волю Украіны. Умірае мучаніцкай съмерці, замурованы ў цямніцы на Салавецкім абстоку ў 1803 годзе апошні казацкі кашавы Пётра Кальнішэўскі, а 60 гадоў пазьней гіне ў Вільні на шыбенцы з тых жа самых нахабна-заграбастых маскоўскіх рук нацыянальны беларускі герой Кацустас Каліноўскі. Зъяўляеца ў 1865 годзе нялюдзкі мураёўскі наказ з забаронай пісаць, друкаваць і гутарыць на прабацькаўской беларускай зямлі беларускай мовай, а ў 1876 годзе выходзіць для Украіны таксама нялюдзкі ляканічны валуеўскі наказ: «Украіны не было, нет и быть не может».

Але ні драконаўскія наказы, ні забароны, ні зьдзекі не зламалі жывога духу абодвух народаў, ня здушылі іх творчых сіл, што рознымі шляхамі і рознымі спосабамі знаходзілі сабе магчымасці выяву ѹ мабілізавалі народныя, збуджаныя ўжо, масы да ўздыму, які быў не мінучы і які прысыпашы ѿ рэвалюцыйны выстрал у Сараеве. І не мінула яшчэ чатырох гадоў ад той знанай падзеі, а ўжо споўніліся запаветныя мары абодвух народаў. Мары, за якія так ахвярна змагаліся ў працягу стагодзьдзяў цэлія пакаленіні. 22 студня 1918 году ўкраінскі народ становіцца сувэрэнамі сваіх зямель, а 25 сакавіка таго ж году Беларуская Рада аглошвае ў Менску незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі. І першай з 6 дзяржай, якія прызналі Беларусь, была Украінская Народная Рэспубліка. Гэтым самым адпачвавацца Украіне маладая Беларуская Рэспубліка. Сьветлыя акты, сьветлыя мамэнты ўзаемнай пашаны сувэрэнных праў на родных прабацькаўскіх землях, зацісьненія і замацаваныя яшчэ большай дружбы і прыязні ў хвілінах радасці і ўздыму.

Нядоўга павявалі братнія жоўта-блакітны і бел-чырвоны-белы штандары, нядоўга красаваліся сымбалі волі — украінскі золатам каваны Трызуб і беларуская рыцарская Пагоня.

Неправідловым, ганебным Рыскім трактатам ад 18 сакавіка 1921 г. былі патаптаны святыя права абодвух народаў, парэзаны жывыя нацыянальныя арганізмы, пакроены непадзельныя этнаграфічныя тэрыторыі. Па гэтым і па тым баку ўзынікі штучныя граніцы, супольная братняя мартыралёгія: па турмах, па казематах у далёкай Сібіры, у Бярозе-Картузкай, паўсталі супольныя братнія магілы.

Супольная нядоля, супольныя цярпеньні яшчэ за белай царскай Масквы выклікалі патрэбу супольна абаронных дзесяніні ю паняволеных народаў. Першаю спробаю такіх дзесяніні ю зьяўлецца зъезд усіх паняволеных Масквой народаў у Кіеве — маци ўкраінскіх гарадоў, у памятным і важным пераломнымі падзеямі 1917 годзе. У гэтым зъезьдзе прымаюць удзел і прадстаўнікі беларускага народау. А ў гадах 1940—41, напярэдадні выбуху нямецка-бальшавіцкай вайны, ідуць жывыя перагаворы і падрыхтоўка да супольных акцыяў між украінскім і беларускім рэвалюцыйнымі кіраунічымі коламі, да якіх далучаюцца таксама прадстаўнікі народаў Каўказу і Уралу.

На вынікі гэтай падрыхтоўкі ня трэба было чакаць. Пазнаўшы сапраўдныя хіжацкія намеры і вялікія прасторныя бязглаздые пляны захопніцкай гітлераўскай Нямеччыны, абодва народы займаюць адразу правідловыя пазыцыі. Украіна агалошвае Акт Незалежнасці 30 чэрвеня 1941 году, і на нямецкія рэпрэсіі, кантрыбуцыі ды вывазы ўкраінскай моладзі на катаржныя працы адказвае арганізацый збройнай барацьбы ў радох герайчнай, непераможнай і ўжо легендарнай Украінскай Паўстанчай Арміі, мабілізуючы сваім запалам і прыкладам іншыя народы да такой жа бескампромісовой і беспашчаднай барацьбы. Беларускі экзыльны Урад у Празе адкідае ў 1942 г. падступныя прапазыцыі Нямеччыны на супрацоўніцтва і таксама адказвае на рэпрэсіі арганізаваным збройных беларускіх паўстанчых аддзелаў.

Незадоўга ўся Украіна і Беларусь перамяніяюцца ў нездабытыя паўстанцкія крэпасці якія задаюць нахабнаму наезніку цяжкія ўдары на кожным кроку. Рукамі ўкраінскіх паўстанцаў забіты ў траўні 1943 году на шляху Ковель-Ківерцы, разам з сваім штабам, шэф гітлераўскага СА Віктар Люцэ, а ў палове 1944 году гіне ў Менску, разарваны бомбай з рук беларускіх рэвалюцыянероў, камісар Беларусі Вільгельм Кубэ.

Прайграная гітлераўская Нямеччынай вайна, да чаго ў вялікай меры прычыніліся збройныя акцыі ўкраінскіх і бе-

ларускіх партызан, факт павароту дзікіх бальшавіцкіх орд прысьпяшаюць рэалізацыю ідэі супольнага фронту барацьбы супраць другога, яшчэ больш страшнага і небясыпечнага ворага. 21—22 лістапада 1943 году праходзіць пад аховай аддзелаў УПА 1-ая Канферэнцыя народаў, паняволеных маскоўскім бальшавіцмам. І тут зноў, між прадстаўнікамі 13-ці нацыянальнасцяў Усходняй Эўропы і Азіі, супракаюцца прадстаўнікі братніх беларускага і ўкраінскага народаў. Гэта канферэнцыя, у якой галоўную ролю адгаралі ўкраінцы і беларусы, вызначае напрамкі палітычных акцыяў і супольных ваенных дзеяў супраць дзікіх орд ды супраць двух дэспатыяў: заходній — гітлераўская нямецкая і ўсходній — сталінска-бальшавіцкай.

На гэтай канферэнцыі закладзеныя асновы сапраўднай дружбы паняволеных чырвонай Масквой народаў. Зрадзілася ідэя шырока закроеных прапагандовых, палітычных і збройных акцыяў усіх народаў, што па ўпадку гітлераўскай Нямеччыны палі ахвярай яшчэ больш жорсткага і заграбніцкага чырвонага імперыялізму. Паўстала ідэя Антыбальшавіцкага блёку народаў, блёку ўсіх свабодалюбівых народаў, прадвесніка адзінай заруکі прайдзівага і трывалага міру, пабудаванага на засадах самастойнага і незалежнага жыцця народаў на іх уласных этнаграфічных землях. Паўстала ідэя прайдзівай салідарнасці народаў у барацьбе супраць найбольшага ворага людзтва і тысячагоднія хрысціянская культуры. Паўстала ідэя бараніць супольнымі акцыямі слабейшыя народы перад заграбніцкім імперыялізмамі ўсялякіх сільнейшых народаў.

Бо толькі тады запануе мір на сівеце, калі ўпадзе сяньняшняя турма народаў, — імперыялістычная заграбніцкая маскоўская імперыя і крыважадны і ненасытны, калісі белы, а цяпер ад крыві мільёнаў чырвоны, Малох. Бо толькі тады запануе любоў і згода між народамі, калі будуць павалены штучныя, несправядлівія і супрацьпрыродныя граніцы, калі будуць пашанаваныя права кожнага народа на незалежнае жыццё. Бо ўсе заходы ў справе міру, усе канферэнцыі і доўгамесячныя нарады сільных сівецтва гэтага закончачца нічым, калі іншыя народы будуць пакрыўджаныя ў сваіх сувэрэнных, прыродай і Богам даных правох. Бо калі міжнародныя органы, пакліканыя да ўтрымання міру ў сівеце, ня бачаць крыўды іншых народаў, або ня маюць адвары выступіць у іх абароне, падаць ім дапаможную руку,

дык ня мір яны падгатаўляюць, а новую вайну, новыя страхоўцы і няшчасці, новую катастрофу.

Народы, аб'еднаныя ў Антыбалшавіцкім блёку, поўнасцю гэта зразумелі і сталі на ясныя пазыцыі дальнейшай безупыннай рэвалюцыйна-вызвольнай барацьбы на сваіх родных землях і прапагандовай акцыі на гэты бок зялезнай занавесы. Калі іншыя шчасльвейшыя народы ня хоцуць зразумець той адзіна правідловай засады, якую прыняў АБН, калі іх не пераконваюць завучыя зь неба помсту злачыны над людzkім сумленнем, над Божымі законамі, над асабістай і нацыянальнай годнасцю, — дык міру, якога так прагнє ўесь змучаны съвет, ня будзе. Бо народы, якім адабрана свабода, не складуць зброю. Бо тыя нязнаныя героі, што ў радох паўстанчых арміяў па лясох і ў халодных зямлянках ужо чатыры гады змагаюцца за свае съветлья права, не аддацуць уласнай кроўю купленай зброі і апошнюю кулю схаваюць для сябе, калі б мелі дацца ворагу. І калі там, на нашых родных землях, родзіца ў супольнай барацьбе супраць таго самага ворага братэрства зброі і братэрства супольна пралітай крыві, то мы тут, што знайшліся па гэтым баку зялезнай занавесы, навязваем братэрства духу і чыну, братэрства супольна прапагандовай і палітычнай дзейнасці, каб адным аб'еднаным фронтам ісці да вялікай мэты: да зынішчэння турмы народаў, да трывалага міру, да хрысьціянскай любові і згоды, да поўнага развою нашых духовых, фізычных і гаспадарскіх сіл, да збагачэння ўсялюдзкай скарбніцы духу нашымі духовымі скarbамі.

Навязваем братэрства духу і братэрства чыну для супольнай дапамогі нашым ваюочым братом і для агульнага пратэсту перад съветам супраць вынішчэння нашых тысячагодніх культурных здабыткаў, супраць прасльеду нашых рэлігіяў, супраць руйнаваньня нашых цэркваў, супраць вязненія, паніжання і несправядлівага засуджання нашых душпастыраў, Уладык і найвышэйшых царкоўных дастойнікаў, супраць замучваньня 16 мільёнаў нашых братоў і сясьцёр у смертаносных канцэнтрацыйных табарах СССР, супраць мора сылёз нашых матак, супраць мора нявінна пралітай крыві нашых братоў, супраць найбольшай тыраніі, якую бачыў съвет і якой людзкая фантазія не магла сабе ўяўіць.

Пратэстуем супраць усяго гэтага і клічам іншыя народы да ацверазення, да зразумення вялікай небясьпекі, да гатоўнасці мужна і рапчуца стаць адным супольным фрон-

там на ратунак усяго людзтва перад духоваю, маральной і фізычнай загладай. Клічам да гэтага ўсе народы культурнага съвету, бо хочам, каб замест рабства панавала свабода, замест крываў — справядлівасць, замест ненавісці — любоў і згода, замест вечных войнаў — трывалы мір, замест царства сатаны — царства Божае.

І таму — хай жыве дружба народаў, хай магутна лунае кліч: «Свабода народам — свабода чалавеку!» Хай жыве і макнэе Антыбалшавіцкі блёк народаў, хай жывуць вольныя і незалежныя дзяржавы, хай жыве дружба ўсіх свабодалюбных народаў і людзей!

Пётра Поліщук

(пераклад з украінскай мовы)

№ 8, 1949 г.

ТАТАРЫ НА БЕЛАРУСІ

Наш кароткі нарыс прысьвечаны ня тым татарам-завойнікам, зь якімі беларускі народ на працягу ажно трох стагодзідзяў мусіў весьці зацятая і крывавая войны, але тым спаміж татарап, якія аселі на нашых землях і для якіх Беларусь сталася Бацькаўшчынай.

Першыя невялікія татарскія групы аселі на Беларусі на пачатку XIV ст., і ўжо ў войсках вялікіх князёў Гедыміна, Кейстута і Альгерда былі невялікія татарскія аддзелы. Масава зьявіліся татары на Беларусі за часоў вялікага князя Вітаўта. Між імі можна выразна разрозніць трох катэгoryi: ваенныя саюзнікі, палонныя і дабравольныя эмігранты.

Першым, хто шмат сваіх жаўнераў пакінуў на Беларусі, быў хан Тахтамыш — ён, разьбіты Тамерланам, уцёк да Вітаўта з рэшткамі свайго войска і дапамагаў беларусам у няўдачнай вайне пад Ворсклай у 1399 г. Потым сын Тахтамыша хан Джэлал-эд-Дзін быў саюзнікам Вітаўта ў Грунвальдзкай вайне ў 1410 г., пасля якое шмат татарап засталося на Беларусі. Вітаўт высока цаніў ваяўнічыць татарап, абсаджваў імі прыгрнічныя землі, іхных правадыроў шчодра абдарваў земскімі ўладаннямі і ня толькі зраўняў іх у правах з мясцовым насељніцтвам, але нават даў некаторыя прывілеі і на нейкі час зволініў ад данінаў.

У войнах яшчэ за часоў Вітаўта татары ў паважнай колькасці траплялі ў палон. Агулам татарскія напады на Беларусь рэдка для іх канчаліся шчасльва. З палоннымі татарамі вялікія князі абыходзіліся зусім асабліва, іх адпраўлялі на жыхарства да асеўшых раней суродзічаў. Напрыклад, Глінскі, разబіўшы ў 1506 г. татараў пад Клецкам і ўзяўшы шматлікіх палонных, асяліў іх усіх ля Менску. Ня дзіва, што ў выніку гэткіх адносін урэшце на Беларусі зьявілася паважная колькасць татараў.

Добрыя адносіны да татараў сталіся вялікаю прынадаю для іхніх суродзічаў у Ардзе і на Крыме. Найбольш татарскае эміграцыі зьявілася на Беларусі за часоў Вітаўта, але і пасля яго не спынялася эміграцыйная плынь.

Вітаўт, а за ім і ягоныя наступнікі, абдароўваючы татараў зямлёю і прывілеямі, вымагалі ад іх вернае ваеннае службы, і ўдзячныя татары не ашукалі спадзіваньняў вялікіх князей.

У «Літоўскай Мэтрыцы» ёсьць цікавы дакумэнт — ліст татараў да Жыгімонта Старога (1518), у якім татары выказвалі ўдзячнасць Вітаўту і сваю вернасць у гэткіх слоўах: «Мы прысягалі на нашы мячы, што любім Літву (стары назоў Беларусі), калі ў часе вайны нас уважалі за палонных, а пры нашым уваходзе на гэту зямлю нам казалі, што гэты пясок, гэтыя воды і гэтыя дрэвы будуць нам супольнымі. Вітаўта ведаюць нашыя дзеці і ў Салёных Водах (на Крыме), і ў Кіпчаку, што мы ў вашай зямлі не чужыя».

І сапраўды татары на Беларусі хутка перасталі быць чужынцамі. Ужо ў палове XVI ст. большая частка татараў на Беларусі карысталася выключна беларускай моваю, мала хто ведаў татарскую. Прычына хуткасці беларусізацыі татараў была зусім простая. І саюзнікі, і палонныя татары ня мелі іншага выбару, як жаніца зь беларускамі. Вялікія князі дазволіў такія сужэнствы, нават з такім прывілеем, што дзеці ад гэткіх сужэнстваў застануцца ў магамэтанскай веры, толькі было строга забаронена многажэнства. Беларускі, стаўшыся жонкамі татараў, не вучыліся татарская мова, а дзеці дык і пагатоў ня мелі патрэбы вучыцца яе, чуючы на вакол беларускую мову і маючы ў сваіх жылах беларускую кору.

Некаторыя татары прымалі сабе беларускія прозвішчы, але гэтае зъявішча не было агульнае, бо шмат хто з татараў утвараў сабе прозвішча ад імені свайго бацькі.

Сужэнскае права адносна татараў паважна зъмянілася на пачатку XVII ст. У віры рэлігійнага адраджэння дзяржаўныя дзеячы выступілі супроць практыкі дазваляць хрысьціянкам зь лёгкім сумленнем уваходзіць у магамэтанскія сем'і і гадаваць там сваіх дзяцей як магамэтан. Права 1616 г. забараняла татарам жаніца з хрысьціянкамі пад караю съмерці для абодвух. Але гэта ўжо быў час, калі татары амаль зусім зъбеларусіліся, а іхныямагнаты за прыкладам беларускіх і летувіскіхмагнатаў паволі апалячваліся. Вынікам беларусізацыі татараў быў цікавы факт у іхным рэлігійным жыцці — пераклад магамэтанскіхкніг на беларускую і часткова на польскую мову, якія пісаліся арабскім літарамі. Іхныякнігі былі напісаны на ў роднай цюркскай мове татараў, але ў арабскай. Прайдападобна дбаючы аб тым, каб магамэтанская рэлігія ня сталася для татараў зусім чужой, татары ўводзяць беларускую мову і ў сваё рэлігійнае жыццё, але не афіцыйную дзяржаўную мову, а гутарковую. Як ні дзіўна, але найперш дзяякуючы татарам, захаваліся першыя дакументальныя прыклады жывое беларускае мовы з пачатку XVII в. У беларускай літаратуры шырока ведамы «Аль Кітаб», знайдзены Іванам Луцкевічам у аседласці Сорак Татараў каля Вільні, але гэткіх беларускіх перакладаў, пісаних арабскім літарамі ёсьць цэлыя дзясяткі. Выданы ў 1932 г. у Вільні «Rocznik Tatarski» падае на стр. 314—315 ссыпіс рукапісаў, якія знаходзяцца ў віленскім муфтаце (муфта — рэлігійны галава магамэтан). І вось адтуль даведаемся, што адзін тэджый — кніга аб тым, як правільна чытаць Каран, адзін тэсфір — тэкст Карану з тлумачэннем, пяць Кітабаў — магамэтанскіхкніг рэлігійнага зместу, шэсць Хамайлай — магамэтанскіх малітаўнікаў, — пісаны па-беларуску арабскім літарамі.

Увядзенне беларускае мовы, магчыма, спавольніла хрысьціянізацыю татараў, але яе не спыніла. У мясцовасцях, дзе татары жылі некалькімі группамі, і ў больших гарадах сілаю факту ім прыходзілася штораз часцей уваходзіць у мешаныя сужэнствы і пры гэтым часта прыматы хрысьціянства. У выніку гэтага, калі спынілася хваля наплыту татараў на Беларусь, іхны лік усцяця зъмененшыўся. Са статыстычных даных аб рэлігійных адносінах на Беларусі даведаемся, што ў 1701 г. магамэтанаў было 40 000, у 1897 г. — 20 000, у 1911 г. — 6 000, а ў 1931 г. толькі 5 000 чалавек.

Нямала іх выяжджала зь Беларусі за акіян, але пераважна яны распльывалі ў беларускай масе.

Асноўным заняткам татараў былі розныя рамёствы. Напрыклад, у Міры, у Клецку гарбарства было выключна заняткам татараў. Нават у ваколіцы і прыказка адпаведная паўсталала. Калі конь на дарозе станавіўся адпачываць, дык гаспадар, паганяючы яго, прыгаворваў: «Адпачнеш у татына ў квасе», — значыць, калі шкuru злупяць. У Менску шматлікія татары займаліся фурманствам і часткова гандлем. У меншых мястэчках — земляробствам.

Беларусы заўсёды адносіліся да татараў вельмі прыхільні, бачачы ў іх працаўітых жыхароў Беларусі.

A. Пол-скі

№ 31, 1953 г.

КРЫШЫНЯНСКІ КІТАБ

«Кітаб» — арабскае слова, што азначае: кніга, пісаньне. У магамэтанаў Кітабамі называюцца кнігі рэлігійнага зъместу, у якіх апавядваюцца гісторыі з жыцця прарокаў, лягены, тлумачэнні некаторых малітваў і тэкстаў Карану, выясняеца навука ісламу. Беларускія татары свае Кітабы ператлумачылі ў XVII ст. на беларускую і часткова на расейскую мовы, а пісалі іх заўсёды па-беларуску. Ніжэй падаём выняткі тэксту аднаго з найстарэйшых Кітабаў зь мячэту ў Крышыніах пад Горадняй. Транскрыпцыю з арыгіналу зрабіў Якуб Сянкевіч і апублікаваў у «Roczniku Tatarskim» (Вільня, 1932 г., стр. 188—194).

«Пан Бог мовіў: старайцесе маёй удзячнасці і старайцеся айцоў і матак сваіх ва ўсім іх слухайце, нічым іх не засмучайце; калі прыйдзе на іх старасць, гнеўна ім не адказуць; калі відзіш нячыстасць якую у іх, абатры, аблый; волю іх чыні і шануй, як ены вам малым чынілі, тую мілосць ім аддайце. А хто айца або матку ўгневіць, яко бы мне Бога ўгневів; але за айца і за матку завшэ Пана Бога прасі: «Божэ мілосцівый, змілуйся над маймі радзіцамі, над ойцэм і над маткаю маёй».

Хто сваіх радзіцав любіць, таму Пан Бог дае другій век, а для шчодрых і праўдзівых мусліман Пан Бог дае рай.

Рай ест пад нагамі у маткі. Хто сваіх айцов і матак шануе, ні в чым не гневіць, для тых людзей рай ест.

Калі ацец альбо матка ад веры адводзяць мусульманскай, то іх слухаць не трэба, альбо што проціў веры Прарока або Бога, то таго не слухай; але айца і матку шануй.

Прарок мовіў да Алея: «Айца-матку шануй, хоць бы ены кяфірамі былі».

Айцоўскай добросыці вельмі съцеражы, бо Стварыцельская добросыць у айца, у маткі у сэрцы ест; так ты ж і гнев Божый у айца і маткі, калі іх угневіш.

Калі хто айцу, матцэ праціўным ест і прашчана не атрымае, такій хоць бы ў сёмым съвеце людзем добросыць чынів, Пан Бог да его не будзе ўдзячан.

А хто Божым слугой будучы, Богу паслугі аддае, Богу ні в чом ровні не чыніць, айца-матку шануе, над тым чэлавекам ласка Божая будзе; Пан Бог за его удзячан будзе».

№ 31, 1953 г.

ПРА БЕЛАРУСКУЮ АРХІТЭКТУРУ

Помнікі архітэктуры жывуць вякі, нават тысячагодзьдзі, дзеля таго чалавек творыць іх у пэўных выпадках як памятнікі на будучыню, у іншых — як сродак задзіўляння ды выклікання пашаны да сваёй магутнасці, у іншых — на хвалу Божую, часам — для чиста утылітарных патрэбай. Кожны народ тварыў ды творыць сваю архітэктуру, сваё будаўніцтва, драўлянае ці мураванае, у вёсцы ці ў горадзе, — якія маюць свой асаблівіы характар. Рымскія сівятыні, тэрмы і тэатры раскіданыя па Афрыцы, Эўропе ды Азіі, антычныя калянады бачым у сыпучых пясках Арменіі, у Пальміры яны былі мастацтвам прышлага, чужога элемэнту, які, не лічыўся зь мясцовой традыцыяй, штучна насаджваў памятнікі сваёй імперыяльнай магутнасці; а побач зь імі расло скромнае мясцовае будаўніцтва, характэрнае для свайго краю і свайго народу і якое ператрывала да сягоння. Гэтае будаўніцтва, дапасаванае да краявіду, мае асаблівіы характар для кожнага краю. Беларускія раўніны ці лёгка схваляваны ліндшафт з драўлянымі, крытымі саломай ці гонтаў вёскамі ды мястэчкамі з уборам садоў і пасадаў, пры мацнейшым акцэнце ўзвышшанай сівятыні маюць свой характар, які базуецца на традыцыйным будаўніцтве, адольковага якому нідзе на съвеце.

Нашия гарады, значна зьнішчаныя ў апошнюю вайну, маюць шэрагі напластаваньняў будаўніцтва з розных эпо-

хай, розных стылёвых адменаў, уплыви розных чужых этнічных чыннікаў ды вялікія съяды ўпорыста праводжанай палітычнай тэндэнцыі, каб праз архітэктuru надаць Беларусі вонкавае ablічча, аднолькавае з выглядам Краю.

На архітэктuru кожнага краю ўпльвае шэраг чыннікаў, зь якіх важнейшымі зьяўляюцца этнічны, палітычны, эканамічны, географічны ды чыннік архітэктурных уплываў. Адным з важнейших зьяўляецца момант этнічны, які спрайўляе тое, што архітэктura кожнага народу мае сваё асаблівае ablічча, што адна і тая самая архітэктурная ідэя ў транспазыцыі кожнага народу прымае сваістую інтэрпрэтацыю, адказваючу псыхіцы дадзенага народу. Дзякуючы гэтаму, на сівеце сяньня існуе багатая архітэктурная спадчына.

Беларуская архітэктura ў вялікай меры зьяўляецца адбіццём панаваўшых у нас палітычных аbstавінаў, якія часта радыкальна змяняліся. Буйнага росквіту асягнула яна ў часы існавання Палацкага, Тураўскага ды Смаленскага княстваў у XI ды XII вякох. Княствы існавалі як незалежныя гаспадарствы, яны абаранялі сваю незалежнасць ад захопніцтва суседзяў. Гандлёвы шлях «з варагаў у грекі», на якім ляжалі землі беларускіх княстваў, быў пазытыўным эканамічным ды культурным чыннікам і меў вялікі ўплыў на будаўніцтва. Хрысьціянства зь бізантыйскай культурай, з наданым яму дзяржарным характарам, мела таксама першарадны ўплыў на манументальную архітэктuru таго часу. Ужо ў XI і XII ст. будуеца на Беларусі шмат цэркваў, як мураваных, так і драўляных, бо Беларусь была багатая добрым будаўнічым лесам. Першыя цэрквы будаваліся ў бізантыйскім стылі, але адначасна яны мелі на сабе съяды сваёй нацыянальнай самабытнасці. Прыкладам мураванай архітэктury XI ст. зьяўляецца сабор святой Сафіі ў Палацку, які быў збудаваны ад 1044 да 1066 г. з «сямю вярхамі», як кажа летапіс. У XVII—XVIII ст. ён быў зьменены перабудовамі так, што сяньня новы алтар заходзіцца на поўначы. Верх царквы моцна надбудаваны, галовы зьніклі, і цяпер храм зьяўляецца раманская базылікай з барокавай апрацоўкай знутры і звонку. Даўней царква была цэнтральная будоўляй, маючай унутры двор, аббудаваны галерэмі і пакрыты купалам. Формы канчаюцца на парай, але адным 8-кантовым слупом. Абсыдаў 3, яны кантовыя. З заходу ёсьць таксама 3 абсыды, але яны не адчыненыя ўсярэдзіну, а аддзеленыя сцяной, хіба служылі як дапаможныя памяш-

каныні. Цяпер сярэдняя абсыды з усходу ды заходу маюць вежавыя надбудовы; першапачаткова тут былі купалы, якія разам з 5-цю галовамі падставовой масы царквы тварылі ведамае па летапісе 7-мігалоўе. Цікавым зьяўляеца, што заходнімі абсыдамі будаўнік хацеў зраўнаважыць вонкавыя масы калі сярэдняга купалу, які быў моцна ўзынены ўгару, як гэта відаць з рисунку 1579 году; асобнымі купаламі па канцох будынку архітэктар разрозніваў масы, адцінаў канцы ад цэнтру, чым узмацняў плястычны ёфект. Унутранай кампазыцыі тварылася малаянічасць прасторы ўсярэдзіне, якую характарызуе прастата і павага. Вежавы характар абсыдаў і збудаваньне апошніх з заходу зьяўляеца раманскім упльывам. Цікавым элемэнтам антычнасці, прыйшоўшым праз Бізантыю, зьяўляеца даўжыня бакоў квадратаў малога ды падкупалавага, дзе застасаваныя прапорцыі залатога падзелу. Мур сабору выкананы з пластоў бізантыйскіх плітаў са значным дабаўленнем каменых блёкаў, што змусіла да рэзыгнацыі з дэкараваньня сьценаў і да іх бялення.

Асаблівасцямі Палацкага сабора, адрозніваючымі яго ад іншых сабораў, прысьвечаных святой Сафіі ды будаваных у тых самых часах у Кіеве ды Ноўгарадзе, зьяўляюцца складаны комплекс масаў, вежавы характар ды цынтрализм, прасякнутыя духам Заходняй Эўропы. На Беларусі зь бегам часу паўстаў фэадалізм у форме, збліжанай да Заходу; тут раней, чым на Усходзе, рамеснікі арганізаваліся ў цехі па заходне-эўрапейскай форме. Дзеля гэтага зразумелай зьяўляеца гравітацыя святой Сафіі ў Палацку ды пазнейшай беларускай архітэктury да заходніх прынцыпаў.

Царква сьв. Пётра і Паўлы ў Смаленску, збудаваная ў 40-х гг. XII стагодзьдзя, зьяўляеца прыкладам большай эпэрэзэнтациі насыці, характэрнай у XI і XII стагодзьдзях для нашага царкоўнага будаўніцтва. У пляніроўцы ды дэкарацыі тут маюцца значныя раманская ўплыви; заместа ёфектаў сьвета-ценевых маюцца элемэнты графічнага абстракцыйнага трактавання. Але Смаленская царква мае асаблівасці, якія рознічаюцца ад іншых падобных сьвятыняў, будаваных тады ў Кіеўшчыне ды Ноўгарадзе. Царква ня мае прытвору, дзеля чаго ў пляне існуе на 6, а 4 слупы, пры гэтым не крыжовыя, а круглыя. Да гэтага стылю належаць дзіве іншыя смаленскія царквы: у Сміядынскім манастыры ды Іванаўская. Можна меркаваць, што гэты стыль разыходзіўся праз Дняпро ды яго прытокі па ўсёй Беларусі.

У XII стагодзьдзі ў Віцебску была збудаваная Дабравешчанская царква, пазыней пераробленая. Плястычнасць унутранай прасторы ўзмацняеца змяншэннем глыбіні бакавых праслаў; дынаміка ўнутраной прасторы базылікавага тыпу асягаеца паўтарэннем чатырох памяшканьняў, зь якіх заходняе трохі звужана. З усходу маецца адна паўкруглая абсыда. Імкненне да плястычнасці камплікецца тут ідэй рационалізаванага руху; гэта ідэя істотная ў раманскім будаўніцтве, а яшчэ пазыней у гатыцкім, дзе замкнёны плястычны прастор зъмянняеца на бесканечны. У гэтым памятніку спалучаны такім чынам рысы заходне-эўрапейскага будаўніцтва з усходнім бізантыйскім. Гэтага працэсу не наглядаеца ані ў кіеўска-суздалскіх памятніках, ані ў польскіх. Ён зъяўляеца харектэрнай рысай беларускіх княстваў — Полацкага ды Смаленскага. З гэтага гледзішча вынятковае значэнне мае знаная царква Каложа каля Горадні, збудаваная ў XII—XV вякох. Памятнік знаходзіцца ў вельмі дрэнным стане: частка яго абсунулася ў раку, скляпеньні абваліліся. Рысунак нюрнбергскага мастака Мацея Зюнда з 1567 г. дае першапачатковы выгляд у агульной схеме на пляне места Горадні. Каложская царква мае 3 абсыды з 4-ма нутранымі слупамі ды з прытворамі, а звонку съценны падзелены пілястрамі: заходняя на трох, а паўночная ды паўднёвая — на чатыры часткі. Мур з цэглы заходня-эўрапейскага тыпу паводле раманскай систэмы. Дзеля аздобы звонку дадзены маёлікавыя крыжы. Абсыды моцна выступаюць навонкі, прычым бакавыя канчаюцца вежамі, на якіх ідуць сходы ў тоўшчы абсыдавых съценай.

Цэнтральная галава разам з вежамі прыдаюць царкве харектар абароннага замку. Адначасна групоўка вежаў на корпусе будынку поўнасцю адпавядае німецкаму раманскаму будаўніцтву. Круглыя слупы даюць вольнасць і злучанасць прасторы, творачы нібы залю. Съцены ўнутры апрацаваны высокімі ды ніzkімі нішамі, якія прыпушчаюць існаваныне вузкіх майярскіх кампазыцыяў у форме паасобных аброзоў накшталт статуяў у саборах Захаду. У сярэдзіне ўмураваныя на пэўнай вышыні гладышы з гліны дзеля рэзанансу. Падзел пляну ня мае кратных прапорцыяў, як гэта было ў Віцебскай царкве. Рух масаў угарту ня творыць готыкі, і прымітывнасць прасторы пярэчыць дакладнасці раманскага стылю на Захадзе.

Найбольш цікавыя ўказаныні аб кірунку разьвіцця архітэктуры беларускіх княстваў дае царква Спаскага манастыра ў Полацку, збудаваная князёўнай Эўфрасінніяй у 1128—1161 гг. Царква мае адну абсыду, моцна выступающую навонкі ды надаючую падоўжаную арыентацыю прасторы, што ўзмацняеца кірункам пляну ды асабліва вузкімі бакавымі прасламі. Тут бессумліўныя рысы заходне-эўрапейскага тыпу. Аднак заходняя частка з хорамі выканана ніжэй за асноўны куб будоўлі, што пярэчыць уздоўжнасці прасторы. Заходняя, вельмі тоўстая, съцяна мае ў сабе сходкі на хоры ды камору, у якой пакутавала сьвятая Эўфрасіннія. Слуны былі пачаткова выкананы квадратнымі, пазыней, дзеля павялічэння прасторы, яны былі счесаны на 8-мібаковыя. Знадворку да пілястраў дададзены паўкалённы, а на абсыдзе маецца падзел зь ценкіх паўкруглых ляскаваньняў, ведамых з раманскай архітэктуры. На схваляваным даху корпусавага кубу знаходзіцца квадратны пастамэнт, абмежаваны з усіх бакоў 5-цілапатнымі дугамі, а на гэтым пастамэнце ўзвышаеца барабан з купалам, творачы на скрыжаваньні галоўнага прасла з трансептам сьвятлявую вежу, як гэта бывае ў раманскім будаўніцтве. Вежавасць і плястычнасць сіла будоўлі зъяўляюцца яскравым выразам нашага фэадальнага будаўніцтва. Аднак у гэтым памятніку ёсьць рысы прымітывнасці першага тысячагодзідзя: распадзел унутранага прастору ня мае дакладных рационалістычных пропорцыяў; адначасна прастор сярэдзіны невялікі ў параўнанні з масамі муру — слупы таўсцейшыя за праходы між імі ды съценамі. Лучэнне інэртных масаў звонку спалучаеца з інэртнасцю цесных пячорападобных прастораў нутра, амаль не асьветленых дзеля вузкасці вокнаў. Тут адчуваеца прымітывізм, які харектарызуе да пэўнай меры заніканье як бізантыйскіх, так і раманскіх уплываў.

Зусім падобнай да Эўфрасінніевай царквы была вялікая царква Барыса-Глебскага манастыра ў Полацку (XII стагодзьдзе).

Свірская царква, збудаваная ў Смаленску ў 1191—1194 гг., таксама мае камбінацыю ўсходніх бізантыйскіх ды заходніх уплываў. Кожны з 5-ці бакоў царквы завяршаеца трохлапатнай аркай, чым яшчэ больш падкрэсліваеца агульная вежавасць і складавасць масаў, нібы сходкавай піраміды, дзеля больш ніzkіх прытвораў. Гэтае ўражаныне ўзмацівае значная абсыда, да бакоў якой дабудаваныя,

паводле паўночна раманскага звычаю, прастакутнікі абысдаў. Нутраная прастора значна вальнейшая за царкву Эўфрасініні, ды прапорцы падзелу пляну блізкія да раманскіх: глыбіня абысды роўная яе шырыні і толькі прытворы пярэцаць азначанаму правілу.

Трэба адзначыць, што «галёвая» систэма (Каложская і Свірская цэркви) адбыла на Беларусі сваю эвалюцыю, а ў Сузdal'шчыне ды Маскоўшчыне мела толькі адзіночныя выпадкі. Таксама не было ў Ноўгарадзкай архітэктуры XII стагодзьдзя, якая спачатку была вельмі прымітыўнай. Апроч съвятыняў, у часы беларускіх княстваў былі будаваныя больш трывалымі способамі сядзібы князёў ды зробленыя ўмацаваныні гарадоў. Яшчэ перад далучэннем Віцебшчыны да Беларуска-Літоўскага гаспадарства быў збудаваны ў XIII стагодзьдзі Віцебскі замак. Ён ня меў нічога супольнага з ранейшай беларуска-бізантыйскай архітэктурай і павінен быў адказваць новым патрабам абароны. Ён складаўся з каменных палацоў ды напалову мураваных сьценаў. Нездоўгі для аховы ўсяго насельніцтва гораду быў збудаваны ніжні замак, а потым вырас таксама Узгорскі замак. Умацаваныні абліяглі ўвесь горад.

У часе ад XIII да XV стагодзьдзя беларускія княствы вялі гандаль непасрэдна з заходам Эўропы праз Заходнюю Дзізвіну, і ў гэтым часе адбыўся працэс спалучэння княстваў у адзінае Беларуска-Літоўскае гаспадарства. Улада ўдзельных князёў хутка губляе прыватныя характеристары. Раствуць гарады з сваім рамяством, якія здабываюць арганізацыю на аснове магдэбурскага права. Пры Альгердзе ў 1363 г. былі разьбіты татары пад Сінімі Водамі. У канцы XIV стагодзьдзя на Беларусі курсуе свая манэта, існуе падатак «сярэбршчына», што съведчыць аб пераходзе да грашовай гаспадаркі. Не было выразнага антаганізму між праваслаўнай і каталіцкай царквой, хация палянізацыя паступова, ад Гарадзельскай вуніі з Польшчай у 1413 годзе, рухалася на Беларусь. Асабліва багатай архітэктурнай спадчынай з гэтага часу зьяўляюцца рэзыдэнцыі-замкі беларускіх фэадальных родоў: Глінскіх, Хадкевічай, Бельскіх, Радзівілаў ды інш.

Характэрнай рысай беларускіх замкаў зьяўляецца тое, што яны не былі замкамі накшталт рыцарскіх замкаў Заходняй Эўропы, але былі так званымі народнымі замкамі, у якія зьбіраліся ўсе слай насельніцтва дзеля супольнай аба-

роны перад варожымі захопнікамі. Першарадным абаронным чыннікам нашых замкаў зьяўляецца вада, якая адначасна надае асаблівую эстэтычнасць замкамі будоўлям. Перад 1400 г. замкі будаваліся пераважна на ўзгорках, якія таксама дапамагалі абараніцца. Але ўсе замкі, будаваныя па 1400 г., знаходзяцца ў нізінах пры вадзе, якая выконвае галоўную абаронную ролю. Найбольш характарыстычным зьяўляецца замак у Троках, дзе будоўля выхілялася проста з вады на сярэдзіне возера. Гэта фартыфікацыйная аснова прышла да нас, праўдападобна, з Нідэрляндаў ці Францыі, бо там, на Паўночным Заходзе Эўропы, у тым часе быў росквіт нізіннага фартыфікацыйнага будаўніцтва з застасаваннем вады ў вялікай меры. Пацьвярдждае гэта факт, што ў 1413 годзе ў Троках пабываў спэцыяліст па фартыфікацыйнай справе Жыльбер дэ Ляной, вялікі род якога панаваў пры французска-флямандзкай мяжы. Аж да XVII стагодзьдзя беларускія замкі характэрizuе гравітацыя да нізіннасці, да выкарыстання наводненага авшару ды адначасна да ўдасканаленых зямляных валоў (замак у Міры на пераломе XV і XVI ст., у Геранёнах Гаштолда каля 1530 г., у гаспадаровых замках XVI ст. на вазёрах Браслаўшчыны і над Дзізвінай, у Гайцюнішках, у Нясвіжы з канца XVI стагодзьдзя, у Гальшанах з пачатку XVII стагодзьдзя ды іншых).

Такім чынам відаць, як мілітарная беларуская думка добра спалучала разуменьне асаблівасцяў сваіх абшараў з найдпавяднайшымі асягненнямі перадавога фартыфікацыйнага будаўніцтва ў Эўропе. Гэта съведчыць аб tym, што беларускія дзяржаўныя дзеячы належалі да найбольш паступовых фартыфікатараў у Эўропе, часамі нават выпяраджали Заход новымі канцепцыямі. Так Радзівіл Сіротка будзе замак у Нясвіжы адначасна з зусім падобным замкам Бурэн у Галяндыі (1578), дзе была застасавана найнавейшая систэма вады, валоў ды нарожных бастыёнаў. Гаштолд будзе замак у Геранёнах на Лідчыне з квадратным пляном, закругленымі нарожнікамі ды бастыёнамі на іх — а гэта вельмі рана для падобнай систэмы, бо ўжо ў 1530 г. яшчэ больш зьдзіўляе выразная лучнасць пляну з найбольш паступовымі ды новымі прыкладамі Захаду, дзе Бэльгія, Галяндия ды Італія выконвафлі піянерскую ролю.

Самыя будынкі ды съцены замкаў да XV ст. былі пераважна драўляныя; нават верхні Віленскі замак быў тады

ўвесь драўляны, а заместа муроў меў на гары съцены з бэлек, званыя бульверкамі. Таксама выглядала ў той час Троцкая фартэца на сухазем’і, спаміж драўляных плятнёў, абкладзеных зямлём. У той час долны Віленскі замак быў ужо мураваны, што відаць з пароўнальна апісанья яго зверхнім замкам.

Найстарэйшыя мураваныя замкі зьяўляюцца ў нас у Лідзе, Крэве ды Медніках. Яны існавалі ўжо ў XV стагодзьдзі. Пляны гэтых замкаў маюць даўнейшы тып, для якога найадпавяднейшай назвай зьяўляецца «горад», бо агараджэнне давала тут асноўную абарону. Рэшткі муроў трох названых замкаў уяўляюць зь сябе прастакутнік, блізкі да квадрату вельмі высокіх муроў, асланяючых вялікую прастору. У выпадку вайны яна магла зымасціць вялікую колькасць жыхарства, войска і дабытку. А ў спакойным часе там мелі месца склады, будынкі асобаў, прыбліжаных да князя, адміністратараў і г. п. Вежы не зьяўляюцца тут асноўнай ці неабходнай часткай. У Крэўскім замку, апрача малой круглай вежы, унутры высіцца магутны прастакутны блёк вежы, выступаючы навонкі па-за съцены агараджэння, якая служыла ня толькі для абароны, але і для жыцця ўладароў. Такім чынам, Крэўскі замак зьяўляецца да пэўнай меры пераходнай формай ад даўнейшых агараджэнняў да заходнё-эўрапейскіх гарадоў, харктэрных колькасцяй вежаў, званых з французкага «донжонамі» (дамінучымі вежамі).

Адменны тып прадстаўляе замак у Міры, збудаваны каля 1500 г., які развіваўся да XVII стагодзьдзя. Ён становіў далейшы цяг і ўзбагачањне ранейшага тыпу нашых замкаў. Асноўнай часткай тут ізноў зьяўляецца вялізны прастакутнік абаронных муроў, да якіх дабудаваны пазыней зь сярэдзіны два высокія жылылёвыя мураваныя крылы. Няма тут «донжону», а заместа адной ці дзвюх вежаў ранейшага тыпу маецца іх аж 5: чатыры ў нарежніках, а пятая брамавая — пасярэдзіне паміж дзвюма іншымі. Усе вежы ў дольнай сваёй частцы квадратныя, а вышэй пераходзяць у 8-мібаковыя. Тут выступаюць уплыwy нямецкага будаўніцтва ў прысадзістай форме ды магутнай шырыні вялікіх вежаў, а таксама ў дэкараваныні іх тынкаванымі нішамі. Трэба зазначыць, што дэкарацыя нішамі ўжо была ведама даўней у Вільні, а сам прынцып «агараджэння» Мірскага замку проста навязвае да даўнейшай традыцыі. Такім чы-

нам, замак у Міры мае ў сабе пэўныя рысы заходняга будаўніцтва, але адначасна ў вялікай меры звязаны з даўнейшым беларускім будаўніцтвам.

Падобным быў мураваны замак на сухазем’і ў Троках, збудаваны пазыней за надвазёрны, на месцы драўляна-землянога, які існаваў у 1413 г. Мураваны замак на сухазем’і меў найменш чатыры прастакутныя вежы на рагах і займаў велізарную прастору.

Адзінай існуючай рэшткай па Віленскім дольным замку зьяўляецца круглая вежа, над якой цяпер надбудавана званіца катэдры. Можна меркаваць на падставе рысункаў, што гэта была камбінаваная фартэца і мела пасярэдні харктар паміж замковым і гарадzkім умацаваньнем.

Надвазёрны замак у Троках збудаваны каля 1400 г., ён агартае агараджэннем вялікую плошчу, аднак значна розніцца ад папярэдніх замкаў. Тут таксама праглядвае тэндэнцыя да рэгулярнасці пляну, адхіленыне ад якой вынікае зь імкнення дастасавацца да формы абтокі ды выкарыстання максимальна тупкай зямлі, здатнай да трывальнага цяжару муроў. Усе рагі муроў маюць вежы, чатырохкутныя ў першым паверху, але круглыя на вышыні. Гэтыя новыя элемэнты зьяўляюцца ў нас пад уплывам французскага будаўніцтва, лучацца з традыцыйнай кацэляй Рымскай імперыі. Круглая форма вежаў ды значнейшыя выступ іх зь лініі агараджэння выдатна дапамагалі абстрэлу атакуючага ворага. Пасыля вынаходу пораху ды з’яўлення артылерыі гэтая систэма каля 1400 г. сталася яшчэ больш карысная. Трэба адзначыць, што Беларусь раней ад Польшчы, не гаворачы ўжо аб Маскоўшчыне, застасавала яе пад Вільній, бо ўжо ў 1400 г. аб незалежнасці Троцкага замку ад замкаў, будаваных у тым часе ў Прыбалтыцы, съведчаць факты рознай канструкцыйна-мулярской тэхнікі; так для Троцкага замку харктэрным зьяўляецца стасаванне важкай канструкцыі кансоляў у вежах, званых тромпамі, што харктэрны замкі нідэрляндзка-французскія. Аб гэтай самай крыніцы ўпływaў съведчыць існаванне жыльлёвой простасценнай вежы, гэтак званага «донжону», аддзеленай фосай ад рэшты Троцкага замку.

Ад пачатку XV да пачатку XVII ст. распаўсюдзіўся на Беларусі асаблівы тып будаўніцтва, звязаны сваяцтвам з Троцкім замкам. Харктэрнай рысай гэтага будаўніцтва зьяўляецца абаронны харктар і стасаванне з гэтай мэтай

цыліндрычнага флянкаваньня. Гэта зьяўлецца харктэрным ня толькі адносна замкаў, але для фартыфікацыяў гарадоў, абарончых сівятыняў нават мяшчансках дамоў. Ілюструюць гэта ўспомненая ўжо замкі ў Геранёнах і Гайцюнішках, таксама царква ў Сынкавічах Слонімскага павету з XV ст., царква ў Мала-Мажэйкаве Лідзкага павету (XV—XVI ст.), Траецкая царква ды Бэрнардынскі касьцёл (XVI ст.) у Вільні, касьцёлы ў Камаях Сьвянцянскага павету, касьцёл у Гудагай, у Магілёве (XV ст.) ды інш.

Царква манастыра ў Супрасльі пад Беластокам была збудаваная ў 1503—1510 г. Сыцены яе завершаныя аграмаднымі закамарамі, якія не адпавядаюць скляпеніям, а толькі па-гатыцку закрываюць вялікую паддахавую прастору. На скрыжаваньні дахаў стаяў барабан з галавой, цяперашнія купалы пазнейшай пабудовы. Была вытварана цэнтрычна кампазыція з пяці вежаў, злучаных з асноўным кубам і сцэнтралізаваных адным дахам. Бойніцы прыдаюць царкве выгляд замку фэадала, які ў скамплікованых абставінах таго часу адпаведнай фартыфікацыяй забяспечваў сабе перамогу ды загадзя дэмантраваў сваю сілу.

Да таго самага роду будаўніцтва належыць Віленская гарадзкая брама Субач з XVI стагодзьдзя, якая цяпер не існуе.

Такая абарончая форма будаўніцтва ўвайшла шырака ў звычай пры будове мяшчансках дамоў, якія ўзмацняліся нібы малыя замкі, даючы ахову ў неспакойных часах.

У гэтым часе з Захаду на Беларусь прыяжджае шмат архітэктараў, зь Нідэрляндаў яны прыяжджаюць ужо ад паловы XIV стагодзьдзя, а ў Вільню прыбываюць ад XVI стагодзьдзя, будуючы ў нас архітэктуру паводле сваіх узору. Але гэтая архітэктура, хаця і насычаная чужымі ўпрыгожаннямі, выказвае цікавыя асаблівасці перад усім праз арыгінальныя спосабы мастацтва ды манумэнтальнага спрошчання і камбінавання элемэнтаў. Гэты густ у паважных формах адрознівае нашу архітэктуру. Першыя будоўлі адзначаюцца большай суровасцю манумэнтальнай формы. Густ балярай ды жыхароў Беларусі не дапушчаў збытняга багацця дэкарацыйных дэталяў.

Гэтыя буйны росквіт архітэктуры ды заніцьце перадавога месца побач культурных краёў Захадніяй Эўропы ў галіне будаўніцтва заўдзячвае Беларусь сталым гандлёвым і дыпляматычным зносінам з Захаднім Эўропай. Ведама, што

мы дастаўлялі морам вялізарныя пні да сярэдзіны гарадзкіх ды касцельных вежаў у Галіндую і Бэльгію ў XIV стагодзьдзі; у 1451 г. прыбылі ў Вільню паслы ад Піліпа Добрага, гаспадара Бургунды ды Нідэрляндаў, знанага апекуна мастацтваў. Ведама падарожжа беларуска-літоўскага падскарбніка Солтана з адведзінамі замку Куртэ Каралі Адважнага ў Бэльгіі.

Трэба адзначыць, што ў тую пару ва ўсёй Эўропе знаходзіла адбіццё французска-нідерляндскае мастацтва, і яго ўзоры мелі значнае застасаваньне. Найбольш асьвечаныя народы Эўропы, а разам зь імі і мы, знаходзіліся пад упłyvом прыгастства таго самага мастацтва.

Формы мастацтва Беларусі ў XVII ст., дзякуючы спрошчанням, варочаюцца да суравейшага выразу, які мелі першыя ўзоры на Захадзе ў часы раманскае стылю ад XI—XII стагодзьдзяў. Так, царква ў Мала-Мажэйкаве мае ня толькі такое самае цыліндрычнае флянкаваньне досыць простымі круглымі цэнкімі вежамі, але такую самую систэму аздобячых доўгіх вэртыкальных нішаў, закончаных зьверху двайнай аркадай — тое самае мы наглядаем у ідэнтычным выглядзе на Захадзе, напрыклад, у рыцарскім доме з XIII ст. у Ганзе. Такім чынам, у XV—XVI стст. наша архітэктура самастойна з'явілася да раманскіх часоў XII ст., ператвараючы сучасныя сабе чужыя прыклады, узбагачаныя дадатковым дэкарацыйным уніццём паводле сваіго смаку. Тэндэнцыя да спрошчаных формаў, бліжэйшых да просталінейнай геамэтрыі, застаецца ў пэўным звязку з паважным, суровым геамэтрычным народным мастацтвам. Развіццё нашага мастацтва ў тыя часы ішло, такім чынам, шляхам тых самых эвалюцыйных законаў, якія кіруюць мастацтвам іншых вялікіх народу, а найменна — шляхам пераймання ўзору з адначасным ператварэннем іх паводле сваіго смаку. Можа, найбольш поўны абраz гэтага працэсу ў нашым будаўніцтве дае група абарончых памятнікаў з ашараў Віленшчыны ды Наваградчыны, якія доўгі час мелі стасаваньне са сваімі асаблівасцямі, зменамі, адэптацыямі ды самастойна прадуманымі прапорцыямі.

Аб tym, што наш народ моцна адчуваў сваістасе прыгастства архітэктуры, съведчыць інвэнтар неіснуючага цяпер замку ў Радашкавічах Маладэчанскага павету з 1549 г., писаны па-беларуску. Там чытаем: «Замак Радашковскі межы двема ставы, котэрое на рэках на Гуй а на Вязыні, на копцы

сыпаном, збудован на кшталт корабля». Параўнаньне замку з караблём паказвае вялікую вобразнасць у нашых продкаў.

Беларуская архітэктура XIV—XVI ст. мела вялікі ўплыву на будаўніцтва Маскоўшчыны. Па татарскіх пагромах паўдзённа-ўсходніх княстваў паўстала Масква і Цівер, якія падпалі пад полацка-смаленскія культурныя ўплывы. Дзеля знішчэння дайнейшых памятнікаў нельга ўпойні адтварыць абсягу гэтых уплываў. Ва ўсякім выпадку першы Успенскі сабор у Маскве быў збудаваны пад уплывам беларускіх святыняў у Полацку ды Горадні, як аб гэтым піша расейскі прафэсар Някрасаў. Зь Беларусі прыбывалі на Маскоўшчыну архітэктары, прыкладам, Ярмолін, які ў XV ст. працаваў на Маскоўшчыне ў якасці архітэктара, скульптара ды прадпрыемцы будаўнічых работай, паходзячы зь Беларусі, ён быў у сталых зносінах з радзімай падчас свайго перабыванья на Маскоўшчыне.

Манументальны сабор Салавецкага манастыра, збудаваны калі 1558 г., мае на сабе ўплывы беларускіх святыняў-фартэцаў. Ды нават знаная царква Васіля Блажэннага пры Маскоўскім Крамлі, збудаваная ў 1558 г., са сваімі вежавымі формамі зьяўляецца цалкам новай на Маскоўшчыне, а гэту ідэю зьяяла зь беларускіх абарончых святыняў. Царква Васіля Блажэннага вельмі падобная, між іншым, да невялікай драўлянай царквы, якая ў 1540 г. была дастаўлена зь Беларусі ў рукі статуті Міколы Пескоўскага.

Бессумліўна, былі значныя ўплывы беларускай архітэктуры на будаўніцтва Польшчы ў тых часы, але ніхто не здзяйсніў яшчэ высьвяржэннем гэтай справы.

З вышэйсказанага вынікае, што беларуская архітэктура разных эпох, у якіх наш Край жыў самастойным палітычным жыццём, ішла ў першых радох найбольш паступовай архітэктуры свайго часу. Па ўтраце палітычнай незалежнасці ды па апанаваньні Беларусі Польшчай паступова распачалася агульная палянізацыя Краю ды перасаджванне на нашу глебу элемэнтаў польскай архітэктуры. Па апанаваньні Беларусі царскай Расеяй у XVIII ст. распачаўся працэс русіфікацыі, які праводзіўся і праз архітэктуру. На Беларусі пачалі ўзносіцца будынкі агульна-імперскага характеру казённых расейскіх стыляў. Ідэнтычны імперскому напрамак ў архітэктуры праводзіўся на Беларусі бальшавікамі. Трэба адзначыць вялізны ўплыў жыдоўскай псыхікі, гэшэфту ды арыенталізму на будаўніцтва Беларусі

пры бальшавіках, што ішло побач з жорсткім перасъеданьнем нацыянальнай беларускай архітэктуры. Бязылітасна былі зыліквідаваныя навукоўцы, якія дасыльевалі асаблівасці беларускай архітэктуры мінулых часоў — Шчакаціхін, Ластоўскі ды інш., іх творы былі забароненыя, а публікацыі вынятыя з ужытку.

Палякі, заняўшы Заходнюю Беларусь, у працягу 20-ці год праводзілі ўзмоцненую уніфікацыю архітэктурна-будаўнічага аблічча Беларусі, стараючыся зыліць яе нераздзельна з польскай. На Беларусі ў сувязі з гэтым будаваўся цэлы шэраг аб'ектаў масавага характару — паводле польскіх узору. Беларускія асаблівасці будаўніцтва палякі нішчылі.

Справа архітэктуры сягоныя зъяўляецца ня толькі культурнай праблемай, але моцным нацыянальна-палітычным сродкам. Пры помочы архітэктурных памятнікаў мы дэмантруємо вялікую культуру мінуўшчыны, а творачы сваю новую архітэктуру, пакажам абраз новага жыцця, зь якога можна будзе дагледзець абставіны, у якіх мы жывёём.

X.

№ 28, 1952 г.

СВЯТЛО І ЦЕНІ Ў БЕЛАРУСКІМ ЖЫЦЬЦІ

Кожны добры гаспадар прыканцы году падводзіць рабункі ў сваёй гаспадарцы, зь якіх бачыць свае асягненіні і недасягненіні. Вось і нам неабходна прыглянуцца да агульнаграмадзкага жыцця — падсумаваць усё добрае і дрэннае за мінулы год і паспрабаваць зрабіць адпаведны выснавак на бліжэйшую будучыню.

На Бацькаўшчыне ў 1952 г. радасных падзеяў не было — наадварот, страшэнна ўзрос уціск беларускага народу. Яшчэ ніколі бальшавікі так бязылітасна не выціскали апошніх сокуў зь Беларусі. Амаль уся прадукцыя з тых фабрикаў, якія ёсць на Беларусі, ішла ў Расею. Беларускі лес вывозіўся за межы, а беларускія гарады і мястэчкі і далей стаяць зруйнаванымі.

Савецкія газеты шмат пісалі аб адбudoўчых працах у Менску, але ў сапраўднасці да гэтага часу канчатковая не зацьверджаны агульны плян адбudoў Менску. У 1950 г. архітэктурнае выдавецтва ў Маскве выдала кніжку М. С.

Асмалоўскага «Мінск», дзе побач з парай новавыбудаваных дамоў падаваліся толькі розныя праекты адбудовы. А ў 1952 годзе тое ж выдавецтва выпусліла шмат большую кніжку (на 109 стар.) таго ж аўтара, але зноў жа большая яе частка прысьвечана праектам. Усё гэта «абязанка-цацанка, а дурному радасьць». Калі так мaeцца справа ў сталіцы, дык што казаць пра іншыя гарады...

Калектывізацыю ў Заходній Беларусі мелі закончыць ужо ў 1949 г., аднак і да гэтага часу засталася некаторая колькасць «аднаасобнікаў». На іх у мінульым годзе вялася страшэнная пагонка, як на «ворагаў народу». Малады пісьменнік Янка Брыль у сваёй аповесці «У Забалоцці днесь» (Менск, 1951) стараўся паказаць, што беларуская нацыянальная партызанка мае найбольшае апірышча якраз у аднаасобнікаў. Варта заўважыць, што гэтая аповесць, за якую Брыль атрымаў Сталінскую прэмію, можа быць дакументам, які афіцыйна даказвае існаваныне беларускага партызанкі. Праўда, аўтар называе іх бандытамі:

— «А бандзюкі валочацца яшчэ? — спытаўся я.

— Сяды-тады чуваць. Ніяк не перадохнуть самі, трэба памагчы. Яны і мне картку наклеілі на дзъвярах...» (стар. 14).

Праваднікамі партызанаў маюць быць беларусы, перакінутыя з заходняе Эўропы: «Рымшу нейкага скінулі тут з парашутам. Ловяць яго трэці месяц...» (стар. 23). І хоць у канцы пісьменнік прадстаўляе зынішчэнне партызанскага аддзелу, аднак дадае, што ня зынішчылі ўсіх: «А Грышку, скажы ты, яшчэ не злавілі!» (стар. 179).

Гэтым, відаць, глумачыцца праста застрашаючы наступ на ўсё беларускае. Недавер расейцаў да беларусаў, нават камуністаш, пераходзіць усякія межы. Новавыбранны ў 1953 г. склад управы Камуністычнае партыі БССР ёсьць выключна расейскі. Нават між кіраунікоў райкамаў рэдка можна стрэнуть беларускае прозвішча.

У школьніцтве зазначаеца выразнае імкненіне абмежаваць лік беларусаў у вышэйшых навучальных установах, а накіраваць моладзь у сярэднія і ніжэйшыя тэхнічныя школы. Русіфікацыя Беларусі прымасе нечуваныя да гэтага часу памеры. За мінулы год у менскай газэце «Звязда» на фатографіях з фабрыкаў не было даслоўна ніводнае шыльды па-беларуску. Працы Акадэміі Навук БССР выдаваліся таксама толькі па-расейску. Творы беларускіх пісьменнікаў

яшчэ часткова друкаваліся ў савецкай беларускай мове, але калі што высыпалася за мяжу, дык толькі ў расейскім пе-ракладзе. Падобная практика завялася пару гадоў таму, а ў 1952 г. закончана выданьне ў расейскай мове твораў Якуба Коласа ў 4-х тамах (Масква, 1951—1952). Там жа выйшаў вялікі том «Антология белорусской поэзии». Гэта падбольшанае выданьне гэткае ж «Антологіи», выданае ў Ленінградзе ў 1948 г. Падобных выданьняў ёсьць так шмат, што ў Кніжнай Палаце БССР створаны спэцыяльны аддзел, дзе рэгіструюцца расейскія выданьні адносна Беларусі.

З гісторыі Беларусі калі што і зьявілася новае, дык у Маскве і, зразумелая рэч, па-расейску і ў расейскім духу. Прыкладам, у 4 томе «Учебных Записок Института Славяноведения» апублікованы працы пакойнага В. I. Пічэты — «Феодальное поместье в XV-XVI вв. в Великом Княжестве Литовском» (Москва, 1951) і В. Д. Караблюка — «Реч Посполитая и подготовка Северной войны»... Заканчэныне апошніяе працы падана ў 5 томе гэтых жа «Записок» (Москва, 1952). Тамсама апублікована другая незакончаная праца В. I. Пічэты «Литовскийstatut 1529 г. и его источники». Іншыя савецкае перыядычнае выданьне Акадэміі Наук СССР «Історические записки» ў кнізе 37-ай падае артыкул А. Н. Мальцева: «Война за Белоруссию и освобождение Смоленска в 1654 г.», а ў кнізе 39-ай ёсьць артыкул Д. Л. Пахілевіча: «Перевод государственных крестьян Литвы и Белоруссии в середине XVIII в. с денежной ренты на отработную». Навуковыя працы з галіны беларускае археалёгіі таксама можна стрэнуть толькі ў расейскіх перыёдыхах. «Советская археология» (вып. 15-ы, стар. 82—96), апубліковала артыкул Ф. Д. Гурэвіч: «Из истории раннего Гродно», а іншы перыёдык Інстытуту гісторыі СССР у кнізе 29-й публікуе тэзы дысэртацыі В. Р. Тарасенкі: «К истории Верхнега Поднепровья и Белоруссии в 1-м тыс. н.э.». Той жа Тарасенка ў кнізе 44-й (стар. 125—133) падае справаздачы аб «Раскопках Минскага замчища в 1950 г.». Гэта публікацыя годныя ўвагі, іншыя няма сэнсу пералічваць.

Для агульнае характарыстыкі русіфікатарскага наступу на Беларусь варта ўспомніць, што ў 1952 г. Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт выдаў па-расейску вялікую працу Т. Ломцева: «Белорусский язык», а Акадэмія Навук БССР ніяк ня можа выдаць апрацаванага ў 1946—1948 гг. Слóуніка беларускага мовы.

І ўсё ж, не зважаючи на ўвесь супрацьбеларускі наступ з усіх бакоў, беларуская справа амаль ва ўсіх краінах съвету стаецца штораз больш актуальнаю. На старонках прэсы вольнага съвету, дзе перш зусім не было нічога ведама аб нашым Краі, штораз часыцей зъяўляюцца большыя і меншыя весткі аб Беларусі. У Бэльгіі, Францыі, Гішпаніі, Канадзе, ЗША за мінулы год ня раз зъяўляліся зацемкі і цэлья артыкулы адносна паасобных падзеяў зь беларускага жыцця. Пераліцаць усе артыкулы няма патрабы, бо аб іх успаміналася ў беларускай нацыянальнай прэсе. Варты ўвагі той факт, што ў мінулым годзе зъявіліся першыя афіцыйныя перадрукі ў нямецкай прэсе з часапісу «Божым Шляхам». Найпаважнейшыя бібліятэкі Заходняе Эўропы і Амерыкі з асаблівай рунапасцю вышуквалі ўсё, што тычыцца Беларусі. Толькі ў Беларускай місіі ў Парыжы ёсьць лісты падзякі ад 25-і бібліятэк. Аб ступені зацікаўленення чужынцаў беларусамі агулам і беларускім рухам можа съведчыць кніжка Giuseppe L.Messina «La letteratura Belorussa», выданая італьянскім выдавецтвам Valmertina ў Фларэнцыі ў 1952 г.

Зацікаўлененне вольнага съвету беларускаю справаю ёсьць суціальным фактом — гэта праўда, але гэта ж вымагае ад беларускага эміграцыі агулам і ад кожнага беларуса ў паасобнасці таго, што беларускі народ ёсьць годным стацца раўнапраўным сябрам у сям’і вольных дзяржавных народаў съвету. Гэты мамант, відаць, лепш, чым самая беларусы, зразумелі ворагі беларускага народу, і дзеля гэтага, адначасна з ажыўленнем беларускага жыцця на эміграцыі, заўважваеца ажыўлененне разбуральной дзейнасці розных людзей зь цёмнымі плянамі. Самі яны на яў не выходзяць, але стараюцца выкарыстаць наўнасць і дурную амбіцыю іншых, якія бяз толку кричаць аб патрыятызме, але ў сваёй дзейнасці ўмеюць толькі ганьбіць іншых. Адзіная рада супраць гэткіх людзей — не зъяўратаць на іх ніякае ўвагі; няхай сабе яны зъяўгуюць, колькі хочуць, няхай надзімаюцца, каб дадаць сабе больш форсу — у радох змагароў за лепшую будучыню і незалежнасць Беларусі іхная дзейнасць ня знайдзе нікага водгульля. [...]

M. Хваля

№ 29, 1952 г.

З ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА АЛЬФАБЭТУ

Карані беларускага альфабету сягаюць вельмі далёка, аж да старавіека культуры. Можа, не адзін зьдзівіцца, пачуўшы гэткае цверджанье, але так ёсьць у сапраўднасці — аж у старым Егіпце трэба шукаць пачаткаў нашага сучаснага альфабету.

Праўда, ёсьць гістарычныя весткі, хоць ня зусім ясныя, што нашыя продкі ўжо ў заранні свае гісторыі мелі нейкія пісьменныя знакі. Ведама, што частка племені дрыгвічоў, захопленая хваляю вялікага перасялення народаў, разам з агульнаю плынню завандравала на Балканскі паўабток, там асялілася каля горада Солуня і доўгі час захоўвала свае пляменныя асаблівасці, на якія зъяўрнуў увагу адзін з баўгарскіх летапісцаў X веку манах Храбар і так схарактарызаваў гэтае племя: «Другуты пісаху і чэртаху, погані сущэ». Але як яны пісалі і крэслілі, летапісец ня кажа. Ніякіх памятак ад гэтага пісьма нідзе не асталося.

Сучасны ж альфабэт прайшоў вельмі цікавы гістарычны шлях, пакуль з Егіпту трапіў да нас і зь ерогліфаў ператварыўся ў форму гэтых літараў, якія чытач бачыць перад сабою.

Пачаткі егіпецкага пісьма сягаюць больш трох тысяч год перад Хрыста. Гэтае пісаньне потым грэкі назвалі ерогліфамі, г. зн. асьвечаным пісанынем. У аснове ерогліфаў ліжаць малюнкі кожнае рэчы. Стварылі ерогліфы егіпецкія жрацы. Хацеў жрэц напісаць імя бoga Апіса, дык маляваў галаву быка Апіса, хацеў напісаць слова «сонца», дык маляваў круг з кропкай ў сярэдзіне і чытаў гэта як «Ра» — так называўся бог сонца; хацеў напісаць «мора», дык маляваў трыв хвалі і г. д. Гэткім чынам для пісаньня ўжывалася шмат тысяч знакаў, але ў меру разъвіцця культуры гэтыя знакі не выстарчалі, бо трэба было запісваць аграмадную колькасць імён і розных разумовых паняццяў, для якіх амаль нельга было выдумаць асобных знакаў, і дзеля іх запісаньня карысталіся знакамі тых прасцейших, а перадусім аднаскладовых слоў, на якія можна было разлажыць данае слова. Гэткім чынам былі выбраны 24 знакі, якія сталіся першымі альфабетычнымі знакамі, але яны ўжываліся разам з тысячамі розных іншых ерогліфічных знакаў, якія ўжываліся дагэтуль.

Зразумела, што на працягу стагодзьдзяў гэтыя знакі зъмяняліся і спрошчваліся, прыстасоўваліся да лягчэйшага напісаньня.

У XIII ст. да Хрыста фінікійскія купцы запазычылі ад егіпцян 24 асобныя ерагліфічныя альфабетычныя знакі і пад уплывам асырыйскае клінопісі ператварылі іх у сапраўдны альфабэт. Переходны альфабэт захаваўся ў т. зв. Сінайскім пісьме. Амаль адначасна з фінікійцамі перанялі асноўны егіпецкі альфабэт і жыды. Характэрна азнакаю фінікійска-га, як і жыдоўская (гэбрейская), альфабету было тое, што ён меў толькі 22 літары і толькі для азначэння зычных гукаў, зрэшты, гэткія ж былі ерогліфы.

Прыблізна ў XI ст. да Хрыста ад фінікійцаў перанялі іхны альфабэт грэцкія купцы і пры гэтым шмат упросіці і прыстасавалі да скоропісі. У Грэцыі на працягу стагодзьдзяў формы літараў паступова мняліся. Спачатку ўжываліся толькі вялікія літары (маюскулы), падобна, як гэта было ў Егіпце, у фінікійцаў і жыдоў, а толькі ў IX веку нашае эры зъявіліся ў грэцкім пісьме такжа і малыя літары (мінускулы).

Калі ж святыя браты, з паходжаньня грэкі, Кірыла (527—859) і Мяфод (?—885) рыхтаваліся да місійнае працы між славян, дык яны перш шукалі магчымасці навучыцца хоць якой-небудзь славянскай мове. А паколькі самі святыя браты былі родам з-пад Солуні, дык яны і вывучалі мову славян, якія жылі недалёка ад Солуні, значыць, ад патомкаў беларускіх дрыгвічаў. Потым, працуучы між баўгары, сьв. браты Кірыла і Мяфод мусілі запазнацца з тагачаснаю баўгарскай мовай і на гэтую мову пачалі перакладаць рэлігійныя кнігі.

Перш чым зрабіць пераклад кнігай з грэцкае мовы на старабаўгарскую, Кірыла і Мяфод мусілі перамагчы паважную перашкоду — вынайсьці адпаведны альфабэт, бо ў грэцкім альфабэце не ставала шмат знакаў для азначэння ўсіх славянскіх моўных гукаў. Дзеля гэтага сьв. Кірыла (съвецкае імя Кастусь), як уроджаны філёзаф, стварыў адумысны альфабэт для славянскае мовы. Гэты альфабэт сьв. Кірылы называецца глаголіца і цяпер за выніткам рыманізму дыяцэзіі ў Загрэбе (Югаславія) нідзе больш ня ўжываецца. Відаць, зь вялікаю пабожнасцю браўся да свае працы сьв. Кірыла, — першую літару «а» ён азначыў крыжкам +.

Хутка з першапачатковасці, так званае кантаватасці глаголіцы вытварылася круглая глаголіца, але абодва гэтыя альфабеты былі даволі марудныя для хуткага пісаньня, дзеля гэтага вучні съв. Кірыла і Мяфода папрабавалі прыстасаваць больш практычны грэцкі альфабэт для славянскіх гукаў, і гэта праба ўдалася. Нестаючыя літары былі створаны на егіпецкі лад. Гэта значыць для азначэння гуку «ч» малявалі чашу; для гуку «ж» малявалі жука, а для гуку «ш» узялі жыўцом жыдоўскую літару «шин»; «щ» паўсталі са спалучэння ш і т; для насагукаў «эн» і «он» (гэтыя гуکі сяньня асталіся толькі ў польскай мове, а ў іншых славянскіх мовах зыніклі) выдумалі асобныя знакі, т. зв. «юсы». Гэткім чынам паўсталі царкоўна-славянская «азбука», якая разам з хрысціянствам трапіла на Беларусь у той форме, як яна ўжывалася ў Баўгары ў X веку.

Для чытання царкоўна-славянская пісьмо было зусім добрае, але для пісаньня яно мела ту ю невыгоду, што кожную літару трэба было пісаць асобна. Калі ж беларускае дзяржаўнае жыццё змушала пісаць і перапісваць аграмадную колькасць розных актаў, дык беларускія пісары вытварылі асобную форму скоропісі, якая дала пачатак сучасным пісаным літарам. У гэтым беларуская скоропісі зусім падобная да лацінскай скоропісі. Зы Беларусі пісаныя літары скора перайшлі на Украіну і ў Расею.

Але ў друкарстве аж да XVIII веку ўжываліся царкоўна-славянскія літары. Першая думка зъмяніць царкоўна-славянскія літары паўсталі ў беларускага вучонага Ільлі Капіевіча падчас ягоных падарожжаў па Заходній Эўропе. Ён асабліва цікавіўся друкарскаю справаю і пад уплывам заходнезўрапейскіх навінак запраектаваў прыпадабненне царкоўна-славянскіх літараў да лацінскіх. Якраз у часе гэтага плянавання ён стрэнуўся ў Галінанды з маскоўскім царом Пятром I і выказаў яму свой праект. Цар, які ўводзіў ў Маскоўшчыну шмат заходнезўрапейскіх навінаў, упадабаў новыя літары і запрасіў беларускага вучонага ў Маскоўшчыну. Там Капіевіч канчаткова аформіў свой праект, і новыя літары пад назовам «гражданкі» былі ўведзены царом у Маскоўшчыну для съвецкіх друкаў на пачатку XVIII в. (1709 г.). Адтоль яны с часам перайшлі на Беларусь і на Украіну.

Дзіўная доля «гражданкі» — гэтыя літары зъяўляюцца характерным вытварем беларускага культурнага асяродзь-

дзя, дзе сутыкаюцца культурныя ўплывы Захаду і Усходу. Даволі толькі глянуць на гэты альфабэт, каб пераканацца, якое існуе вялікае падабенства гражданкі да лацініцы — шмат літараў зусім ня розніцца між сабою, іншыя, аднолькавыя ў пісаныні, маюць адменную вымову, і толькі 7 літараў адменныя. І гэты вытвор беларускага вучонага мусіў трапіць у роднае асяроддзіце праз чужую і варожую краіну. І трапіў ён якраз тады, калі ўжо былі зробленыя паважныя спробы прыстасаваць да беларускай мовы лацініцу. Такі кружны шлях мусіла прыйсці «гражданка» ў звязку з забаронай беларускай мовы і царкоўна-славянскага пісьма ў дзяржаўным справаводстве ў 1697 г. у межах усіх Рэчы Паспалітае (у склад якое ўваходзіла Беларусь ад часу Любінскага вуніі).

Пасля падзелу Рэчы Паспалітае ў XVIII в., калі Беларусь знайшлася ў межах Рәсей, беларуская лацініца (на польскі лад) ужо ўжывалася амаль паўсюдна ў беларускім пісьменстве. Толькі рэлігійныя кнігі грэка-каталікоў друкаваліся царкоўна-славянскімі літарамі, бо да іх не адносілася забарона 1697 г. Але ў 1867 г. быў выданы царскі загад, які сурова забараняў карыстацца ў пісьменстве беларускай мовай, асабліва лацінскімі літарамі.

Гэтая забарона трывала аж да 1905 г. Калі зноў зьявіласямагчымасць друкаваць па-беларуску, дык ужываліся адначасна два шрыфты, і «лацініца» і «гражданка». Нават шырокаведамая газета «Наша ніва» доўгі час друкавалася абодвумя шрыфтамі кожны нумар. Толькі незадоўга перад Першай Сусветнай вайною, пасля правядзення анкеты між сваіх падпісчыкаў, перайшла на гражданку. Іншыя ж выдавецтвы, якія прызначалі свае выданыні для рымска-каталікоў, увесь час карысталіся лацініцай.

Цяпер на Бацькаўшчыне ўжываецца толькі гражданка, а на эміграцыі можна стрэнуць абодва шрыфты [...]

Л. Іскра

№ 21, 1951 г.

БЕЛАРУСКАЯ ПРЕСА

Каб ушанаваць 90-ыя ўгодкі выхаду ў съвет першай нелегальнай беларускай газэты «Мужыцкая праўда» (1862), хочам зрабіць маленькае падарожжа па гісторыі развою беларускага друку.

Усім добра ведама, што прэса адыхгравае аграмадную ролю ў змаганыні за незалежнасць народу, таму акупанты так моцна сочачь за ёю, каб не дапусціць яе пашырэння, каб лепш утримаць у сваіх руках паняволены народ. Як бачым, першая беларуская газета вышла ў падпольі. Крыху пазней, у 1884 г. выйшаў у Пецярбурзе нелегальны часапіс беларускіх нарадавольцаў «Гоман», а ў 1889 г. — часапіс «Свабода». У міжчасе, за межамі Беларусі, у Жэнэве ў 1870 г. выйшаў часапіс «Згавор». І толькі ў 1906 г. пачынае выходитці першая легальная беларуская газета «Наша доля», а за ёю «Наша ніва». Ад гэтага часу беларускі друк паступова пачынае разрасташца, і калі ў 1910 г. выходитці толькі адна газета, дык у 1913-м іх было ужо 6, пасля, у часы Першай Сусветнай вайны, лік іх падае да аднае (1916), але ад 1916 г. зноў узрастаете і ў 1919 г. даходзіць аж да 19-ці. Ад 1920 году ў выніку вайны, палітычных пераваротаў ды падзелу Беларусі нацыянальная прэса якісці час яшчэ выходитці пад польскай акупаций у Заходній Беларусі, на эміграцыі беларуская прэса даволі моцна развівалася ў 1912—1920 гг. у большых скupішчах беларусаў у Кіеве, Адэсе, Рызе, Пецярбурзе, Коўне. Найбольш выходитці ў 1918 г. — 6 часапісаў.

Пад савецкай акупаций бальшавікі нібы спрыялі развою прэсы, але гэта не была здаровая, будаўнічая нацыянальная прэса, а прэса, якая імкнулася і імкненца затручваць усё нацыянальнае, якая імкненца адпіхнуць чалавека ад Бога, ад любові да ўсяго роднага, імкненца пазбавіць чалавека годнасці. У сучасны момант на Беларусі існуе раённых, абласных, рэспубліканскіх і іншых аж 342 перыядычныя друкі, якія кормяць наш народ перадрукамі з «Праўды» ды «Ізвестій», рознымі падзякамі Сталіну і інш. Таксама выліваюцца цэлья бочкі гразі на заходніх імпэрыялісташтадаў, на іх «захопніцкія» імкненыні, уліваюцца ў сэрцы людзей злосцьцю, нянявісцьцю да ўсіх тых, хто ня думае такімі катэгорыямі, як валадары Крамля. Гэтая нянявісцьць чуец-

ца ўсюды, і аж скура шэрхне, калі чытаеш, на што ёсьць здольнае чалавече стварэнне.

Варта таксама зьвярнуць увагу на часы нямецкае акупациі. Беларуская пэрыядычна прэса, якая нарадзілася ў 1941 г., калі выходзілі толькі 3 часапісы, паступова развязваецца, і ў 1943—44 гг. выходзіць ужо 14 часапісаў. А цяпер пярэйдзем да нашых эміграцыйных выданняў, бо гэтае пытаньне найбольш актуальнае ў сучасную хвіліну, а дзеля гэтага варта яму прысьвяціць криху месца.

З радасцю можна съцвердзіць, што нашая новая эміграцыя многа працавала, бо ад 1945 г. да сёньня паявілася аж 120 розных назоваў часапісаў. На жаль, большая колькасць з іх — сапраўдныя «зынічкі» (16 назоваў толькі па адным нумары і 12 па два), якія сяньня нараджаліся, а на заўтра паміралі. Асабліва ў часы пайтрання т. зв. «крывічыны» ў Нямеччыне такія часапісы былі надта папулярнымі. Але тых, якія няўпінна выходзяць аж да сяньняшніх дзён, знойдзеца толькі некалькі (3 выходзяць шосты год і 4-ы — пяты год). Многія рэдактары гарантуюць саламянім агнём і калі выпусцяць у съвет адзін часапіс, дык больш і пісаць ня маюць аб чым, а карыстаючыя зб лёгкасці рататарнага друку і бескантрольнасці кандыдатаў на «рэдактараў», з наступнага нумару мяняюць назоў часапісу. Такім чынам, колькасць назоваў няўпінна пабольшваецца, але ні якасць часапісаў, ні іх аўтарытэт ня лепшаюць.

Пасля заканчэння перасялення нашае эміграцыі на больш сталае жыццё ў новых краінах пэрыядычна прэса зноў набірае большага размаху, і ў 1952 г. паявіліся аж 13 новых назоваў. Пералічаць іх ня будзем. З гэтага можна было б толькі цешыцца, але калі прыгледзімся да гэтых выданняў, дык за выняткам некалькіх салідных, з добра падабранным, павучающим матарыялам, іншыя — гэта перамолванье даўно змолатага.

Асаблівую ўвагу варта зьвярнуць на прэсу т. зв. апазыцыі. Калі б гэта была сапраўдная апазыцыя, што ёсьць нормальным зъявішчам, якое часам можа быць вельмі карысным, але ўся бяда ў тым, што друкуюцца ў той прэсе пераважна пашквілі. Амаль нідзе ня знойдзеш цікавага рэчавага артыкула, а толькі злабу на тых, што ня так думаюць, ці нешта не тое робяць для добра беларускае справы. Прэса гэтая не задумоўваецца над тым, што сваёю пісанінаю толькі дапамагае ворагам беларускага народу. Пашквільная прэ-

са — хвараблівае зъявішча ў грамадzkім жыцці. Гэтая прэса ёсьць адбіткам характару яе рэдактараў, бо чалавек, які сам сябе шануе, ніколі не дазволіць сабе падобнага пісання. Апазыцыя і крытыка патрэбныя, але трэба, каб яны былі абапёрты на фактах, сур'ёзныя, бо толькі так можа быць ад іх нейкая карысць.

З другога боку прыемна съцвердзіць, што некаторыя газэты і часапісы адкінулі непатрэбную сварку і зьвяртаюць увагу на агульныя пытаныні, стараючыся развязваць паважныя тэмы і дыскусію ставяць на вышэйшы ўзровень. Толькі такія харектар мусіць мець нашая адраджэнская прэса, толькі з таким аружжам у руках мы зможем дабіцца нашых мэт. Нават гумарыстычны часапіс «Шарсыцень», якога мэтаю ёсьць крытыка, паставіў гэтае пытаньне на вышэйшы ўзровень. Трэба крытыкаваць, трэба біць усіх, хто на што заслугоўвае, але высыцерагацца пабуджаць ня навісць адзін да другога, бо яна ніколі не будзе, а толькі руйнует.

Нам ведама, што ёсьць такія беларускія часапісы, зь якіх робяцца пераклады ў іншанацыянальныя часапісы. Каб такіх часапісаў было больш, нашая нацыянальная справа была б у лепшым стане.

А дзеля гэтага, дарагія выдаўцы і рэдактары, варта задумашца над тым, што мы пішам, каб усыведаміць сабе, што наша мэтаю ёсьць ушляхотніванье душы чалавека і яго пачуццяў, а не паніканье яго годнасці. Друкаване слова ёсьць магутным аружжам, але тады, калі яно ёсьць кіраванае сэрцам і любоўю і адлюстроўвае толькі праўду.

М. С.

№ 28, 1952 г.

БЕЛАРУСКАЯ ПРЭСА НА ЭМІГРАЦЫИ

Як расцягнулася беларуская эміграцыя па розных краінах съвету, так расцягнулася і беларуская прэса. І падобна, як нетрывалыя месцы жыхарства эміграцыі, так нетрывалыя і часапісы. Бальшыня з іх — гэта сапраўдныя зынічкі, якія ледзьве паказаўшыся на съвет, зараз жа беспаваротна зьнікаюць. Дзеля гэтага шматлікія з іх нават няведамыя ў шырэйших кругах грамадзянства.

Ці ніжэй паданы съпіс поўны? Цяжка адказаць на гэтае пытанье, бо ведама, што зъяўляліся часапісы ў некалькіх мовах, у якіх спатыкаліся артыкулы ў беларускай мове. Па адным артыкуле было зъмешчана ў гішпанскім часопісе «Хрысьціянімос» і ў некаторых амэрыканскіх украінскіх газетах — «Украінскі голос», «Наш кліч». Нават у колішній камуністычнай украінскай парыскай газэце «Батьківщина» была зъявілася цэлая старонка ў беларускай мове. Але ж ня будзем запічаць усе гэтыя часопісы ў лік беларускага перыядычнага прэсы.

У імя праўды трэба зрабіць засыцярогу, што магчымы нават зь ліку ніжэй пералічаных назоваў часопісаў ня ўсе заслугоўваюць на назоў «беларускія», бо між імі ёсьць некаторыя, якія займаліся толькі лаянкую ўсяго таго, што сапраўды беларускае, а прыкладам, «Праваслаўны Беларус» пасля 7-х нумароў перайшоў на расейскую мову, пакінуў амаль зусім рэлігійныя справы і на «общепонятном языке» лае ўсіх і ўсё, што беларускае. Гэткую ж працу выконвае нядайна заснаваны часопіс «Белая Русь».

Уважаючы, што ніводзін учынак чалавека ня гіне бясьследна, што будучыя пакаленіні належна асудзяць і добрыя, і дрэнныя ўчынкі, падаём съпіс, як дакумэнт часу. Мяркуем, што ён будзе адначасна паважным штуршком для нашае моладзі падтрымаць беларускую нацыянальную прэсу ў яе адказным змаганьні за лепшую будучыню нашага народу.

Беларуская перыядычная прэса на эміграцыі ў гадох 1945—1950

Нр	Назоў	Адрес	1945	1946	1947	1948	1949	1950
1.	Аб'еднаньне	Лёндан	—	—	—	1—9	1—12	1
2.	Адраджэньне	Рэгэнсбург	—	—	1—3	1—3	—	—
3.	Апошня Весткі	Ватэнштэт	—	—	—	1—37	—	—
4.	Бацькаўшчына	Остэргофэн	—	—	1—3	1—41	1—16	1
5.	Баявая ўскалось	Ольдэнбург	—	—	—	—	1—2	
6.	Беларускае слова	Міхельсдорф	—	—	—	1	1—12	1

7.	Беларускае слова ў Амэрыцы	ЗША	—	—	—	—	—	1
8.	Беларуская воля	Мітэнвальд	—	—	1	1—17	—	—
9.	Беларуская думка	Ватэнштэт	—	—	1—2	—	—	—
10.	Беларуская праўда	Шарлеруа	—	—	1—3	—	—	—
11.	Беларускі скаўт	Ватэнштэт	—	1	—	—	—	—
12.	Беларускія навіны	Парыж	1—3	4—5	6—8	—	—	—
13.	Беларускі царкоўны голас	Тыргайм	—	1—2	—	—	—	—
14.	Белар. Эмігрант	Канада	—	—	—	1—11	1—12	1
15.	Беларус на чужынне	Лёндан	—	—	1—4	1—20	1—17	18
16.	Беларус у Амэрыцы	ЗША	—	—	—	1—3	4	—
17.	Б. І. С.	Міхельсдорф	—	—	—	1—23	24	—
18.	Божым шляхам	Парыж	—	—	1—3	1—12	11—12	1
19.	Бюлетэнь Б. Н. Н. Х. Р.	Лёндан	—	—	—	—	—	1
20.	Ведамкі	Рэгэнсбург	—	1—3	—	—	—	—
21.	Вольнае слова	Ольдэнбург	—	—	—	—	1—8	1
22.	Вызвален'не	Міхельсдорф	—	—	—	1—13	—	—
23.	Ганец	Міхельсдорф	—	—	1—2	—	—	—
24.	Голас беларуса	Мэнхэгоф	—	—	—	1—5	—	—

25.	Голос беларусаў	Шлезвіг	—	—	1—3	—	—	—
26.	Да мэты	Англія	—	—	—	1	1—2	
27.	Дзіда	Міхельсдорф	—	—	—	1—2	—	—
28.	За волю	Ватэнштэт	—	—	—	—	1—2	—
29.	За еднасцьць	Заўльгаў	—	1—2	—	—	—	—
30.	Зважай	Рэгэнсбург	—	1—2	—	—	—	—
31.	Зъ беларускага жыцця	Зальцбург	—	1—28	—	—	—	—
32.	Зъвіняць званы съв. Сафii	Рэгэнсбург	—	1—6	7—8	—	—	—
33.	Змаганьне	Остэргофэн	—	—	—	1—3	—	—
34.	Змагар	Лёндан	—	—	—	—	1	2
35.	Інфармацыйны бюлетэн САБЭ	Парыж	—	—	—	—	1—7	8
36.	Інфармацыйны бюлетэн СББ	Лювэн	—	—	—	—	1—6	1—
37.	Інфармацыйны бюлетэн ЗБА	Буэнас-Айрэс	—	—	—	—	1	—
38.	Інфармацыйны бюлетэн Амэрыканскай зоны	Нямеччына	—	—	1	—	—	—
39.	Крапіва	Англія	—	—	—	—	1	—
40.	Крывіцкі съветач	Мюнхэн	1—3	4—10	—	—	—	—
41.	Летапiс	Мэйервік	—	—	1—2	3—7	—	—
42.	Маланка	Гамбург	—	—	—	1—2	3—4	—
43.	Моладзь	Парыж	—	—	—	1—6	7—15	16
44.	Мэдычная думка	Госьляр	—	1	—	—	2	3

45.	Мэта	Ольдэнбург	—	1—3	—	—	—	—
46.	Напагатове	Міхельсдорф	—	—	1—5	1	1—3	—
47.	Напагатове	Франконія	—	—	—	—	1—2	—
48.	Наперад	Англія	—	—	—	1—15	16—	23
49.	На шляху	Лёндан	—	—	1—7	8	—	9
50.	Нашыя ветразi	Ватэнштэт	—	—	—	—	1	—
51.	Незалежнасць	Шарлеруа	—	—	—	1	—	—
52.	Новае жыццё	Аўстралія	—	—	—	—	—	1
53.	Пагоня	Зальцбург	—	1—4	—	—	—	—
54.	Патрыёт	Англія	—	—	—	—	1—3	4
55.	Праваслаўны беларус	Нямеччына	—	—	1	2—4	5—7	—
56.	Праца і воля	Ватэнштэт	—	—	—	—	1—2	—
57.	Рух	Остэргофэн	—	1—3	4	5	—	—
58.	Сакавік	Остэргофэн	—	—	1	1—2	—	—
59.	Сіла веры	Нямеччына	—	—	—	1	2	—
60.	CIC (Скаўц. інф. сл.)	Мэйервік	—	1—2	3—9	10—	15—	18
61.	CIC (апазыцыя)	Ватэнштэт	—	—	—	—	15—	18
62.	Скаўт	Ватэнштэт	—	1—5	1—2	1	—	—
63.	Скаўт	Рэгэнсбург	—	1—?	—	—	—	—
64.	Скаўцкі бюлетэн	Ватэнштэт	—	—	—	1—10	—	—
65.	Слова пацяшэння	Штутгарт	—	—	—	—	1	—
66.	Студэнцкі кліч	Мюнхэн	—	—	1—3	—	—	—

67.	Студэнцкія весткі	Мюнхэн	—	1—3	—	—	—	—
68.	У выраi	Рэгэнсбург	—	—	1	—	—	—
69.	Хрысьціянскі съветач	Імэндорф	—	1	—	—	—	—
70.	Шляхам жыцьця	Ватэнштэт	—	1—12	1—12	1	—	—
71.	Шыпшина	Міхэльсдорф	—	1—3	4—5	6—7	—	—
72.	Юнак	Нямеччына	—	—	1—3	—	—	—
			2	19	25	33	31	20

Такім чынам, па краінах пэрыёдкі разъмерковаліся наступна: Нямеччына — 49, Англія — 8, Францыя — 4, Бельгія — 3, Аўстрыя — 2, Канада — 1, ЗША — 1, Аргэнтына — 1, Аўстралія — 1. Друкам выходзіла 7 выданьняў, рататарам — 42.

№ 18, 1950 г.

«РЭАЛІСТЫЯ»

Каб забліснуць мастацкім асягненіямі савецкае дзяржавы і паказаць съвету, як пад кірауніцтвам «вялікіх геніяў Леніна-Сталіна» квітнее мастацтва ў савецкіх рэспубліках, чырвоная Москва выдала кніжку аб мастацтве ў Беларускай ССР пад загалоўкам «Белорусское изобразительное искусство». У ёй Москва старалася паказаць, як беларускі народ кахае савецкую радзіму і як адважна яе бароніць ад захопніцкага заходу.

Кніжка надрукавана ў расейскай мове зь вялікай колькасцю рэпрадукцыяў. Відаць, для так «высокага» мастацтва беларуская мова ня ёсьць дастаткова «шляхотнай».

Ва ўступе, у мастацкай ацэнцы твораў, нейкі Замошкін кладзе асаблівы націск на тое, што беларускае мастацтва асягнула так высокага ўзроўню, дзякуючы падтрымцы і

ідэйным навукам вялікіх расейскіх мастакоў. Напрыклад, «геніяльны» Рэпін дапамагаў разъвіццю беларускага мастацтва, беларускі пэйзажысты нібыта фармаваліся пад уплывамі расейскага рэалістычнага пэйзажу другой палавіны XIX стагодзьдзя:

«У асновах дэмакратычнай культуры і мастацтва вялікага расейскага народу беларускія мастакі знаходзілі ўзоры ідэйнасці і рэалістычнай праўдзівасці, якія дапамагалі ім стварыць сваё нацыянальнае мастацтва».

Замошкін кажа, што і ў літаратуры таксама расейскі народ зрабіў вялікі ўплыў на беларускую літаратуру, а Янка Купала і Якуб Колас фармаваліся пад дбайлівым вокам вялікага расейскага пісьменніка Горкага.

Далей гаворыцца, што самага свободнага разъвіцця асягнула беларускае мастацтва пасля вялікай Каstryчніцкай рэвалюцыі, бо камуністычная партыя выказала яму вялікую дапамогу, стараючыся зрабіць яго агульнадзяржаўным і агульнанародным:

“Беларускае мастацтва мацнела ў барацьбе з нацыяналістычнымі і фармалістычнымі ўплывамі, прадстаўнікі якіх усяляк стараліся адараўца беларускіх мастакоў ад жыццядынага ўплыву расейскага рэалізму і схіліць яго да ўпавышага, гнілога мастацтва буржуазнага Захаду».

На гэтым мы крыху затрымаемся.

Значыць, паводле Замошкіна, беларускі народ зайдзячвае разъвіцьцё сваёй культуры і мастацтва, дзякуючы «збаўчаму ўплыву» вялікага расейскага народа?

Каб не абражаць моцна сп. Замошкіна, мы яму парайм, каб ён перад тым, як пісаць крытыку аб мастацтве, навучыўся расцэньваць, што такое мастацтва, а таксама каб прастудыяваў добра беларускую гісторыю і развой яе культуры, дык тады ягоныя надутыя, пышныя слова, можа, гучалі б крыху іначай. Хоць і тады была б малая надзея, каб ён зрабіў у гэтым кірунку якія поступы. Але з гісторыі ён даведаўся б, што ў часы самастойнага існаванья беларускага народа, у перыяд Вялікага Княства Літоўскага, Беларусь атрымоўвала ўсе плыні і ў літаратуры і ў мастацтве з Захаду, а таксама з поўдня, зь Бізантый і стварала сваю ўласную нацыянальную культуру і мастацтва.

У той час як вялікія беларускія вучоныя і мастакі Лазар Богша, Францішак Скарэна, Кірыла Тураўскі, Абрагам

Смаленскі падносілі беларускую культуру на сусьеветны ўзровень, Масква працядала ў адсталасьці, бо сядзела пад панаваньнем татараў. І хоць мала захавалася памятак з тых часоў, якія б съведчылі аб высокім узроўні беларускай культуры, аднак крыж Еўфрасініні Полацкай скульптара Лазара Богшы (зынішчаны бальшавікамі), сабор сьв. Сафіі ў Полацку, царква сьв. Спаса ў Полацку, Каложская царква ў Горадні (сяніня ў руінах, але рэшткі фрэскаў, якія ў ёй захаваліся, съведчаць аб чысьціні колераў і высокім мастацкім стылі) гавораць шмат пра тыя часы. Ведамай таксама была мастацкая школа ў старажытнім Полацку, адкуль мастацкая плынь пранікала далей на ўсход і даходзіла да Масквы. Друк у Маскву таксама прынеслы зь Беларусі вучні Францішка Скарэны. Беларускія вучоныя, пачынаючы ад Сімяона Полацкага (1663), у вялікай колькасці пераяжджалі ў Маскоўшчыну, каб шырыць там асьвету.

Але калі потым прыйшлі часы маскоўскага насільства над Беларусью, тады маскалі прывезлі да нас і стараюца нам прышчапіць сваю «рэальнную» мастацкую школу, якая апіраецца на дакладным прадстаўленні натуры, на насьлядоўніцтве яе, капіяваньні, ня ўводзячы ў мастацкія творы паэтычнага палёту, нікай сынтозы, якая вытвараецца ў выніку супрацоўніцтва розуму з пачуцьцёвасцю мастака, ствараючы такім чынам цэнныя творы, ня толькі нацыянальнага, але і агульна людзкога значэння. Калі ж гэтая апошнія якасці ў мастака адсутнічаюць, калі ён ня мае дастатковай інтэлектуальнай і тэхнічнай падрыхтоўкі, дык ён будзе рабіць каляровыя здымкі, якія поўнасцю могуць быць замененыя фатаграфіяй, і такое мастацтва ня мае нікай вартасьці, а гэтак якраз маеца справа з савецкім мастацтвам. Там можам напаткаць рэчы яшчэ больш абсурдныя, а найменна — абразы, мальваныя на падставе фатаграфіі, напр., «Разгром нямецкай фашыстоўскай групоўкі пад Бабруйскам», дзе бачым савецкага камандзіра ў амэрыканскім аўце (джыпе), якому малодшы афіцэр здае рапорт аб узяцы і ў палон нямецкіх афіцэраў, якія стаяць побач.

Калі прыгледзеца да прозвішчаў мастакоў, дык большасць з іх маюць прозвішчы з канчаткамі на «ов», а мастацкія сюжэты, якімі яны займаюцца, прадстаўляюць зма-

ганыні савецкіх войскаў з фашистамі, працу ў калгасах, падзяку Маскве за помач партызанам, партызанская разведка, брыгады выдатных якасцяў, барыкады, гутаркі са Сталіным, партрэты савецкіх герояў і г. д.

Пад прыкрыццём надутых слоў Замошкіна, поўных хлускіні, крыеца самае нізкае, самае адсталое і няўдале рэалістычнае мастацтва Саветаў.

Цана мастацкага твору мераеца зъместам душы і чуцьця, якую зможа ўлажыць у сваю працу мастак. А якое ж можа мець пачуцьцё той мастак, які стараеца тварыць беларускія абрысы, а сам належыць да народу, які яго паняволіў, а гэтым самым ён ня ў стане адчуць душу гэтага народу? Якая кампазыцыя і мастацтва ў маляваных фотакопіях? Які ў іх дух?

У абрэзе, які прадстаўляў бы беларускую сялянку, кормачую куры, можна было бы знайсці шмат больш пачуцьця, кампазыцыі і колераў, чым у абрэзе Зайцева «Чапаеў»; у абрэзе, які б прадстаўляў беларускага селяніна, што задумана ѹдзе за плугам, больш пазней і красы, чым у «Парадзе партызанаў у Менску ў 1944 годзе».

Што да скульптуры. Вы, сп. Замошкін, называеце заходніе мастацтва «трюкачествам», але наколькі вышэй яно стаіць ад вашага. Напр., дзів'е рукі Радэна, быццам зложаныя да малітвы («Катэдра»), маюць у сабе больш думкі, больш мастацкае сілы, чым статуя Леніна Бембеля. Калі б яшчэ аўтар асьмеліўся прадставіць яго голага, дык, можа, прыгажэйшай яна была б, бо з поўненъкім чараўцом закладчык камунізму выглядаў бы сымпатычней і прайдзівей, — падобна статуй Баболі ў Флярэнцы.

Вы кажаце, што савецкія народы стаяць на дзесяць галоў вышэй за першага-лепшага прадстаўніка буржуазнага Захаду? Значыць, мастакі таксама?.. А вы ведаеце, што калі я паказаў вашую кніжку з мастацкімі творамі некаторым заходнім мастакам, дык яны казалі, што такога мастацтва поўна на ўсіх бульварах у Парыжы, яно называеца мастацтвам дворнікаў (кансьержаў). Такое мастацтва квітнела ў Францыі ў XVIII стагодзідзе, а вашая савецкая творчасць толькі цяпер стварыла гэтая «новыя» плыні?..

Нават сымпатыкі ваших хлускілівых матэрыялістичных ідэяў адварочваліся ад вашага прапагандовага мастацтва.

Вам яшчэ шмат чаго трэба навучыцца ад «гнілога» Захаду.

Я ня думаю тут бараніць упаўшага і малавартаснага мастацтва некоторых кірункаў заходніх школ — яны не прадстаўляюць усяго мастацтва Захаду, але толькі скажу, што яго разнаясасцьць, яго шырокая гама съведчаць аб свабодзе і волі, якія пануюць у гэтых краінах. Вашае ж мастацтва, дзе бачыцца толькі барацьба партызанаў, стаханаўцаў і «важджэй», съведчыць аб таталітарнай уладзе ў савецкай дзяржаве і нявольніцтве ў мастацтве, бо той, хто асьмеліўся б маляваць іншыя тэмы, чым тыя, якія яму наўка да партыя, хутка апынуўся б на Сібіры.

Вы кажаце, што «савецкае беларускае мастацтва мацнеў ў барацьбе з варожымі нацыяналістычнымі і фармалістычнымі ўпльывамі... Дэкадэнты, футурысты і беспрадметнікі ў пачатку 20-ых гадоў пад упльивам рэвалюцыи нае ломкі старога стараліся ўнясьці ў маладое беларускае мастацтва фармалістычнае «трюкачество» парыскія школы».

Значыць, вы ад іх ачысьціліся... Мусіць, да іх належала перадавыя беларускія мастакі і артыстыя, якіх савецкая ўлада зьнішчыла?..

Вам былі варожыя нацыяналістычныя беларускія ўплыви? Значыць, вашае сучаснае беларускае мастацтва ня ёсьць мастацтвам беларускім, толькі «трюкачеством» расейскіх захопнікаў?..

Вы ж пярэчыце самі сабе, кажучы: «Беларускія мастакі ў працэсе свайго развою зразумелі, што ў савецкім рэалістычным мастацтве, сапраўдна нацыянальным па форме, творы зьяўляюцца толькі на падставе пазнання і праўдзівага адбіцца мастацкіх чыннікаў усіх бакоў жыцьця свайго народу, яго пачуццяў і думак»?.. Но калі беларускія мастакі так тварылі, дык іх савецкая ўлада ліквідавала.

Вы толькі ў адным месцы напісалі праўду: «Мастацтва некоторых палотнаў цёмнае, бязгучнае, вытрыманае ў шэркарычневай гаме колераў. Мала сьветлых, калірыстычных, эмацыянальных аброзоў, прадстаўлячых цеплыню сапраўднага, шчасльвага жыцьця».

Як мастак можа добра маляваць тое, чаго ў сапраўднасці няма? Дарэмана ад яго жадаць такіх твораў, бо ягонае пачуццё астаетца мёртвым.

Як нявольнік можа маляваць прыгожыя рэчы, калі ягоная воля, ягоны дух звязаны ланцугамі?..

У канцы я вам скажу яшчэ некалькі слоў. Беларускае мастацтва не зацвіло пад сонцам сталінскай канстытуцыі; яго сіла не ў падтрымцы «найдэмакратычнейшае» савецкае ўлады, бо гэтае мастацтва, на чэсьць якога вы пяяце оды, загіне разам з упадкам камуністычнае ўлады на Беларусі, так як гінулі цэмэнтавыя статуі Леніна і Сталіна ў 1941 годзе з прыходам нямецкай арміі. Сіла беларускага мастацтва і мастакоў ляжыць у народзе, у яго ўроджаным смаку да чистых, скромных колераў, аб чым съведчаць беларускія узорныя тканіны і вышыўкі; у яго мэлёдыйных песнях, багатым фальклёрам, прыгожай і шляхотнай нацыянальнай літаратуры. І гэтыя слова выявяўца і разаўюцца, калі беларускі народ асягне волю і незалежнасць. Тады з накідаўных Маскоўскаў ўпльываў і «трюкачество» расейскага рэалізму не астанецца ані съледу.

M. H.

№ 20, 1950 г.

ШЛЯХАМ КРАСЫ І ЛЮБОВІ

Адна прыказка кажа: «Калі чагось нам не хапае, пастраймася замяніць яго абразам».

Я хачу гаварыць аб тым, чаго нам найбольш не хапае на эміграцыі — гэта нястача Бацькаўшчыны. Яе нястачу мы адчуваєм на кожным кроку нашага эміграцыйнага жыцьця. Усюды, дзе павернемся, адчуваєм, што нас акружает ўсё чужое і часта незразумелае.

Як жа папоўніць гэтую нястачу?

Трэба папоўніць яе абразамі. Вось мастакі і пісьменнікі і ўсе, хто мае чулую душу, маюць удзячнае заданьне — адвараць абразы нашага Краю, каб падтрымоўваць любоў да роднага.

Вельмі вялікая праца выпадае на долю мастакоў. Но пабачце, нават у краінах, якія маюць сваю незалежнасць, дзе людзі маюць магчымасць свабодна падарожнічаць і аглядаць усё прыгожае, што ёсьць у іх Краі, бачацца ўсёды, на станцыях, у бюрах, гатэлях і дамах, малюнкі, краявіды, якія

напамінаюць людзям аб прыгастве іх краіны і ўліваюць у іх душы любоў да яе.

Нам жа ў эміграцыйных умовах жыцьця гэтага асабліва не хапае. Калі мы прыгледзімся да дзеянасці беларускіх выдавецтваў, дык з сумам съцвердзім нястачу мастакіх сілаў. Часапісы паяўляюцца ў бедненых вокладках, вельмі мала мадонкаў у самых часапісах. Крыху лепш стаіць спраўа з мастакай літаратурай, бо Бог даў нам больш пісьменьнікаў, чым мастакоў.

Няма сумліву, што пісьменьніку ці мастаку патрэбныя вобразнасць, фантазія, толькі вобразнасць мусіць апірацца на акружающим нас жыцьці. Напрыклад, сіла нашага вялікага Багдановіча ляжыць у тым, што ён шмат наглядаў за жыцьцём, у якім яго паэтычкая душа адкрывала рэчы, ня бачаныя звычайнім съмяротнікам. Гэтыя назіранні ён выявіў у сваіх вершах, мастакай прозе. І толькі дзякуючы гэтым назіранням, узмоцненым вялікай фантазіяй паэта, яго творы ўзбагацілі ня толькі нашую, але і агульнасусветную літаратуру.

Магчыма, лягчэй лётаць думкамі пад аблокамі, адараўшыся ад рэчаінасці, чым бачыць мастакім вокам усё нас акружаючае ды рабіць зь яго выснаўкі жыцьцёвай праўды і пяром, пэндзлем ці долатам пакінуць сълед сваіх назіранньняў і ўражаньняў.

Якраз адсутнасцю назіранняня і імкненіем асвабаджэння ад акружаючай рэчаінасці тлумачыцца паяўленыне ў сяняняшнім мастактве вялікай колькасці абстракцыйных твораў. Паколькі гэта агульналюдзкае зьяўшча, варта прыгледзецца да ягоных глыбейшых прычынаў.

Адзін скульптар выкаваў кулю з аграмадным рогам з аднаго боку, і калі яго запыталі, што гэтым ён хацеў выявіць, дык адказаў, што такую форму бачыў аднойчы ў хмарах. Але 100 гадоў пазней, калі хто знайдзе дзе ў развалінах тую скульптуру, дык падумае, што гэта точаная нага ад стала.

А мастакі пэндзля, што так любяць майваць крыклівымі колерамі розныя квадраты, колы, лініі... Можа, гэтым хапеці б выявіць век мэханікі? Сумліуна, бо ў будучых вякох, калі хто і знайдзе такое палатно, то ніколі не здагадаецца,

што яно сабой прадстаўляе, а найскарэй падумае, што гэта кусок вайсковага брызэнту для маскіроўкі...

Дык чаму ж гэтыя мастакі ня хочуць тварыць фігуратыўнага мастактва? Таму, што яно шмат цяжэйшае за абстрактнае. Яно вымагае ад мастака надта доўгіх студыяў, церпялівасці, добрага знання рэсунку, анатоміі, колераў, кампазіцыі, а асабліва духовай чулльвасці.

Фігуратыўнае мастактва таксама складаецца з лініяў, колаў, колераў — толькі спалучэнні між гэтымі элемэнтамі ёсць надта субтэльныя.

Аднойчы французкі пісьменнік Франсуа Марыяк паставіў сабе пытаныне: чаму абстракцыйныя мастакі ня хочуць майваць людzkіх фігураў, і даў наступны адказ: «Абстракцыйныя мастакі перад людzkім фігурай чуюцца бясьсильнымі, таму што яна ёсць адбіткам Боскага образу, бо створана на яго падабенства». Абстрактныя ж мастакі ёсць няверуючымі.

Можна спадзівацца, што беларускае мастактва ня пойдзе гэтай дарогай, ня будзе захоплівацца абстрактнымі мастактвамі, таму што да беларускіх псыхікі яно не прамаўляе, і беларус ня любіць пабудоваў, ня маючых лягчынных асноваў. Здаровы беларускі розум трymаўся за ўсёды прынцыпу: нашто нам абстракцыя, калі жыцьцё дае нам столькі багатых тэмаў і для думкі, і для мастактва.

А прыгожасць, па слоўах доктара Кормана, можна знайсці ўсюды, дзе форма дастасоўваецца да функцыі.

Але вернемся да беларускіх прэсы. Нам не хапае мастакоў, і каб выйсці з гэтага становішча, трэба старацца разъвіваць мастакі густ у народзе, а ў першую чаргу прышчапіць яго маладым і дзесяцім.

Сяняня на эміграцыі паяўляеца вялікая колькасць рататарных выданьняў. Дык трэба прыцягнуць да іх маладых наших мастакоў.

А нашыя выдаўцы, выдаючы хоць бы і дробны твор, зробяць вельмі вялікую прыслугу для прэсы, калі пашукаюць якога мастака ў беларускім асяродзьдзі, які зыллюструе іх выданыне і гэтым самым зробіць яго і жывейшым і цікавейшым.

Заданьнем наших мастакоў на эміграцыі павінна быць імкненіне да адтварэння аброзоў і своеасаблівасцяў нашай Бацькаўшчыны. Ня будуць гэта шэдэўры, бо мастак,

адарваны ад асяродзьдзя, якое яго ўзгадавала, ня можа на чужыне тварыць шэдэўраў, але хоць яны і будуць другараднымі творамі, тым ня менш, будуць падтрымоўваць патрыятычнае пачуцьцё ў сэрцах наших суродзічаў і любоў да свайго Краю.

Вучоны біёляг Карэль казаў:

«Эстэтычны сэнс ёсьць вельмі блізкі да рэлігійнага сэнсу, бо прыгаство мае, як і містыка, вялікую ўзгадаваўчую моц. Калі ён прыбірае форму ахвярнасьці, герайму і сувятастасці, тады пацягвае чалавека да вяршыняў. Прыгаство дзеае для жыцця яго значэннне, шляхотнасьць і радасць. Трэба паказаць для кожнага дзіцяці, што існаваньне, якое б яно цяжкае і мізэрнае ні было, становіцца праменным, калі яно асьветлена ідэалам красы і любові».

Развіцьцё пачуцьця красы, адтварэннне яе алавіком ці пяром — вось пачэснае заданьне беларускага прэсы на эміграцыі. Праз гэта ўзбагаціцца духовы скарб нашага народу і выкананаецца адно з важных заданьняў адносна Бацькаўшчыны.

M. H.

№ 22, 1951 г.

АБЛІЧЧА І ХАРАКТАР

Ад даўных часоў характар чалавека цікавіў многіх людзей, а вучоныя, біёлягі стараліся знайсці спосаб ці мэтад, пры дапамозе якога, з аблічча чалавека можна было б чытаць ягоны характар, як з разгорнутае кнігі. И вось паўстаў цэлы рад навуковых тэорый, якія стараліся выясняніць гэтае пытаньне, даючи часамі надта цікавыя, а часамі надта фантастычныя адказы. Затрымаемся над некаторымі з іх.

Грэцкі вучоны Гіпакрат падзяліў людзей на 4 групы, характеристар якіх паравоўваў да зямлі, вады, агню і паветра. Ягоная класыфікацыя трymалася даволі доўга, і нават вучоныя сучаснасці часамі вяртаюцца да яе. У XVIII і XIX стагодзьдзях некаторыя вучоныя ўзмоцнілі пошуку і некаторыя сталі паравоўваць людзей зь міталягічнымі грэцкімі багамі: Зэўсам, Марсам, Апалёнам... Іншыя шукалі падабенства людзей да некаторых звяроў, птушак... Так мітыч-

нага Зэўса паравоўвалі да льва, Марса — да воўка і г. д. Іншыя сталі шукаць геамэтрычных канструкцый на абліччы і целе чалавека, упісваючы іх у кола, квадрат, чатырохкутнік, трохкутнік. Падзялялі людзей на доўгалінейных і кароткалінейных, таўстых і тонкіх і т. п.

У XIX стагодзьдзі нямецкі вучоны Карл Гютэр абапёр свае назіраньні на анатамічных дадзеных. Падобныя назіраньні парабіў французкі вучоны Сіго, іх паднімае др. Корман, які яшчэ цяпер працуе ў гэтым кірунку; ён выдаў цэлы рад кніжак, у якіх выводзіць наступную тэорыю.

Жыцьцё мае вялікі ўплыў на будову і характеристар чалавека, яно быццам адпівае яго ў сваёй форме. Гютэр кажа, што дзіцяць, якое будзе развіваша ў дастатку, у добрых гігіенічных умовах, вырасце чалавекам моцным, поўным, маючым круглыя і гожыя формы, бо нічога ня будзе перашкаджаць экспансіі ягонага арганізму. Калі дзіця будзе весьці сядзячы способ жыцця, будзе мала рухацца, з яго вырасце чалавек таўсты, абцяжалы, быццам наліты, ня маючы ніякай энэргіі. Але калі дзіця трапіць у цяжкія матэрыяльныя ўмовы, будзе мала і дрэнна есці, акружанаючы яго гігінічныя ўмовы будзе ўзбуджваць нездаровыя, тады арганізм яго будзе курчыцца, замыкаючы ў сябе доступ шкодных дзейнікаў гэтага асяродзьдзя і гэтым самым бароніцца перад съмерцю. Калі арганізм яго ня будзе дастаткова адпорны, дык цяжкія вонкавыя ўмовы заб'юць яго, а калі ягоны арганізм пераможа, дык тады вырасце асобы, быццам скурчаная ў самой сабе. На абліччы гэта бачыцца з заціснутых вуснаў, сплюснутага носа, упалых вачэй, бледнай афарбоўкі аблічча. Такія людзі часта спатыкаюцца ў вялікіх прамысловы цэнтрах або там, дзе ўмовы жыцця выклікаюць дэгенерацыю.

Сіго і Корман падзяляюць твар чалавека на тры паверхі: лоб — орган думанія, цэнтр нэрвовай сістэмы; сярэдні паверх — нос, вочы, вушы — органы ўспрымання і абліччу з вонкавым асяродзьдзем, і ніжні паверх з вуснамі — паверх жыцьцёвай сілы і экспансіі арганізму, бо вядзе да органаў траўлення. Калі ўсе тры паверхі аднолькава развівіцца, чалавек ёсьць ураўнаважаны, натуральны, усебаковы. Калі ж адзін з паверхаў больш развіты за іншыя, дык гэта съведчыць, што чалавек мае нейкі нахіл развівіць больш. Напрыклад, калі мае вялікі лоб, дык гэта паказвае, што даны асобнік мае інтэлектуальныя здольнасці; калі ж

мае вялікі нос, шырока адчыненая вочы, дык ён вельмі чулы на ўсе ўзьдзеяньні вонкавага съвету, любіць сацыяльнае жыцьцё, добра жыве са сваімі сябрамі, мае шчодры характар; а калі ніжні паверх дамінуе, тады ў ім пераважае інстынктавае жыцьцё, ён заўсёды любіць добра паесці, выпіць, любіць матэрыяльныя дастаткі...

Аднак у жыцьці рэдка спатыкаюцца людзі з чыстымі, вышэйпералічанымі азнакамі характару, а часцей спатыкаюцца мешаныя рысы аблічча і характару з усіх асноўных, таму ў практыцы ацэнка характараў ёсьць надта складанай і цяжкой. Падзел і ацэнка людзей паводле формы аблічча ёсьць крыху недакладнымі, бо, напрыклад, вялікі мазгавы чэрап не заўсёды съведчыць аб вялікім розуме. Напэўна, чытчу здаралася бачыць дзяцей, што маюць галаву, большую ад дарослага чалавека, але дзецы гэтая хворыя на водную хваробу (гідрафолію); яны маюць шмат вады ў галаве, а розум зусім не разъвіты, таму яны застаюцца ідыётамі. Гэта паталягічны выпадак, але можа служыць дзеля прыкладу. Нармальна аднак, калі нехта мае высокі лоб і цікавыя быстрыя вочы, то гэта, несумніўна, съведчыць аб высокай інтэлігенцыі.

Навука псыхалёгія ня ёсьць лёгкай ані дакладнай рэччу, таму што акрамя вонкавых рысаў твару яшчэ спадчына грае вялікую ролю ў характары чалавека. Яна можа цераз некалькі пакаленіньня выпукліць нейкую якасць або благую старану характару данае асобы, якая была ў яго дзеда, або прадзеда. Гэтым тлумачыцца, што ў некаторых простых сем'ях часамі родзяцца дзецы зь нейкімі асаблівымі здольнасцямі, а ў інтэлігентных і добрых — калекі. Асуд характару ёсьць справай надта скамплікованай, бо часамі нельга прадбачыць, што даная асoba, якую ўсе перш шанавалі і цанілі, раптам зробіць такую недарэчнасць, што усе, хто яе знаў, аж зьдзівіяцца. Таму сам др. Корман прапануе, каб пры ацэнцы характару больш паслугоўвацца сваім пачуццём, інтуіцый, чым ведамі, здабытымі з книжак. Каб даную асобу добра пазнаць і разгадаць, трэба ў яе ўглыбіцца так, каб аж прыпадніца да яе, перажываючы яе сваімі пачуццямі. Часамі ж першае ўражаньне, якое атрымоўваем пасыля першага знаёмства, застаецца самым праўдзівым, і далейшае пазнаньне яе толькі пацьвярджаем нашу першую ацэнку.

Аднак, нягледзячы на ўсе цяжкасці навукі характару на працягу даўгіх стагодзьдзяў, былі паробленыя некаторыя спасыцярогі, якія дазваляюць прыблізна меркаваць аб характеристарах людзей. Здабыткамі гэтых досыледаў у сучаснасці карыстаюцца дбайлівія бацькі, калі хочуць сваім дзесям надаць той прафесіянальны кірунак, які найлепш адказвае іхнім тэмпэрамантам. Для чалавека таўстога добра будзе адказваць занятак, звязаны з гандлем, кухара вялікага рэстарану, праца ў буро, бо ён ёсьць з натуры кансерватыўны і традыцыйны.

У супрацьвагу яму, мускулісты, касцісты чалавек, у якога формы аблічча ёсьць сухія, касцістыя, любіць ручную працу, пачынаючы ад звычайнага работніка з лапатай. Таксама гэтая катэгорыя дае найлепшых спартоўцаў.

Тып «пачуцьцёў», у якога касцістая форма ёсьць длікатная, не пераносіць цяжкога фізычнага высілку. Ён любіць навуку, студыі, мастацтва, літаратуру, музыку. Калі ж выберае сабе руپны занятак, дык будзе добрым гадзіннікам, добрым майстром тых фахаў, якія вымагаюць далікатнасці і церплявасці.

Тып «гарманійны» падходзіць амаль на ўсе пасады, але найчасцей на кіраўнічыя становішчы, на палітычных і вайсковых дзеячоў.

Але гэта ёсьць толькі павярхойная ацэнка тыпаў, бо калі разглядаць характар чалавека «негарманічнага», які выяўляе спалучэнне некалькіх паданых вышэй тэмпэрамантай, тады трэба браць пад увагу кожную драбніцу яго фізыяноміі.

Многія падручнікі фізыяноміі, а таксама др. Корман, падаюць наступную ацэнку паасобных частак твару і галавы.

Калі лоб у ніжній сваій частцы і над бровамі мае касцістое ўвыпукленыне, дык гэта съведчыць аб здольнасці спасыцерагання ў данай адзінкі. Яна ніколі не расцяршыцца, а будзе здольная сканцэнтраваць увагу над сваій працай. Здольнасць спасыцярогі ёсьць патрэбная пры ўсіх занятках, аднак калі ў каго яе не хапае, дык нельга накіроўваць такой асобы да небяспечных машын, да радыётэлеграфіі, хіміі, хірургіі, лётніцтва і пад.

Калі верхняя частка лоба моцна разъвітая, гэта съведчыць аб tym, што чалавек гэты мае шмат думак, ідэяў. Але калі паміж верхній часткай і ніжнім існуе вялікая ўпадзіна, быццам заламаньне, якая часта вызначаецца адной глыбо-

кай гарызантальний маршчынай, дык гэта гаворыць аб тым, што думка ня хутка пераходзіць у дзеяньне, паміж ёю і дзеяньнем існуе заслон — празмернае абдумоўванье, якое частка канчаецца пустым фантазёрствам.

Другім характэрным органам твару ёсьць нос. Калі нос ёсьць прости, гэта съведчыць аб тым, што асоба ідзе прости да свае мэты. У супрацьвагу, нос прыгнуты і прыплюшчаны паказвае на малую пэрсанальнасць, слабое думаньне, лёгкасць харектару і недасъведчанасць. Калі канец носа надта таўсты, цяжкі сваёй формай і непрыемны для вока, гэта съведчанье аб чалавеку матэрыялістычным. Але з другога боку, нос таўсты пры канцы і гарманічны будзе съведчыць аб вялікай шчодрасці, дабрадзейнасці. Калі частка паміж вачымі, ля пасады носа, ёсьць шырокай і выпуклай — гэта прызнак самаўпэўненасці, самаапанавання, нутраной кантролі, супакою і церплявасці. Такая адзінка мае пачуцьцё формы, і калі да гэтага вочы будуть шырока асаджаныя, дык яна мае добры рассудак, шырокія пагляды, пачуцьцё аналізы і сынтэзы. І калі яшчэ да гэтага нос будзе завостраны і криху апушчаны, дык чалавек такі ўсьцяж імкнецца пашырыць свае веды, гэта прызнак інтэлектуальных пошукаў.

Трэба дадаць, што імпульс і энергія адзінкі выяўляюцца паводле формы барады і ніжніх сківіць, якая мусіць моцна зарысоўвацца, а ня быць зацёртаю, ледзь бачнаю.

Губы таксама шмат аб чым гавораць. Таўстыя і мясістая съведчаць аб добрым апэтыце, змысловасці, гаворлівасці... Вузкія і заціснутыя — аб маламоўнасці, — такая адзінка толькі тады гаворыць, калі ёсьць аб чым гаворыць.

Нельга ніколі судзіць харектар чалавека паводле аднаго вонкавага прызнаку, як носа, вачэй, лоба і г. д., а заўсёды трэ браць пад увагу ўсе харектэрныя адзнакі, бо наяўнасць адных можа прыдаваць іншае значэнне другім, якім пры аднабаковым абсуджанні, можам прыпісаць зусім адваротны харектар. Напрыклад, тонкія і заціснутыя губы пры тонкім і сплюснутым носе будуть гаварыць аб скучасці, а тонкія губы пры масыўным і гарманічным носе будуть гаворыць аб шчодрасці і высокіх духовых якасцях адзінкі. Таму неабходна, паўтараю яшчэ раз, зъвіртацца да свае пачуцьцёвасці і інтуіцыі.

Дык калі ходзіць пра выбар прафесіі, дык да ўсіх работ ручных (краўца, шаўца, пекара, рэзьніка, муляра і г. д.) можна накроўваць усе адзінкі, якіх рысы твару не выяўляюць спэцыяльных здольнасцяў, толькі яны маюць зручнасць у працы і фізычную выносливасць. Што да далікатнай мэханікі, тэхнікі, адказных становішчаў, кар'ераў лібэральных (мастацтва, літаратура, музыка, якія вымагаюць пачуцьця формаў і артыстычнага густу), то там трэба абавязкована браць пад увагу гэтые прызнакі, бо іначай адзінка ня будзе пастаўлена на належнае месца.

Навука фізыагномія ёсьць цяжкой, але ня ёсьць недаступнай, і той хто жадае, можа паводле студыяў і назіраньняў, паробленых вучонымі, шмат чаму навучыцца.

На заканчэнні раскажу аб адным здарэнні.

Прыйшлося мне прысутнічаць на адной зборцы, дзе было шмат выдатных прадстаўнікоў розных нацыянальнасцяў. І вось устае старшыня зборкі з высокім і прыстым лобам, спакойным, задумлівым тваром. Я, будучы пад уплывам кніжак Кормана, падумаў: чалавек гэтых будзе гаварыць пра філязофію... Хутка я мог пераканацца ў праўдзівасці маіх дапушчэнняў, бо сапраўды чалавек стаў гаварыць, закранаючы цэлы час глыбокія філязафічныя пытаньні, хоць гаварыў на тэму зборкі і арганізацыі. Пасля яго стаў гаварыць чалавек таўсты, з круглым і поўным, як месяц, тваром. Думаю — гэты скажа пра гроши, закране матэрыяльны бок. И праўда, зъвірнуў у гэтага каляіны, гаворачы аб матэрыяльных цяжкасцях арганізацыі, і што трэба, каб кожны з прысутніх унёс ахвяру на пакрыццё расходаў склікання зборкі, аплаты за залю... Узяўшы каплюш, стаў абходзіць ўсіх прысутніх, зъбираючы складкі.

Для супаднага грамадзкага жыцця патрэбны людзі самых розных здольнасцяў і зацікаўленняў, дзеля гэтага і надзяліў Бог людзей такім невычарпалым багаццем розных здольнасцяў і харектараў. З боку людзей застаецца толькі добра пазнаць свае здольнасці і выкарыстоўваць іх якраз так, каб і самому быць задаволеным і прынесці як найбольшую карысць іншым і сабе.

Mihail Naumovich

КАЛЯДЫ

Зь вялікай радасцю спатыкаеца сьвята Каляды, бо як жа ня радаваща, калі на съвет у гэты дзень у беднай бэтлескай стайні нарадзілася съятое дзіця — Хрыстос. Прыйшоў ён на съвет бедны і голы, але сагрэты вялікаю Боскаю любоўю да ўсіх людзей, бо Ён сам ёсьць Бог — Любоў. У любові рос, гадаваўся, як кожны чалавек, зь любоўю сам цяжка працаўваў сталяром аж да 30-ці гадоў свайго жыцця, давочы гэтым доказ, як высока Ён цэніць працу. А пасля пайшоў навучаць любові грэшнікаў. І памёр на крыжы — цераз любоў і дзеля любові. Людзі не зразумелі ягонае навукі, а таму і прысудзілі яго на съмерць. Бо як маглі яго зразумець тыя валадары, якія абыходзіліся зь нявольнікамі, як са звяр'ём?! Ён жа навучаў, што ўсе людзі ёсьць роўныя, усе створаныя на вобраз Бога, усе маюць аднаго супольнага Айца ў небе, а таму і маюць адноўлькавыя правы, волю, і ніводзін чалавек на гэтыя правы ня можа пасягніць. Ён навучаў любові да бліжняга, міласэрнасці, паказаў, што трэба любіць нават сваіх ворагаў. І дзеля гэтага, што нявольніка ўставіў поруч з валадарамі, дзеля гэтага апошняя прысудзілі яго на самую ганебную съмерць на крыжы, якая была прызначана толькі для пакаранья нявольнікаў. Але Яго Слова, Яго навука, як зерне, кінутае на добрую глебу, стала ўзрастаць і цвісці, пранікаць у людзкія сэрцы, пашырацца.

Хрысьціянства стала пашырацца ў першую чаргу між нявольнікаў, між людзьмі ўпакоранымі і іншымі, нягледзячы на самыя жудасныя, крывавыя перасьледаваныні, стала разъвівачца і разъвівачца далей. І хоць на зъмену Нэрону прыходзяць Гітлер і Сталін, хоць усе злыя сілы аж шаленіць, каб прыціміць съяцло навукі Хрыста, зынішчыць яго, але дарэмныя намаганыні разбіваюцца аб Христову Царкву, быццам узбуранае мора або прыбярэжныя скалы.

XIX і XX стагодзьдзі перажылі хвалю матэрыялістычных дактрынаў, калі людзі пад уплывам тэхнічных вынаходкаў і ўдасканаленінёй сталі шукаць развязкі сацыяльных проблемаў бяз помачы навукі Хрыста. Сяння ўсё больш гаворыцца, што сацыяльны пад трэба будаваць на больш глыбокіх, рэлігійных асновах. Тыя, што шукалі шчасця ў матэрыяльных дастатках, а, асягнуўшы іх, сталі

ў іх тапіцца, зразумелі, што сапраўднае шчасце скавана глыбей у людзкой души.

Вельмі часта людзі не разумеюць сапраўднага сэнсу наўкі Хрыста і думаюць, што хрысьціянін — гэта той, які часта ходзіць у царкву, выконвае ўсе абрэды, прыпісваныя ёю, шмат моліцца. Ён у сваіх малітвах кліча Бога сабе на помач, каб Ён пасылаў яму здароўе, ураджай на полі, каб ягоныя курачкі ды сывінкі добра гадаваліся. Але калі пакажацца ў варотах жабрак, дык сабакамі нацкуе, ці калі ў суседа згарыць гумно, дык і куска хлеба яму пашкадуе і т. п. Такіх хрысьціян Бог не патрабуе, такіх Ён не жадае бачыць. Хрыстос, Сын Божы, прыйшоўшы на зямлю, навучаў людзей любові, а любоў ніколі не бярэ, а толькі дае, а хто дае, таму Ён звяртае з процантам. Так як між добрымі сужонкамі існуе дар мужа для жонкі і наадварот, жонкі для мужа, так між людзьмі мусіць існаваць узаемны дар. Гэтаму навучаў Хрыстос і сам даў прыклад самае большае любові, прыходзячы на зямлю ў постаці чалавека дзеля выратаванья ўсіх людзей.

Той, хто жадае жыць шчасліва на зямлі, мусіць ісці Ягоным съледам.

[Без подпісу]

№ 29, 1952 г.

РЭЛІГІЯ І МОЛАДЗЬ

Справа рэлігіі належыць да тых найважнейшых спраў у жыцці чалавека, якіх ніхто ня можа абысьці маўчанкаю. Становішча чалавека адносна рэлігіі шмат залежыць ад таго, як уфармуеца рэлігійны съветагляд у маладосці, але якраз у маладасці шматлікія дзейнікі падрываюць рэлігійнае жыццё. Калі б тыя дзейнікі былі бачнымі, матэрыяльнымі, дык ім лягчэй можна было б даць рады, але яны нябачныя, і барацьба з імі адбываецца ў душы. Дзеля гэтага варта заглянуць сабе ў душу, каб усьведаміць сабе сэнс усіх глыбокіх перажываньняў, якія канчатковаязначаюць адношанье нашага «я» да Бога.

Усе дасыледнікі духовага жыцця маладзі разрозніваюць тры важныя мамэнты ў псыхічным жыцці маладзі агулам, а ў духовым жыцці ў асаблівасці.

Да дванаццаці гадоў дзеци трymаюцца шчыра традыцыяў, яны стараюцца наследаваць сваіх бацькоў і настаўнікаў нават у драбніцах. Рэлігійнае жыцьцё для іх мае традыцыйныя характеристар. Калі бацькі набожныя, дык і дзеци і дзеци набожныя, калі бацькі трymаюцца рэлігійных практикаў, дык і дзеци гэткія ж.

У дванаццаць наступае першы крызис. У гэтым часе паводзіны юнака паважна зъмяняюцца. У ім абуджаецца гон да новых жыцьцёвых шляхоў. Хлапец жадае вырвачца зь сямейнага кола, уцячы ад штодзённых традыцыяў. Тады заўважваецца першы бунт супраць рэлігійных практикаў, асабліва тых, якіх не разумее. У безрэлігійных сем'ях у юнакоў абуджаецца рэлігійная съведамасць і жаданье рэлігійных практикаў; ведамы выпадкі, калі моладзь у гэтым веку хаваецца ў адлюдныя месцы, каб там шчыра памаліцца.

Другі важны мамэнт наступае ў 16 гадоў. Гэта час, калі ў юнака родзіцца гон да высокіх узънёслых ідэалаў, або да нізкага страшнага эгаізму. Усё залежыць ад уроджанага характеристару і ад асяродзьдзя, у якім юнак найчасцей абяратаетца.

Аде найбольш крытычным ёсьць век 18—20 гадоў. Тады адбываецца плоцевая съпеласць і амаль адначасна зь ёю умысловое дасыпаванье. Перад маладым чалавекам вырынаюць зусім новыя пытаныні, адчыняеца новы съвет. Калі ў гэтым часе змысловыя прынады возьмуць верх, — паўстане паважная пагроза для рэлігійнага жыцьця. Тады малады чалавек замест таго, каб шукаць сродкаў для ўзмацнення свае рэлігійнасці пачынае шукаць «доказаў», каб апраўдаць свае ўпадкі і здаволіць свае неакелзаныя гоны. Бяды, калі да гэтага часу рэлігійнае ўзгадаванье было не здавальняючае. Нават і ў шчыра рэлігійных і ў тых, што патрапяць супрацьставіцца змысловым прынадам, у тых, якія ня йдуць за жаданымі клічамі розных навінкаў, рэлігійнае жыцьцё мусіць перажыць паважны крызис, бо ў меру да ўмысловага разьвіцця юнак мусіць знайсці адпаведныя доказы прайдзівасці і вартасці рэлігіі; словам, рэлігійнае жыцьцё мусіць узъняцца на вышэйшы ўзровень. У гэтым веку нават найбольш шчырыя душы з вострымі разумовыми здольнасцямі становяцца на рэлігійным раздарож-

жы, бо чым мацнейшы хто мае разум, тым мацнейшыя мусіць мець рэлігійныя доказы. Каб у tym часе, калі найбольш магутна адчувае свае ўзрастуючыя маладыя фізычныя і разумовыя сілы, змагчы пераканаць сябе пакорна ўкленчыць перад нябесным Валадаром і зъянрнуцца да Яго з адданью малітваю ды паслушна выконваць ягоныя прыказаныні. Нават у каталіцкіх школах працэнт такіх шчырапрактикуючых не сягае больш як 20 на 100, а па-за школаю ён значна меншы.

Праўда, ня ўсе ў аднолькавай меры шукаюць новых доказаў для свае рэлігійнасці. Амаль палавіна моладзі ўвесь час стараеца трymаца традыцыяў. Яны рэлігійны крызис перажываюць найлягчэй, калі не зъмяняюць свайго асяродзьдзя. Але, трапіўшы ў новае асяродзьдзе, калі яно будзе безрэлігійным, яны часта ўпрост губляюцца і калі не атрымаюць якое помачы ад іншых, дык могуць пайсці па лініі найменшага апору — стацца непрактикуючымі, а потым і зусім абыякавымі.

Вялікі ўплыў на фармаванье рэлігійных перакананьняў моладзі, незалежна ад тэмпэрамэнтаў і здольнасцяў, маюць пропаганда і мода. Дарма што моладзь мае ўроджанае імкненне да высокіх ідэалаў, да пазнаньня праўды і барацьбы за яе ажыццяўленыне, аднак недастаткова разьвіты разум не засёды можа выкрыць усё тое падступнае і зводнае, што стараеца ўлезыці чалавеку ў душу і паняволіць яе. З гэтага гледзішча дрэннае кіна, паганыя журналы, расpusнае таварыства — могуць стацца страшэнна атрутую для юнацтва. Ці раз здараетца так, што нехта, пачуўшы асуджэнне забабонаў, раптам адкідае і забабоны і рэлігію — адбываеца, як з той бесталкова маткаю, што, памыўшы дзіця, вывернула ў яму і памыі, і дзіця.

Тымчасам для моладзі рэлігія зьяўляеца найбольшым дабрадзействам, бо ў часе плоцевага і разумовага дасыпаванья патрэбна моцная падтрымка. Тады з усіх бакоў на юнака накідаюцца новыя пытаныні, новыя ідэі, новыя прынады, тады ж ён мусіць плянаваць сваю будучыню, выбіраць свой жыцьцёвы шлях. І рэлігія з сваімі прыроднымі і надпрыроднымі скарбамі мае быць найбольш дзейнаю по-маччу для чалавека.

Нязылічоныя прыклады з жыцьця съвятых съведчыць вымоўна, як кожны, нават найбольш слабы фізычна чала-

век, можа стацца непераможным волатам духу, калі чэрпае сабе помач з рэлігійнае крыніцы.

На эміграцыі да звычайных прычынаў рэлігійнага крызысу ў часе маладосьці далучаеца яшчэ адна вельмі сумная прычына — моладзь астaeцца без апекі, без падтрыманьня ў зусім чужым асяродzьдзі. Колькі нашых хлапцоў і дзяўчат як круглыя сіроты, бяз бацька, бяз маці і нават без сяброў сланяюцца па чужых кутках! Ня чуюць яны шчырага слова суцяшэння у сваіх турботах, не знаходзяць прыязнае рады ў сваіх цяжкасцях — вуліца і разгульнае таварыства выцягваюць да іх свае ненасытныя заграбастыя мацкі, каб усмактаць у твань маральнага бруду і паніжэння. Для іх ці не адзіным добрым сябрам застаеца добрая knіжка ці часапіс. Дзеля гэтага ў нашым агульным інтарэсе ёсьць збольшыць добрую прэсу, не шкадаваць для яе нават і вялікіх ахвяраў, бо яна можа ня толькі для моладзі, але і для ўсяго беларускага народу прынесці неацэнную прыслугу.

Леў Гарошка

№ 29, 1952 г.